

27

TALLINNA POLÜTEHNILISE
INSTITUUDI TOIMETISED

ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО
ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

SEERIA B

№ 27

SOTSIALISMI POLIITILISE ÖKONOOMIA KATEGOORIADEST

(Poliitilise ökonomia kateedri uurimusi III)

TALLINN 1969

A. P. Taim

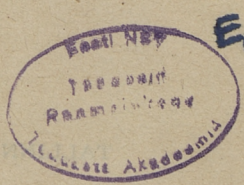
SOTSIALISMI POLIITILISE ÖKONOOMIA KATEGOORIADEST

(Poliitilise ökonomia kateedri uurimusi III)

4050.93

1921
1921
1921

OKONOMIA KATYGOCHAYEST
POLISHA EKONOMIA KATYGOCHAYEST

Ep. 9204

L. Brutus

SÜSTEEMSUSEST POLIITILISES ÕKONOOMIAS. POLIITILISE ÕKONOOMIA OBJEKTIST

Majanduslike nähtuste olemuste vahelise seose loogilise seose arvessevõtmisel, süsteemse antieklektilise ja eelarvamuslikest kitsendustest vaba lähenemise korral leiame, et poliitilises ökonomias esineb veel mitmeid mittevastavusi. Selle all kannatab isegi poliitilise ökonomia objekti määratlus. Oma praeguses formuleeringus, olgugi eri autorite mõnevõrra erinevas sõnastuses, jääb osa temast tavaliselt teaduslikult tõestamatuks, täpsemalt öeldes: on vasturääkivuses poliitilise ökonomia kategooriatega ja järelikult ka nende aluseks olevate reaalsete suhetega, majanduspraktikaga.

Nende käsitluste veelkordsest esitamisest vabanemiseks võtame aluseks majandusteaduste doktori J. Kronrodi määratluse tema hiljuti ilmunud monograafilisest uurimusest «Sotsialismi poliitilise ökonomia seadused»: «Poliitiline ökonomia on teadus, mis uurib ajalooliselt määratletud tootmisviise nende tekkimises, arenemises ja vältimatus vahetumises ning neile vastavate materiaalsete hüvede vahetu tootmise, jaotamise, vahetuse ja tarbimise ühiskondlike tootmissuhete kogumeid koos neid suhteid valitsevate majandusseadustega.»¹ See ei ole lihtsalt mingi antud määratlus, vaid teadlase põhjaliku uurimistöö tulemus, sellele probleemile pühendatud diskussiooni teatud üldistus.

Võtame vaatluse alla ainult ühe probleemi — kas sotsialismi kui kommunistliku tootmisviisi esimese faasi reaalsed tootmissuhted ja nende teaduslik-teoreetilise väljendusena sotsialismi poliitilise ökonomia kategooriad on vastavuses poliitilise ökonomia objekti antud määratlusega. Selline ühismõõtmise moo-

¹ Я. А. Кронрод. Законы политической экономии социализма. «Мысль», Москва 1966, стр. 29—30.

du, nagu meie varasemad kogemused näitavad, on üheks kõige efektiivsemaks tõdede-definitsioonide õigsuse kontrollimise meetodiks. Ühtlasi on ta vajaduse korral ka tõe täpsustamise ja seega definitsiooni konstrueerimise meetodiks. Lühidalt öeldes: ühismõõtmise moodus on üks teoreetilise seisukoha seesmise loogilise seaduspärasuse järeleproovimise meetodeid, samal ajal ka teooria praktikaga kontrollimise meetodeid. Selle järjekindel rakendamine vaid tugevdaks poliitilise ökonoomia seesmist loogikat metodoloogilise ühtsuse, materialistliku monismi alusel.

Et ajalooliselt järgneb sotsialism vahetult kapitalismile ning meil on kapitalismi poliitilise ökonoomia terviklik ja teaduslik käsitlus Marxi «Kapitali» näol olemas, püüame tugineda võimalikult täielikult just sellele Marxi vaimsele pärandile kui vundamendile. Seepärast tuleb möödapääsmatult peatuda ka kapitalistliku tootmisviisi vastavatel probleemidel. See on väga oluline, sest poliitilise ökonoomia süsteemse, põhjuslik-loogilistele seostele tugineva käsitluse on Marx arendanud niisuguse täiuseni, millele sotsialismi poliitiline ökonoomia veel alles nähtavasti läheneb.

Lähtumegi järgmisest Marxi tõestatud poliitilise ökonoomia ühtklassi põhikategoriate põhjuslik-loogiliste seoste ahelast (noole suund tähistab põhiseose suunda, s. o. millest → miski tuleb): põhiline majandusseadus → tootmise eesmärk → → tootlik töö → taastootmise eesmärk ja objekt (majanduslik ja sotsiaalne). Kõik need kategoriad muutuvad koos tootmisviisi muutumisega. Antud töö ülesandeks ongi nende ühtklassi kategoriate kooskõlastatuse ühismõõtmine, mittevastavuse ilmsiks tulekul aga niisuguste täpsustuste tegemine teaduslik-argumenteeritud hüpoteesi vormis, mis tulenevad kategoriate vahelistest põhjuslik-loogilistest seostest.

Et vaatlusalune ahel katkeb sotsialistliku tootmise eesmärgi ja sotsialistliku tootliku töö vahel kaheks, on just too katkev seos nähtavasti selleks nõrgaks lüliks, mille üksikasjalikum analüüs võiks kogu probleemi lahendamisele kasuks tulla.² Tootlik töö taandatakse (varjundeid kõrvale jättes) sotsialismi tingimustes materiaalseid hüvesid tootvale tööle, s. t. tööle, mis toodab asja, eset; praktiliselt, teatud raskusi ületades, on siia tee leidnud aga ka energeetika tööstuse toodang. Eralduspiir on aga kogu aeg vaidlusobjektiks. Sellest määratlusest on tuletatud niisugused mõistete paarid nagu tootmisfäär — mittetootmissfäär, tootlikud töötajad — mittetootlikud

² See väide nagu kogu artikkelgi tugineb autori eelmise töö järeldustele. Vt. L. Brutus, Sotsialistliku taastootmise struktuurist. Poliitilise ökonoomia kateedri uurimusi II, TPI Toimetised, seeria B, nr. 23, Tallinn 1968.

töötajad jne. Sellisena mahub tootliku töö kategooria tõesti päris kenasti poliitilise ökonomia objekti kehtivatesse raamidesse. Tundub aga, et selle saavutamiseks on makstud liiga kallist hinda: miljonite töötajate kohta puudub selgus, kumba sfääri nad kuuluvad: miljonid on tunnistatud mittetootlikeks, s. t. justkui tootlike töötajate poolt ülalpeetavateks, kusjuures mittetootlike töötajate osatähtsus pidevalt suureneb. (Kui nad on tõesti ainult mittetootlikud-ülalpeetavad, peaks see esile kutsuma radikaalsete vastuabinõude rakendamise). Sotsialism (tootmisviisi tähenduses) valitseks niisugusel juhul küll materiaalsete hüvede taastootmise sfääris, muude hüvede tootmise sfääris aga mitte. Vastab see tõesti tegelikkusele?

Kahtleme selles. Teooria seisukohalt eeskätt seetõttu, et sotsialistliku tootliku töö määratlus ei rahulda täiel määral sotsialismi eesmärgi nõudeid, millest ta peab olema tuletatud, millele ta sisu peab adekvaatselt vastama. Sotsialismi eesmärk seab tootlikule tööle sootuks uued, sotsialismile omased nõuded. Seejuures temast endast ei tulene mingeid immanentseid nõudeid, et tootlik töö peab ilmtingimata väljenduma väärtusvormis. Väärtusvormi ulatuslik, kuid mitte kõikehõlmav kasutamine ei ole tingitud sotsialismile immanentsetest põhikategooriatest, vaid sotsialismi kui kommunismi esimese faasi suhtelisest ebaküpsusest, mis esineb objektiivse reaalsusena meie tegelikkuses. Vastupidi, sotsialismi immanentseks põhivormiks on tarbimisväärtuste tootmine rahva kasvavate materiaalsete ja kultuuriliste vajaduste järjest täielikumaks rahuldamiseks, see on vajalike tarbimisväärtuste kompleksi laiendatud taastootmine, mida oleks kiiret arengut nõudva sotsialismi tingimustes ja tema küllalt kõrge majandusliku arengutaseme puhul kitsarinnaliselt ohtlik samastada ainuüksi materiaalsete hüvede taastootmisega. Materiaalsete hüvede kogu vajaliku kompleksi taastootmine on kaasajal samalaadseks majandusliku arenemise aluseks, nagu omal ajal oli põllumajandus tööstuse tekkimise vajalikuks aluseks, eelduseks. Põllumajandustöötajate omavajadust ületava ülejäägi tekkimiseta ei saanud tööstus omaette haruna arenema hakata. See põllumajanduse teatud primaarne seisund ülejäänud majanduse suhtes kehtib tänapäevani, kuni näiteks keemia ja inimese poolt juhitud reguleeritav fotosüntees jms. võtab inimese kõige esmasemate vajaduste rahuldamisel põllumajanduse koormuse endale. Marx on sellele põllumajanduse primaarsusele korduvalt tähelepanu juhtinud.³ Ilma vajaliku arengutaseme saavutamisetä põllumajanduses, kui jätta arvestamata välisturg, pole mõeldav

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 14, 19—20, 152 и др.

ühiskonna teiste tegevusalade omaette ulatuslik arendamine nii, et see ei kutsuks esile disproportsioone. Põllumajanduse kõrge arengutase, eriti niisugusel isevarustaval maal nagu NSV Liit, loob vajaliku aluse kogu majanduse ja kultuuri kiiretempolisele ja harmoonilisele arenemisele. Seetõttu ongi põllumajanduse kasv NLKP majanduspoliitika üheks juhtmotiiviks käesoleval etapil.

Ühiskondlik tootmine koosneb kaasajal mitmest eri aegadel väljaarenenud põhisfäärist, millest iga eelnev ja kõik eelnenud üheskoos loovad produkti teatud ülejäägi näol materiaalsed eeldused (tingimused) kõige uuema tekkimiseks, eraldumiseks, omaette tootmisharuna eksisteerimiseks. Põllumajandus löi need eeldused tööstusele, mõlemad koos teenuste sfäärile ja kõik koos teadusele, kusjuures kõiki neid seob pidevalt tugevnev tagasiside. (Eriti mõjuv on kaasaegse teaduse tagasiside.) See on muidugi vaid üliskemaatiline üldpilt tohutult keerulisest «maailmaloomise» ajaloolisest protsessist.

Vaatleme lähemalt Marxi üldmetodoloogilisi ja kapitalistlikku tootlikku tööd puutuvaid seisukohti. Marx leidis, et kapitalistliku tootliku töö põhituduseks on palgatöö, mis loob lisaväärtust kapitalistile, toodab kapitali. Ta nimetas seda A. Smithi esimeseks, õigeks määratluseks. See tootmissuhe on absoluutselt solidaarne kapitalistliku tootmise eesmärgiga. Niisugune töö taastoodab oma tootmisviisi, tootmissuhteid, toodab rikkust mitte «üldse», vaid teatud kindlas ühiskondlikus, kapitalistlikus vormis, toodab ja taastoodab sotsiaalse produktina põhiklasse — kapitaliste ja proletariaati. Selle määratluse iseärasuseks, mida Marx korduvalt rõhutab ja illustreerib **näidetegea väljastpoolt materiaalsel tootmist**, on see, et ta ei sea mingeid piire — kus, missuguses tootmisvaldkonnas see töö peab toimuma: «**Üks ja seesama tööliik võib olla nii tootlik kui ka mittetootlik**».⁴ See on õige määratluse üks põhijäreldusi (ja mitte ainult kapitalistliku) tootliku töö kohta. Häda on meie poolt vaadeldava probleemi seisukohalt aga selles, et need omaaegsed puhtillustriativsed üksiknähtused, mida Marx näitena kasutas, on muutunud nüüd massnähtuseks, mille kõrvalejätmine põhjustab juba olulisi moonutusi. Kaasaegsel kõrgeltarenenud kapitalistlikul maal, kus kapitalistlik tootmine on vahetult juurdunud mitte ainult materiaalsete hüvede tootmissfääris, vaid tunduval määral ka teenuste ja nn. mitte-materiaalsete hüvede tootmises ning kus nende tegevusalade toodangut tarvivad mitte enam üksnes kapitalistid koos oma parasiteerivate kaaskondlastega, vaid olulisel määral ka töötajad, jääb kapitalistliku tootliku töö mõistele poliitilise öko-

⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 410.

noomia praegune objekt kitsaks. Ta lihtsalt ei mahu sellesse. Näiteks jääb teenuste sfääris tootlik töö ja selle toodang koos temas sisalduva lisaväärtusega üle, osutub väljaspool poliitilist ökonomiat olevaks. (Ameerika Ühendriikides on ligikaudu 50% töötajast tööl väljaspool materiaalse hüvede tootmist. Tõsi, tunduv osa neist töötab ringlussfääris, mida poliitilise ökonomia objekt materiaalse hüvede ringlemise osas hõlmab. Teenuste sfääris töötajate osatähtsust hinnatakse Ameerika Ühendriikides 27 protsendile.⁵) Raske on ette kujutada, et marksistlik poliitiline ökonomia piirdub tulevikus töötava rahva vähemuse majandussuhete uurimisega. Materiaalsete hüvede tootjate osatähtsus avaldab aga kõrgeltarenenud sotsialistlikes ja kapitalistlikes industriaalmaades pidevat vähenemise tendentsi.

Ligikaudu 100 aastat tagasi, millal kapitalistlik tootmisviis hõlmas vaid materiaalse hüvede taastootmist, mahtus Marxi fikseeritud kapitalistlik tootlik töö veel tõepoolest poliitilise ökonomia nüüdisaegsesse objekti, kuigi teatud mõõndustega, mis tol ajal olid tühised, olles vaid illustratiivsete näidete varasalveks Marxile. Probleemi tuum seisnes selles, et **kapitalistlik tootlik töö = lisaväärtust tootev töö ≈ materiaalse hüvede tootmine**, s. t., et lisaväärtuse kogumassi valdav osa loodi tol ajal eeskätt materiaalse hüvede tootmisel ja ainult tühine osa teistel tootmisaladel, mistõttu viimaseid polnud tol ajal vaja üldistustes arvesse võtta.⁶ Seega teatud tingimustes võis ja võib kapitalistlikku tootlikku tööd, lisaväärtust tootvat tööd üsna suure tõenäosusega ja teatud üldistusena samastada materiaalseid hüvesid tootva tööga. Seejuures sisaldab ka viimane määratlus niisuguse samastamise korral tootmissuhete kvaliteeti, sest materiaalse hüvede tootmine kaubavormis sisaldab ühtlasi samaaegselt lisaväärtuse tootmist endastmõistetava eesmärgina, olgu ta siis reaalses või teatud tingimustes ka ideaalses vormis. Sellega oli öeldud, et muudel tootmisaladel valitses mittekapitalistlik tootmisviis, esinesid eelkapitalistlikud tootmis- ning mitmesugused vahe- ja üleminekuvormid.⁷ Kas saab aga sotsialistliku töö kohta teenuste ja nn. mitte-

⁵ Соревнование двух систем. Новые явления в экономике капитализма. «Наука», Москва 1967, стр. 95.

⁶ See võimaldas siduda ühiskondliku kapitali taastootmise skeemi oma ajastuga ja vältida keerulise probleemi ülekomplitseerimist põhiideede väljatoomist kahjustamata. Muidugi ei saanud see vältida hilisemaid komplikatsioone ja veel käesolevalgi ajal vältavaid diskussioone, mis on paratamatud abstraktse, põhimõteteid selgitava skeemi majanduspraktikasse ülekandmisel.

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 170, 291, 416—421; ч. III, стр. 403, 409.

materiaalsete hüvede tootmisel väita, et seal valitsevad mitteesotsialistlikud, sotsialismieelsed (kapitalistlikud, lihtsa kaubatootmise jne.) tootmisvormid?

Meile tundub, et Marxi poolt loodud ajaloolise materialismi hiilgavamaid rakendusi on seotud just kapitalistliku tootliku töö väljaselgitamisega. Need on asendamatud leheküljed mitte üksnes poliitilise ökonomia, vaid ka ajaloolise materialismi omandamiseks, mille koguvõimsust rakendamata on dogmatism ühel või teisel määral paratamatu. Et siin on antud juhul peidus ka võti, kriteeriumi poliitilise ökonomia objekti ühe parameetri — kas poliitilise ökonomia objekt piirdub materiaalsete hüvede taastootmise sfääriga või on tema sfääriks midagi muud — määratlemiseks, siis vaatleme Marxi käsitluse kõige olulisemaid kohti veelgi lähemalt.

Uurimisobjekti — kapitalistliku tootmisviisi poliitökonoomilist uurimist — määratleb Marx kitsendusega: «Käesoleva uurimise objektiks on kõigepealt **materaalne tootmine**».⁸ Seega kapitalistlik materaalne tootmine (kuid mitte absolutiseeritult, vaid kõigepealt). Miks? «...Materiaalse tootmise teatud vormist tuleneb, esiteks, ühiskonna teatud struktuur, teiseks, inimeste teatud suhe loodusega. Nende riiklik kord ja vaimne laad määratakse nii selle kui teisega. Järelikult määrab seesama ka nende vaimse tootmise iseloomu».⁹ Mis on inimese suhe loodusega ja inimese **teatud** suhe loodusega? Marx selgitab, et esimene on tööprotsess «sõltumatult igasugusest kindlast (= teatud — L. B.) ühiskondlikust vormist»,¹⁰ teine aga töö mingis konkreetsetes ajalooliselt muutuvas ühiskondlikus vormis. Hiljem Marx jätkab: «Eespool ... me vaatlesime tööprotsessi abstraktselt, ta ajaloolistest vormidest sõltumatult, inimese ja looduse vahelise protsessina. Seal me ütlesime: «Kui me vaatleme kogu protsessi ta tulemuse, produkti seisukohalt, siis ... töö ise on tootlik töö». Ja märkuses ... me täiendasime: «See tootliku töö definitsioon, mis tuleneb lihtsa tööprotsessi seisukohast, on kapitalistliku tootmisprotsessi puhul täiesti ebaküllaldane».¹¹

Marksistlikus kirjanduses esineb meie arvates suur lihtsus töö defineerimisel (töö üldse, sõltumata ajaloolistest vormidest). Marxi käsitlus, mis hõlmab üksnes seda osa tööst üldse, mis loob **vahetult** materiaalseid hüvesid, kantakse üle igasugusele tööle üldse, s. t. ka tööle, mis ei tooda (vahetult)

⁸ К. Марх. Poliitilise ökonomia kriitikast, lk. 145.

⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 279.

¹⁰ К. Марх. Капитал, I kd., lk. 159.

¹¹ Sealsamas, lk. 439 (osalt ka lk. 162, sest üht ja sama märkust on tõlgitud kahte moodi, millest esimene on reljeefsem).

materiaalseid hüvesid.¹² Sisuliselt lülitatakse sellega aga töötajate hulgast välja kõik need töötajad, kes ei tööta materiaalses tootmises. Ometi on Marx tootliku töö kohta (ühtlasi üldse töö kohta, nagu eelnenud tsitaadist selgub) sõnaselgelt öelnud, et esialgne definitsioon «on tuletatud materiaalse tootmise loomusest enesest...»¹³

✓ Eeltoodut kokku võttes võime märkida, et Marxi õpetuse kohaselt tuleneb materiaalse tootmise teatud ühiskondlikust vormist nii ühiskonna sotsiaalne struktuur kui ka tootliku töö ühiskondlik vorm, mis mõlemad määravad vaimse tootmise iseloomu. Me tõestasime Marxi abiga, et — vastupidi üldlevinud autoriteetsetele arvamustele — Marxi mõiste «töö üldse» hõlmab ainult materiaalsel tootmist. Ka tootliku töö lähtedefinitsioon sisaldab ainult vahetult materiaalses tootmises tehtavat tööd, sõltumata selle ühiskondlikust vormist; analoogia alusel võiks seda tinglikult nimetada «tootlikuks tööks üldse». Marx kasutab kohati väljendust «oma algolemuselt tootlik töö», mida me peame täpsemaks. Lisame, et ka Engels teeb vahet materiaalses tootmises tehtava töö ja muu vajaliku tegevuse vahel, eriti neil juhtudel, kus on tegemist antagonistlike klassiühiskondadega. Ta kasutab seejuures väljendeid «tõeliselt töötav rahvastik», «tõeline töö» ja «sellest vabastatud eriline klass»; «töö ökonoomilise, materiaalselt tootliku tööna» ja alternatiivina: «Või käsitatakse tööd üldisemas vormis, kusjuures selle all mõistetakse igasugust teataval ajajärgul vajalikku või kõlblikku tegevust, valitsemist, õigusemõistmist, sõjaväelist õppust...»¹⁴ Engelsi väitest võib välja lugeda, et poliitiline ökonomia tegeleb «ökonoomilise, materiaalselt tootliku tööga»¹⁵.

Niisiis lähtume edaspidi kahest Marxi poolt aluseks võetud seisukohast: 1) üks ja seesama tööliik võib olla nii tootlik kui ka mittetootlik (kitsendusteta); 2) tootlik võib töö olla ainult materiaalses tootmises (kitsendusega). Neist teine mahub poliitilise ökonomia objekti, esimene aga alati mitte (osalt). Marx uuris nende kahe määratluse vastuolu just kapitalismi tingimustes, arendades edasi A. Smithi seisukohta, millest ta lähtus. Ta märgib Smithi teise formuleeringu — tootlik töö kui kaubas asjastatud töö (s. t. kui kapitalistlikus materiaalses tootmises tehtav töö) — kohta: «A. Smithi vastased jätsid tähele pane mata tema esimese, objekti olemusele vastava käsitluse ja haarasid kinni teisest, kriipsutades alla selles **vältimatult esi-**

¹² Filosoofia leksikon. Tallinn 1965, lk. 436; Poliitilise ökonomia leksikon. Tallinn 1965, lk. 236 ja muud allikad.

¹³ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 439.

¹⁴ F. E n g e l s. Anti-Dühring. Tallinn 1951, lk. 160.

¹⁵ Sealsamas, lk. 317.

nevaid vastuolusid ja järjekindlusetusi»¹⁶ (sõrendus — L. B. «Objekti olemuse» jätame sõrendamata ainult seepärast, et tõlge pole just selle väljendi osas kahjuks sõnasõnaline, kuigi vastab mõttele).

Seega on meil nüüd Marxi enda autoriteetne hinnang kummagi määratluse kohta. Seejuures on aga nii, et kaasaegse kapitalismi arenenud maades ei mahu kogu lisaväärtust loov palgatöö kui kapitalistliku tootliku töö vorm poliitilise ökonoomia objekti. Ometi just seda tootliku töö määratlust peabki Marx objekti olemusele vastavaks (teise, vastuolusid sisaldava määratluse kahjuks).

Marxi kontseptsiooni seesmine loogika «Kapitalis» on järgmine. Esiteks, uurimisobjekti tuleb piirata materiaalsete hüvede taastootmisega, sest just siin valitseb kapitalism kui tootmisviis, kui kapitalistliku formatsiooni majanduslik vundament. Niisiis tuleb rakendada kõigepealt kapitalistliku tootliku töö teist määratlust. Sellega selekteeritakse esialgselt välja peaaegu kõik segavad teisejärgulised tootmissuhete elemendid, mida tol ajal esindasid enam-vähem *in corpore* väljapoole materiaalselt taastootmissfääri jäävad tegevusalad.¹⁷ Teiseks, pärast esialgset selekteerimist, mille Marx teostas uurimisobjekti määratlemisega ning sellest tuletatud mõistete «töö üldse» ja «tootlik töö üldse» fikseerimisega, rakendab ta kapitalistliku tootliku töö esimest tunnust, kuid juba kitsendusena, et välja selgitada tõeliselt kapitalistlikku tootlikku tööd, kuid nimelt materiaalses tootmises.

Et Marx lähtus just niisugusest loogilisest kontseptsioonist, selle tõestamiseks on kõige õigem pöörduda Marxi enda poole: «Nii nagu pea ja käsi kuuluvad looduses ühte organismi, nii ühendab tööprotsess vaimse ja füüsilise töö. Pärast eralduvad nad teineteisest ja jõuavad vaenuliku vastandlikkuseni. Produkt muutub üldse individuaalootja otsesest produktist ühiskondlikuks produktiks, kogutöölise, s. o. kombineeritud tööp personali üksikud liikmed on tööobjekti otsesele käsitlemisele kas lähemal või sellest kaugemal. Seepärast tööprotsessi kooperatiivne iseloom iseenesestki laiendab paratamatult tootliku töö mõistet ja tema kandja, tootliku tööliste mõistet. Selleks, et tootlikult töötada, ei ole nüüd enam tarvis endal käsi külge panna, aitab sellest, kui ollakse kogutöölise üks organ ja täidetakse mõnd

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 156.

¹⁷ Antud juhul lülitub uurimisobjektist välja kapitalistliku mitte-tootliku töö põhimass. Mittetootlik töö on aga samuti tootmissuhe (kuigi mitte peamine) ja peab kuuluma poliitilise ökonoomia objekti. Seetõttu uuris Marx ka seda vormi, ehkki tema poolt fikseeritud uurimisobjekt «Kapitalis» seda otse ei nõudnud.

tema alafunktsiooni. Tootliku töö ülaltoodud esialgne definit-sioon, mis on tuletatud materiaalse tootmise loomusest endast, on tervikuna vaadeldud kogutöölise suhtes alati õige. Kuid ta ei ole enam õige kogutöölise iga liikme suhtes üksikult võetuna.

Teiselt poolt aga kitseneb tootliku töö mõiste. Kapitalistlik tootmine ei ole ainult kauba tootmine, ta on oma olemuselt lisaväärtuse tootmine. Tööline ei tooda enese, vaid kapitali jaoks. Seepärast ei piisa enam sellest, et ta üldse toodab. Ta peab tootma lisaväärtust. Tootlik on ainult see tööline, kes toodab kapitalistile lisaväärtust või on kasulik kapitali isekasvamise seisukohast. Kui on lubatud valida näiteid väljaspool materiaalse tootmise sfääri, siis on kooliõpetaja ka tootlik tööline, kui ta töötleb mitte ainult laste päid, vaid tapab end ka ise ettevõtja rikastamiseks tehtava tööga. Kas ettevõtja mahu-tab oma kapitali õppimisvabrikusse või vorstivabrikusse, vahe-kord ei muutu sellest põrmugi. Seepärast ei piirdu tootliku töölise mõiste sugugi ainult suhtega tegevuse ja kasuefeki, töölise ja tööprodukti vahel, vaid sisaldab ka spetsiifiliselt ühiskondlikku, ajalooliselt tekkinud tootmissuhet, mis teeb töölisest otsese vahendi kapitali suurendamiseks.»¹⁸

Marxi lähtekontseptsioonist arusaamise korral on siin kõik geniaalselt lihtne ja arusaadav.

Järeldused. 1) Töö senine filosoofiline ja poliitökonomiline interpreteerimine «ei ole enam õige kogutöölise iga liikme suhtes üksikult võetuna», s. t. ei ole ammendav isegi materiaalse tootmissfääri seisukohalt. Tõsi, Marx väidab seda just tootliku töö kohta, kuid temalt on pärit ka eespool toodud seos töö ja tootliku töö kohta. 2) Tsitaadi lõpposas v ä l j u b Marx tolle ajastu kapitalismi kohta täiesti õigesti tehtud üldistava **kitsenduse piiridest** kapitalismi poliitilise ökonomia objekti parameetri suhtes (materiaalne tootmine). Seegi näitab, et nimetatud kitsendus on konkreetse ajaloolise situatsiooni produkt, mitte aga absoluutne, igavene, jääv. Järjekindlad puhtfeodaalsed füsiokraadid, kui neid oleks olnud, oleksid poliitilise ökonomia objekti parameetri nii oma kui ka eelnenud tootmisviiside suhtes võinud täie õigusega piirata ainuüksi põllu-majandusliku tootmisega. Juhime tähelepanu Marxi äärmiselt täpsele oma uurimisobjekti piiridest ülemineku formuleerimisele: «Kui on lubatud valida näiteid väljaspool materiaalse tootmise sfääri...» Geniaalsus avaldub detailideski. 3) Tootliku töö mõiste «sisaldab ka spetsiifiliselt ühiskondlikku, ajalooliselt tekkinud tootmissuhet», kusjuures tootlikul töö on samal ajal oma kvantitatiivne kriteerium (suhe tegevuse ja kasuefeki vahel). Ühiskondlikult tootlik töö on seega ajaloo-

¹⁸ K. M a r x. Kapital, I kd., lk. 439—440.

line kategooria, mis sisaldab tootmissuhet.¹⁹ See üldistus, mis on tehtud vahetult eelneva näite najal, ületab ju samuti nagu näide isegi materiaalse tootmise piirid. Algselt materiaalse tootmise sfääri suhtes rakendatav kitsendus pühib minema ajaloolis-tingliku piiri selle sfääri ja teiste tootmissfääride vahel juba kapitalistlikugi tootliku töö teelt!

Eksib see, kes Marxi piiravas kitsenduses näeb mingit puudujääki isegi siis, kui jätta tähele panemata sõna «kõigepealt». Vastupidi, Marx töötas kindla parteilise eesmärgi nimel: aidata kaasa proletariaadi võitlusele kapitali vastu, relvastades teda teadusliku teooriaga. Ta leidis kapitalistliku ühiskonna majandusliku liikumisseaduse just materiaalse tootmise sfääris, nii nagu ta leidis sealt ka tulevase sotsialistliku revolutsiooni ümberkujundava sotsiaalse jõu — tööliklassi. Just seetõttu, et sellesse sfääri kontsentreerusid vana ja uue korra majanduslik-sotsiaalsed põhijõud, oli see sfäär Marxi uurimiste fookuses, väljendades üheaegselt kapitalistliku tootmisviisi tolleaegse arengutaseme ja kogu inimühiskonna majandusliku arengu senise ajaloo üldistust. Sellisena oli ta täielikus vastavuses Marxi avastatud ja tema poolt järjekindlalt rakendatud metodoloogiaga — dialektilise meetodiga, ajaloolise materialismiga.

Marxi tähelepanu kontsentreerimist eelkõige ühele teatud sfäärile ei saa samastada sellega, et poliitiline ökonoomia, sõltumata tema võimalustest ja ühiskonna majanduslikust arengutasemest, peab alati ja igavesti ainult sellele sfäärile tähelepanu pöörama. Isegi peamine pole veel kõik. Marx oma alustpanevas uurimises nii ei toiminud, vaid ületas pidevalt, vastavalt vajadusele, oma kitsenduse piire (kui seda kitsendust mõista nii kitsalt nagu meil tavaliselt mõistetakse). Meie arvates ei saa poliitiline ökonoomia sotsialismi tingimustes, kus tal on sootuks teine, konstruktiivne funktsioon, kitsarinnaliselt piirduda isegi ainult ühiskondlikult tootliku töö sfääri majandussuhete uurimisega. Ta peab uurima ka esinevat mittetootlikku ja muud tööd kui tähtsat potentsiaalset reservi tootliku töö ja vaba aja fondi suurendamiseks. Seda enam, et sotsialismi poliitiline ökonoomia on töö poliitilise ökonoomia võrralt kõrgem arenguetapp, võrreldes kapitalismi poliitilise ökonoomiaga, mis on ju eskätt ikkagi omanduse poliitiline ökonoomia. Sotsialistliku ühiskonna ülesandeks on õigete proportsioonide tagamine kogu ühiskondliku töö ulatuses, kusjuures

¹⁹ Ühiskondlikult tootlik töö ei ole üksnes tootmissuhe, vaid tootlike jõudude ja tootmissuhete ühtsuse vorm. Artikli piiratud maht sunnib autorit seda printsiipiaalse tähtsusega küsimust käsitlema ühes teises, ilmutumist ootavas artiklis.

ta ei saa arvestamata jätta ka kodutöösfääri ja selle arengu vajadusi. Sotsialismi eesmärk sisaldab ka järk-järgult suurenevad vaba aega, tema optimaalset proportsiooni tööajaga jne. «Vabaduse riik algab tegelikult alles seal, kus lõpeb vajaduse ja välise otstarbekuse poolt ettekirjutatud töö; asja loomuse kohaselt asub vabaduse riik niisiis teispoole päris materiaalsel tootmissfääri . . . Teispoole seda algab inimjõudude arenemine, mis on eesmärk iseeneses, algab tõeline vabaduse riik, mis aga siiski õitsele võib puhkeda ainult sellele paratamatuse riigile kui oma baasile tuginedes. Põhitingimuseks on tööpäeva lühendamine.»²⁰

Sotsialistlik tootlik töö ja vaba aeg on käesoleval ajal nähtavasti sotsialismi põhirikkuse ja eesmärgi — inimese eksisteerimise ühtklassi vajalikud komponendid. Nad kuuluvad inimeste vajaduste rahuldamise maksimiseerimisel ühtsesse majanduse optimiseerimisprotsessi. Teatud paratamatuse sunnil esineva mittetootliku töö osas on aga minimiseerimise ülesanne, mis peab tagama optimiseeritava ajafondi eksisteerimise ja kujunemise minimaalselt vajalike mittetootlike kuldudega. Seega näib, nagu võiks sotsialismi tingimustes suhe

$$\frac{\text{tootliku töö aeg} + \text{vaba aeg}}{\text{mittetootliku töö aeg}}$$

peegeldada esimese lähenemise korras ühiskonna sotsiaal-majandusliku struktuuri efektiivsuse ja arengu taset, kusjuures seda suhet mõjutab oluliselt väline tegur — kapitalismiga koos eksisteerimine. Suhet vaba aeg/tootliku töö aeg saab majanduslikult põhjendatult muuta vaba aja kasuks vaid tingimusel, kui sellega kaasneb inimeste vajaduste kogu kompleksi täielikum rahuldamine ja tööprodukti füüsilise mahu suurenemine. Vaba aja kohta ütles Marx: «Aeg — see on a v a r u s võimete arendamiseks . . .»²¹ Selle avaruse efektiivsuseks kasutamiseks on vaja, et vaba aeg oleks töö aja (ja ka vaba aja) poolt vastavate tarbimisressurssidega vajalikul määral küllastatud. Kapitalistlikul töötul on näiteks vaba aega küllalt, kuid et selle efektiivsuseks kasutamiseks muud ressursid puuduvad, kujutab niisugune vaba aeg inimese arendamise asemel tema muserdamist. Isegi töötav tööline pole kapitalistlikus ühiskonnas selle vastu alati kaitstud. «Viiepäevane töönädal kõlab kenasti küll, mõlgutas ta endamisi», kirjeldab inglise töölise meeoleolu Bill Naughton,

²⁰ К. Марх. Капитал, III kd., lk. 750.

²¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. III, стр. 264.

«aga palka üle lugedes muutub see vaba laupäeva hommik kole vastikuks».²²

Eespool toodud Engelsi seisukohast (vt. 15. viide) võib meie arvates aru saada nii, et antagonistlikke klassiühiskondi käsitleval poliitökonoomial polnud erilist vajadust väljuda materiaalse tootmissfääri piiridest. Piiri tõmbamine eeldab aga ka selle poliitökonoomilist tunnetamist ja klassifitseerimist, mis jääb piiri taha... Seega on tegemist mitte absoluutse, vaid suhtelise ja veelgi enam — dünaamilise tõega, sest piir ise ju muutub... Niisuguse lähenemise korral poliitilise ökonoomia objektile omandab Marxi kitsenduses «käesoleva uurimise objektiks on kõigepealt **materiaalne tootmine**» (vt. 8. viide) iga sõna erilise tähenduse. Eelkõige on meil tegemist kitsendusega, mis piiritleb antud uurimist, mitte aga kogu poliitilist ökonoomiat. Eriline kõlajõud on väljendil «kõigepealt», millest me saame aru järgmiselt. Materiaalsete hüvede taastootmise ühiskondliku vormi määravaks põhilüliks on vahetu materiaalse tootmise faas, ühiskonna majandusliku taastootmise koguprotsessis aga materiaalsete hüvede taastootmine. Kas mitte just see polnud põhjuseks, miks Engels ei võtnud «Anti-Dühringi» lõppredaktsiooni oma esialgset arendust (vt. viide 15). Kas oli see nii, ja kas see toimus Engelsi enda või Marxi initsiatiivil, selle kohta puuduvad meil andmed. Nii jõuame järgmiste loogiliste järeldusteni. Et kõikides tootmisviisides on esinenud adekvaatne vastavus kõigi poliitilise ökonoomia põhikategooriate vahel, seega ka tootmise eesmärgi, tootliku töö ja selle töö produkti vahel, peab see esinema ka sotsialismi puhul.

Püüdes tuletada sotsialistliku tootliku töö määratlust sotsialismi eesmärgist, fikseerisime teda esialgse lähenemise korras kui **igasugust vahetult ühiskondlikku, ühiskondlikult vajalikku tööd**, mis vastab sotsialismi eesmärgile.²³

Leiame, et see määratlus — eeldusel, et ta on õige — kuulub samasse klassi kapitalistliku tootliku töö selle määratlusega, mida Marx pidas õigeks. Kumbki neist määratlustest ei mahu aga täielikult poliitökonoomia objekti meie poolt vaadeldavasse parameetrisse — materiaalsesse tootmisse.

Seejuures on kapitalistlik tootlik töö suunatud, eeskätt arenenud maades, ühiskondliku kapitali laiendatud taastootmisele kogu kaup-produkti taastootmise mehhanismi abil, mitte ainult tema selle osa abil, mida materiaalse tootmise sfäär taastoodab, kuigi see viimane on peamine. Lahkumine muutus märgatavaks just kaasaegse kapitalismi arenenud maades. Marx

²² Bill Naughton. Hilisöö Watlingi maanteel. «Loomingu» Raamatukogu 1964, lk. 42.

²³ L. Brutus. Sotsialistliku taastootmise struktuurist.

ei võtnud seda omal ajal teadlikult arvesse muude, väljaspool materiaalselt taastootmist eksisteerivate tootmissfääride tolleaegse vähese osatähtsuse, eriti aga neis kapitalistliku tootmisviisi tähtsusetu esinemise tõttu. Siis oli lahkuminek tühine. Marx väljendas seda järgmiselt: «Kõik need kapitalistliku tootmise ilmingud antud alal (mittemateriaalses tootmises — L. B.) on niivõrd väheolulised, võrreldes kogu tootmisega tervikuna, et nad võivad jääda täiesti tähele panemata,»²⁴ s. t. võivad jääda arvesse võtmata.

Sotsialistlik tootlik töö on kapitali asemel suunatud inimese elu- ja arenemistingimuste majanduslikule laiendatud taastootmisele. Ta on suunatud sotsialistliku ühiskonna majanduslikule taastootmisele **kogu sotsialistliku tootliku töö produkti** ja selle tööga võrdsustatud töö produkti majandusliku taastootmise mehhanismi abil, mitte üksnes materiaalsete hüvede, mis on seejuures küll peamine, ja mitte ainult kaup-produkti taastootmise abil. Viimast me käesoleval ajal täielikult ei arvestagi, mistõttu kaubavormis esinev tegelik tarbimisfond ei lange kokku traditsioonilis-arvestuslikuga. Sellele on teisedki autorid korduvalt tähelepanu juhtinud.²⁵

Tundub, et Quesnay majandusliku tabeli järgi, mis oma põhiolemuselt kajastas feodaalse rikkuse taastootmist, ning Marxi jäävat printsiipiaalset tähtsust omavate ühiskondliku kapitali taastootmise skeemide alusel ja järgi on sotsialistlikus majanduses muutunud praktiliselt ja teoreetilis-tunnetuslikult kasutatavate taastootmise mudelite loomine ja käibesetulek möödapääsmatuks vajaduseks. Seda tööd ongi juba alustatud. Meie arvates võiks üheks baasmudeliks olla tootmise-tarbimise maatriksbilansi printsiibil kujundatud ja küllaldaselt liigendatud tööbilanss, mis aitaks välja selgitada tõelisi vastastikuseid seoseid teise tegevuse vahetuse alal kõikide sotsialismi põhiliste töiste tegevussfääride vahel. Sel teel avaneks nähtavasti ka võimalus täpsemalt välja selgitada, kus sotsialismi tingimustes tootlik töö esineb ja kus mitte. Väärtusvormi kasutamine nende lähtepositsioonide selgitamiseks vaevalt küll kõlbab, sest sellest vaatekohast on väärtusvormi esinemise sfäär liiga kitsas. Sellele vihje Engelsilt: «Ja lõpuks kõigi inimeste tööde võrdsus ja võrdne tähtsus, — kuna ja kuivõrd nad on inimese töö üldse, on leidnud oma ebateadliku, kuid kujukaima väljenduse tänapäeva kodanliku poliitilise ökonomia väärtusseaduses, mille järgi igasuguse kauba väärtust mõõdetakse temas sisalduva ühiskondlikult vajaliku tööga.»²⁶

²⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 421.

²⁵ Л. Берри. Вопросы методологии народнохозяйственного планирования. «Вопросы экономики» 1968, № 3, стр. 44.

²⁶ F. Engels. Anti-Dühring, lk. 93.

Et sotsialismi eesmärgi teenistuses on mitte ainult kaubatootmine sotsialismi tingimustes, vaid ka muu töö, siis sotsialistliku tööassotsiatsiooni suhted peaksid puhtal kujul avalduma just vahetute töösuhete vormis.

Kui eespool esitatud seisukohad osutuvad põhimõtteliselt paikapidavaks, milline on siis poliitilise ökonomia objekti vaatlusalune parameeter? Selleks võiks esialgse lähenemise korral olla **ühiskonna majanduslik taastootmine, s. t. kõigepealt materiaalne tootmine.**²⁷

Olgu märgitud, et esitatu tugineb Marxi määratlusele «kõigepealt materiaalne tootmine» ja tema materjali tegelikule käsitlemisele «Kapitali» neljas köites. Kui on «kõigepealt», siis esineb ilmselt veel midagi, mida tervikuna, s. t. koos materiaalse tootmisega võiks fikseerida «ühiskonna majandusliku taastootmisena». Ainult viimasega piirduda siiski ei saa, sest Marx ja elu on tõestanud, et peamine on seejuures **materiaalne tootmine**. Seega on **ühiskonna majanduslikus taastootmises peamine materiaalse hüvede taastootmine ja selles omakorda vahetu tootmine**.

Sotsialismi poliitilise ökonomia objekti vastava parameetri võiks analoogia alusel esialgselt sõnastada kui «**sotsialismi majandusliku taastootmise, s. t. kõigepealt materiaalse tootmise**». Analoogiliselt saame vastava määratluse teistelegi tootmisviisidele. Nende määratluste ühiseks jooneks on, et materiaalse hüvede tootmise esmatahtsuse väljatoomisele kaasneb ühiskonna majandusliku koguparameetri fikseerimine. Sedalaadne tendents esineb võrdlemisi paljudel nõukogude autoritel, eriti neil, kellel on tihedam kokkupuude rahvamajanduse planeerimisega.²⁸ Mainitud parameetri niisugune määramine on eriti oluline tingimustes, kus suureneb pidevalt väljaspool materiaalist taastootmist tehtava töö erikaal. Teisiti öeldes: kui lähtuda valitsevast kontseptsioonist, siis poliitiline ökonomia, mis hõlmas ürgkogukonna majandusvorme tervikuna, haarab neist inimühiskonna arenemisel järjest väiksemat osa. Poliitilise ökonomia baasi niisugune kitsendamine toob paratamatult kaasa tema ühiskondliku funktsiooni vähenemise ja moonutuste ohu, sest vaadeldakse pidevalt vähenevat osa tervikust, mille all paratamatult kannatab seoste terviklik arvessevõtmine, eriti aga kasvavat tähtsust omava tagasisideme mõju arvestamine.

²⁷ Pro materiaalse hüvede tootmine, vt. 1. viide.

²⁸ Peale L. Berri näit. С. Г. Струмилин. Очерки социалистической экономики СССР. Политиздат, Москва 1959, стр. 125—151; В. С. Немчинов. Экономико-математические методы и модели. «Мысль», Москва 1965, стр. 467.

Sellise seisukoha ilmekaks näiteks on meie poliitilise ökonomia alahindav suhtumine teenuste sfääri. Marx selleks põhjust ei anna. Teenuste sfääri kapitalismi tingimustes suhtus Marx järgmiselt: «Lõpuks, isegi tööd tegelikult säästvad isiklikud teenused oleksid tootlikud vaid sedavõrd, kuivõrd nende tarbijaks on tootlik töötaja». Samasugune oli tema seisukoht hariduskulude kohta. «See erinevus (kaupade ja teenuste vahel — L. B.) põhineb kodanliku tootmise olemusel», märgib Marx, «sest rikkus ei ole võrdtähenduslik tarbimisväärtusega ja rikkuseks on ainult kaup, tarbimisväärtus kui vahetusväärtuse kandja, kui raha». Ning veidi eespool: «Järelt teeb Smith samasugust vahet kaupade ja teenuste vahel, nagu monetaarne süsteem teeb kulla ja hõbeda vahel ühelt poolt ning kõikide teiste kaupade vahel teiselt poolt».²⁹ Selliseid Smithi liigmerkantilistlikku kaup-esemesse, kaup-asjasse ühekülgset kiindumist kritiseerivaid hinnanguid on Marxi teostes teisigi.

Niisugune põhjendatult avar-paindlik lähenemine poliitilise ökonomia ainele tähendab meie arvates ühtlasi seda, et ta saab uuesti — nii nagu see oli Marxil — järjekindlalt tugineda oma metodoloogilisele alusele — ajaloolisele materialismile, kuna kaasajal valitsev kontseptsioon hoiab teda ainuüksi filosoofia põhiküsimuse tasapinnal. Seega tõuseks poliitiline ökonomia oma metodoloogiliselt aluselt taas filosoofiaga võrdsele tasemele, mis peaks andma võimsa tõuke poliitilise ökonomia kui süsteemse teaduse arenemisele ja tema rahvamajandusliku tähtsuse suurenemisele. Meie veendumuse kohaselt kaovad sel teel järk-järgult ka seni esinevad teravad vastuolud majandusmatemaatikaga, mis nõuab endale teoreetilise baasina süsteemset, programmeerimiskõlblikku sotsialismi poliitilist ökonomiat.

Poliitilises ökonomias veel esinevate aprioorsete elementide tekkimine on mõneti seletatav nähtavasti sellega, et ei kasutata täielikult ära Marxi süsteemse kapitalismi poliitökonoomia kogu varasalve. Tundub, et ollakse harjunud küll kasutama Marxi üldistusi, kuid hoopis vähem seda, kuidas need üldistused on saadud, s. o. Marxi teaduslikku analüüsilaboratooriumi. Seetõttu jäävad teaduslikult märkamata isegi need nähtused, mis Marxi ajal avaldusid vaid verivärskete võrsetena, kuid sellest hoolimata Marx märkas ja analüüsis neid. Lõpliku üldistuse jaoks polnud aga aeg veel saabunud. Eeskätt seetõttu, et masinaline tootmine, milles Marx nägi õigustatult otsustavat materiaalsel alust sotsialismile-kommunismile kui külluse ühis-

²⁹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. I, стр. 197, 292, 299 и 300.

konnale üleminekuks, oli alles oma arenemise algstaadiumis. Masinalisel tootmisel ja sellele tuginevatel tootmissuhetel ei olnud veel niisugust küpsusastet nagu kaasaegses industriaalmaailmas, mida nüüd eraldab kahe majandussüsteemi vaheline antagonism.

Selleni, kuni Marxini, piirdus töötajate ajalugu nende enda seisukohast ainuüksi materiaalsete hüvede tootmise ja tarbimisega, samal ajal kui tootjate vajadused peaaegu ei sisaldanud teiste tootmissfääride tõelisi produkte (surrogaate küll, näit. religiooni jms.). Täpsemalt öeldes, kogu tootliku töö ajalugu sellest peale, kui see töövorm omandas iseseisva tähenduse, omandas oma sisu, kogu tema ajalugu enne Marxi on vaid materiaalsete hüvede majandusliku taastootmise protsess erinevates ühiskondlikes vormides. Tootlik tööline ise taastoodeti majanduslikult põhiliselt ainuüksi materiaalsete hüvede taastootmise-tarbimise alusel. Marxi teaduslik analüüs tõi aga juba esile sümptoome, mis näitasid, et masinalise suurtootmise tõttu olukord muutub. Marx leidis tootlikus töös ja tootjate tarbimises üksikuid esialgseid momente, mis pärinesid väljastpoolt materiaalset tootmissfääri. Seda tänu ühiskondliku tööviljakuse järsule tõusule, mida masinaline suurtootmine põhjustas. See tähendas meie arvates just tootlikus töös **uue ühiskondliku tööjaotuse** tekkimist. Tööviljakuse järsk tõus oli selleks objektiivseks aluseks, mis võimaldas töötajatel klassivõitluse käigus tühistada (kapitalismi tingimustes vaid üsna osaliselt, sotsialistliku revolutsiooniga aga täielikult) senise monopoolse tarbimisprivileegi väljaspool materiaalset tootmist valmistatavaile produktidele. Seni kuulus see tarbimisprivileeg ainuüksi valitsevatele klassidele, mis sai esineda tootlike töötajate loodud lisaproducti tasuta omastamise arvel ekspluataatorite poolt. «Kapital viib seega . . . sellisele astmele, kus langevad ära sundus ja ühiskondliku arengu monopoliseerimine (selle arengu materiaalsed ja intellektuaalsed eelised kaasa arvatud) ühiskonna ühe osa poolt teise osa kulul».³⁰

Kas valitseva kontseptsiooni seisukohas pole midagi analoogilist füsiokraatide (Quesnay) omale ajastul, kui kapitalistlik tööstus hakkas eralduma feodaalühiskonnast? Füsiokraadid ei tunnistanud tööd tööstuses tootlikuks, vaid viljatuks. Kuigi praktilised järeldused, mis sellest seisukohast tehti, olid kapitalistliku tööstuse arenemisele kasulikud, oli seisukoht ise puhtfeodaalse piiratuse produkt, järjekindlalt feodaalse vaate väljendus.

Kui me oleme suutnud õigesti määrata alusvormi — tootmissuhte ja tootmisviisi põhilise majandusseaduse, on sellega

³⁰ K. Marx. Kapital, III kd., lk. 750.

teadusliku paratamatusega määratud ka tootliku töö kui majandusvormi sisu ja poliitilise ökonomia objekti minimaalparameeter. Seda juhul, kui me ei loe mingisugusel põhjusel sinna kuuluvaks muud tööd ja vaba aega, millel meie arvates on majandusvormi kvaliteet ja mis peaksid sellisena kuuluma samuti poliitilise ökonomia valdkonda. Samasuguse paratamatusega tuleneb siit, et poliitilisel ökonomial on vaja tunnistada järjekordset uut ühiskondlikku tööjaotust. Materiaalsete hüvede taastootmisel on erakordselt suur objektiivne tähtsus, inimelu eksisteerimise ja arenemise materiaalse aluse tähtsus. Alus aga ei ole kaasajal, seda enam sotsialistlikus ühiskonnas enam kõik.

Et poliitilise ökonomia aine (objekt) peegeldab reaalseid vorme ja suhteid, siis on loomulik, et lähtudes ka vahetult nende kogusummast, võib jõuda samalaadsele tulemusele, kuigi meie lähtusime üksnes poliitilise ökonomia teatud kategooriatest. Selles on ka kokkulangevuse põhjus, mida me eeldame, prof. I. Kuzminovi uurimuse tulemuse ja siin esitatu vahel,³¹ See võiks olla nagu tulemuse õigsuse tõenäosuse omalaadseks eeltõenduseks, sest tulemus on saavutatud, nagu me eeldame, erineval teel.

³¹ И. И. Кузьминов. Некоторые вопросы экономической теории в свете задач коммунистического строительства. Москва 1960.

Л. Бругус

О системном подходе в политической экономии. О предмете политической экономии

Резюме

В рамках данной работы системный подход к вопросам политической экономии заключается в соизмерении взаимного соответствия однопорядковых категорий. В случае, когда обнаруживаются несоответствия, делаются попытки в форме научно-аргументированной гипотезы внести уточнения, вытекающие из причинно-логических взаимосвязей категорий.

Таковыми однопорядковыми категориями в политической экономии являются также и следующие: основной экономический закон способа производства → цель производства →

производительный труд → предмет воспроизводства. Эти, как и остальные категории политической экономии, должны входить в ее предмет.

Если подходить с позиции общепринятой концепции политической экономии социализма, данная причинно-логическая цепь разрывается на две части, по причине несоответствия между целью производства и производительным трудом из-за одностороннего, узкого определения социалистического производительного труда как труда, возможного только в сфере производства материальных благ. Но, как показывает анализ, при социализме в принципе может быть производительным **любой непосредственно общественный, общественно необходимый труд, удовлетворяющий цели социализма.** А если это так, тогда и предметом социалистического воспроизводства не может быть лишь одно воспроизводство материальных благ, хотя оно является важнейшим составным элементом его, а вся совокупность, **все экономическое воспроизводство социалистического общества, т. е. прежде всего материальное производство, как основа существования и развития человеческого общества вообще.** Следовательно, напрашивается необходимость изменить соответственно и данный параметр в определении предмета политической экономии — **экономическое воспроизводство общества, т. е. прежде всего материальное производство, что отражает более адекватно (чем воспроизводство одних материальных благ) изучаемую совокупность реальных производственных отношений как социализма, так и современного капитализма в развитых странах.**

Признание выдвинутой концепции сможет существенно содействовать повышению народнохозяйственной, практической действенности и значимости политической экономии, в особенности в данный переходный от социализма к коммунизму период. А по общепринятой концепции общественная функция политической экономии имеет явно выраженную тенденцию к снижению: при первобытнообщинном способе производства она охватывает всю экономическую жизнь общества, поскольку ее практически единственным содержанием было материальное производство; а чем дальше человечество развивается, тем относительно уменьшается та часть совокупности экономического воспроизводства общества, которую политическая экономия предполагает изучать. Такое искусственное отторжение части от органического экономического целого опасно, т. к. влечет за собой неизбежные искажения, недоучет быстро возрастающего значения обратной связи других сфер (науки в особенности), отрыв по-

литэкономии от планирования народного хозяйства, в особенности от его многообещающего экономико-математического направления, которое никак не сможет опираться на непоследовательно системную экономическую теорию. Даже возможность программированного обучения политической экономии, по существу, пока исключается.

Предполагаемая концепция, как нам представляется, дает возможность политической экономии, философия которой (по общепринятой концепции) не выходит за жесткие рамки основного вопроса философии, снова стать более последовательно на диалектически-манистическую позицию исторического материализма.

Методологической основой изложенной концепции являются соответствующие экономические исследования К. Маркса, т. е. не только обычно имеющиеся в обиходе обобщения, а сама его творческая лаборатория, отличающаяся как научной ценностью, так и последовательным системным подходом.

К. Маркс обоснованно считал, что с переходом на крупное машинное производство создаются решающие материальные предпосылки для перехода от эпохи дефицитности к эпохе достатка и избытка — к эпохе коммунизма. Решительный рост общественной производительности труда на основе машинного производства положил начало денонсированию монопольной привилегии меньшинства на потребление определенных необходимых видов продуктов труда (услуг просвещения, медицинского обслуживания и др.). Выдвигается гипотеза — это не что иное, как **новое общественное разделение (производительного) труда**, которое ожидает своего узаконения его политэкономическим признанием *de jure*.

В статье оспаривается правильность общепринятой интерпретации труда (труда вообще), содержащейся в философском и в политэкономическом словарях.

Так как предмет политической экономии отражает реальные производственные отношения, то не удивительно, что, исходя непосредственно из них, можно получить результат, сходный с тем, что получено автором данной статьи, исходящим из категорий политической экономии. В этом, как мы предполагаем, и заключается причина сходства в результате исследования проф. И. И. Кузьмина и выше изложенного. Это является своего рода доказательством вероятной правильности высказанного, тем более, что этот сходный результат по предмету политической экономии, как мы предполагаем, получен различными путями.

**On the Systematic Approach to Political Economy.
The Object of Political Economy**

Summary

The socialist productive work — adequate to the aim of socialism — can be determined as any such immediate social work that answers the demands of socially necessary work. In that case the object of the socialist reproduction should contain the whole economic reproduction of the socialist society, i. e. above all the material production. All these one-class categories make it necessary to acknowledge that political economy researches the production relations not only of the material reproduction, but of the whole economic reproduction of the society, i. e. above all the material reproduction.

It sets also a hypothesis of a new social division of (productive) labour.

In the article there is a debate with other views held on the interpretation of labour by political economy and philosophy.

V. Koslov

MAJANDUSSEADUSTE TOIMEMECHANISM JA KASUTAMISE MECHANISM

Käesolevas artiklis vaadeldakse esmalt majandusseaduste toimemehhanismi kapitalismi ja sotsialismi tingimustes ning seejärel sotsialismile omast majandusseaduste kasutamise mehhanismi (mis kapitalistlikus ühiskonnas esineb vähemarenenud kujul). Tegemist on uudse probleempüstitusega, sest seni ei tehta erialases kirjanduses majandusseaduste toimemehhanismi ja kasutamise mehhanismi vahel kas üldse või igatahes mitte selgepiirilist vahet.

Kodanlikud teoreetikud väidavad, nagu oleks kaasaegne «reguleeritav kapitalism» endise pimeda konkurentsimehhanismi asendanud plaanilisega. Tuleb muidugi möönda selles mehhanismis asetleidnud muudatusi, kuid ega ka «vana» kapitalismi majandusseaduste «täidesaatjaks» olnud ainult konkurents selle sõna tavalises, kitsamas tähenduses. Kapitalismi majandusseaduste toimemehhanismi koostisse on algusest peale kuulunud vähemalt kolm lüli: 1) **kaubapakkujate-vaheline konkurents**, 2) **ostujõuline nõudmine** ja 3) **majanduslik klassivõitlus**. Kõik nad võib koondada konkurentsi laiema mõiste alla.

Selgitame öeldut lähemalt. Konkurents kitsamas mõttes tähendab erakaubatootjate objektiivsete turustamistarvete ja vastavate subjektiivsete huvide kokkupõrkamist ning omavahelist põimumist. (Ehkki huvid on subjektiivsed, toimub nende kokkupõrkamine ja põimumine objektiivse paratamatusega, inimeste tahtest sõltumatult). Ostujõulise nõudmise aluseks on samuti objektiivne müüjate kasusaamise tarvete ja huvide kokkupõrkamine ning põimumine ostjate tarvete ja huvidega. Lõpuks kujutab ka majanduslik klassivõitlus endast kodanliku ühiskonna kahe pooluse tarvete ja huvide kokkupõrkamist tööturul, õigemini tööjõu ostmisel ja müümisel.

Kas see kolmelüliline mehhanism on tänapäeval oma tähtsuse kaotanud? Ei, sugugi mitte. Nimetatud protsesse tingib igasugune kapitalistlik eraomandus, sõltumata sellest, kas ta

esineb individuaalses või kollektiivses vormis, näiteks aktsiaseltside, monopolide näol. Muudatused, mida kollektiivse eraomanduse osatähtsuse suurenemine endaga kaasa toob, seisnevad mitte endiste lülide väljatõrjumises või asendamises, vaid uute lisandumises, seega lülide üldarvu suurenemises.

Nähtavasti võib kaasaegse kapitalismi majandusseaduste toimemehhanismi vaadelda viielülilise (tegemist on omavahel tihedasti põimuvate, seega osaliselt üksteist katvate lülidega):

- 1) kaubapakujate konkurentsivõitlus,
- 2) kapitalistide koondumine monopoliliitudesse,
- 3) ostujõuline nõudmine,
- 4) majanduslik klassivõitlus,
- 5) riigi sekkumine majandusellu (kaasa arvatud mõnede tootmisharude natsionaliseerimine ja suurelatuslike sõjaliste tellimuste andmine monopolidele).

Antagonistlike vastuolude surve all muutub majandusseaduste toimemehhanism komplitseeritumaks, kohandudes vajadusega ületada aina teravnevaid vastuolusid, sealhulgas kaasaegse epohhi põhivastuolu, mis avaldub kapitalistliku ja sotsialistliku süsteemi vahel maailmaareenil. Praeguses maailmas pole enam omaette eksisteerivat kapitalismi. Välised vastuolud kujundavad üha suuremal määral ümber kapitalistliku süsteemi sotsiaalse struktuuri pealiskihti. (Seda nähtust nimetatakse «mimikreerumiseks».) Kõigest hoolimata jäävad aga kodanliku ühiskonnakorra ekspluataatorlikud juured endisteks.

Jõudku tootmise kontsentratsioon kui tahes kõrgele tasemele, ikkagi jääb reguleerimisfunktsioonide osa kapitalismi majandusseaduste toimemehhanismis eeskätt anarhilise iseloomuga tagasiside hoobade kanda. Rahvamajandust tervikuna haarav kooskõlaline otsereguleerimine, mis pakub suuri eeliseid preventiivse võimaluse näol disproportsioonide ärahoidmiseks, ei saa kodanlikus ühiskonnas muutuda valitsevaks. Seda takistab eraomandus, ka kollektiivses vormis. Ta tükeldab rahvamajanduse üksteisest sotsiaalselt isoleeritud «riikideks riigis», mis on saatustliku paratamatusega määratud pidama «kõigi sõda kõigi vastu». Seega rajanevad plaanipärasuse alustoad seal üsna kõikuval pinnal ega saa seetõttu mingil juhul a s e n d a d a konkurentsimehhanismi.

K. Marx märkis, et «...kodanlikus ühiskonnas ei ole *a priori* mingit teadlikku ühiskondlikku tootmise reguleerimist. Mõistusjärane ja looduslikult vajalik paneb end maksma vaid pimesi toimuva keskmisena».¹ Tõepoolest: plaanipärasus pole

¹ K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed II, Tallinn 1960, lk. 385.

kapitalismile mingi aprioorne ehk sünnipärane joon; noorele, monopolismieelsele kodanlikule tootmisorganismile on ta sisuliselt koguni vastunäidustatud. Sotsialism aga sisaldab plaanipärasust just nimelt *a priori*, s. t. talle lahutamatu omase ehk sünnipärase tunnusega. Ent vääraks osutus omal ajal võrdlemisi laialt levinud ettekujutus, nagu muudaks plaanipärasus sotsialismi majandusseaduste toimemehhanismi kapitalismi omaga võrreldes lihtsamaks. Küllalt palju kahju tekitab majandusteaduse arengule kurikuulus sotsialismi tootmisuhete «lähipea» kontseptsioon, mille retsidiivid annavad end aeg-ajalt veel praegugi tunda.

Tegelikkuses kohtame vastuolude väga keerulist põimingut, millest on vaja lakkamatult läbi tungida. Need vastuolud tulevad muuhulgas sotsialistliku tootmise plaanilis-kaubalisest loomusest. Mõistagi pole tegemist antagonistlike vastuoludega, mis nõuaksid lahendust vähemalt ühe vastandliku poole hävitamise teel. Seetõttu erineb ka sotsialismi majandusseaduste toimemehhanism oluliselt sellest, mida näeme kapitalismi tingimustes.

J. Kronrodi arvates sisaldab kõnealune mehhanism järgmise «vormide ja stiimulite kogumi»: 1) ühiskonna tarvete süsteemi, 2) ühiskonna huve ja majandusliku protsessi stiimuleid, 3) majandusliku protsessi juhtimisvorme.² See skeem koosneb tunduvas osas majandusliku tegevuse üldise küberneetilise (spiraalikujujulise) mudeli tagasiside lülidest (tarbed, huvid). Oma tähtsusest hoolimata ei saa neid siiski käsitada majandusseaduste toimemehhanismi elementidena (lülidena, hoobadena) ei kapitalismi ega ka sotsialismi tingimustes. Tõsi, J. Kronrod, lülitades mõttearenduse käigus täiendavalt sisse mõiste «ostujõulised tarbed»,³ s. o. sisuliselt turunõudmise, sooritab sellega manöövri, mis lähendab teda siiski otsitava mehhanismile. Sama võib öelda ka huvidelt stiimulitele ümberlülitamise kohta, kuid eriplaaniliste nähtustena ei saa neid antud juhul omaette lülidena kõrvuti seada. Tervikuna puudub J. Kronrodi skeemil niisiis loogiline ühtsus ja ta riivab otsitava mehhanismi vaid ühe servaga.

Kui tarbed ja nende subjektiivsed satelliidid — huvid — vahetult tootmist suunaksid, oleks tegemist naturaalmajandusega. Kogu probleem ju selles seisnebki, et kaubatootmise tingimustes ei ulatu tarvete ja huvide mõju tootmiseni otseselt, vaid teatud ühiskondlike vahelülide (hoobade) kaudu, mis kogusummas moodustavad otsitava mehhanismi, sotsialismi

² Я. А. Кронрод. Законы политической экономии социализма. М. 1966, стр. 535—564.

³ Sealsamas, lk. 542.

tingimustes õieti kaks mehhanismi: inimeste tahtest sõltumatu toimemehhanismi ja teadlikult kujundatava majandusseaduste kasutamise mehhanismi. Jäädes ise varju, osutuvad tarbed ja huvid samal ajal jõududeks, mis neid mehhanisme liikuma panevad.

Nagu nägime, koosneb kapitalismi majandusseaduste toime-mehhanism mitmesuguste eraomanduse tõttu üksteisele vastu-seatud majanduslike ja sotsiaalsete jõudude poolt esindata-vate tarvete (resp. huvide) kokkupõrkamise ning põimumise vormidest. Asendanud eraomanduse ühiskondlikuga, antago-nismi mitteantagonistlike vastuoludega, tegi sotsialism lõpu majanduslike tarvete ja huvide vältimatule kokkupõrkamisele, säilitades samal ajal objektiivse aluse nende võistlemiseks ehk rivaliteediks (mõistagi palju tihedama omavahelise põimumise tingimustes).

Õeldust lähtudes võiks sotsialismi majandusseaduste toime-mehhanismi iseloomustada kui mitmesuguste sotsialismile omaste majanduslike ja sotsiaalsete jõudude poolt esindata-vate tarvete (resp. huvide) põimumise ja võistlemise (rivali-teedi) vormide kogumit. See mehhanism suunabki üldjoontes niihästi üksikisikute, kollektiivide kui ka sotsiaalsete gruppide majanduslikku käitumist.⁴

Kapitalismi tingimustes hõlbustab sotsiaal-majanduslike jõudude grupeerimist ühiskonna polaarsuse fakt. Sotsialist-likus ühiskonnas ei ole erinevaid tarbeid (resp. huve) esinda-vate jõudude jagunemisviis nii silmanähtav. Paljudel juhtudel tuleb erinevate huvide kehastajaid otsida füüsilises mõttes ühtedes ja samades isikutes, kollektiivides ja sotsiaalsetes gruppides. Väiksemas ulatuses kohtab seda ka kapitalismi tin-gimustes: ettevõtja esindab vaheldumisi kord ostjate, kord müüjate tarbeid ja huve. Sotsialistlikus ühiskonnas leiame üldse vähe sedalaadi objektiivseid majanduslikke tarbeid, mille kandjateks oleksid teistest selgesti eraldatavad inimesed (gru-pid). Valdav osa tarvetest kehastub vaheldumisi kõigis ühis-konnaliikmetes.

Loomulikult saab sotsiaal-majanduslikke jõude nii verti-kaal- kui ka horisontaalpinnas grupeerida mitmest eri aspek-tist lähtudes. Kõige sagedamini kohtame kirjanduses kolme-astmelist subordinatsioonimudelit: ühiskond, kollektiiv ja isik-sus. On selge, et ühiskond ei saa praktiliselt iga moment igas konkreetnes küsimuses oma huve väljendada üksikisikute huvide kõikehõlmava kindlakstegemise ja kõrvutamise teel,

⁴ Autor teeb vahet «käitumise» ja «tegevuse» kui eritähenduslike terminite vahel. Käitumine on laiem mõiste, ta võib olla ka alateadlik, sihitu. Tegevus on käitumise sihikindel alaliik. Tegevust suunab muu-hulgas majandusseaduste kasutamise mehhanism.

kuigi kollektiivi raames võib see veel kuidagi teostatav olla. Siit tuleneb teatud esindussüsteemi vajadus. Klassiühiskonnades piirdub huvide esindatus objektiivselt üldse ainult võimaloleva klassiga. F. Engels märkis, et «iga uus klass, kes asub enne teda võimul olnud klassi kohale, on juba oma eesmärgi teostamiseks sunnitud esitama oma huvi kõigi ühiskonnaliikmete üldise huvina».⁵ Arusaadavalt ei kujuta ka proletariaadi diktatuur erandit, kui mitte arvestada seda olulist vahet, et ta ei esinda mitte vähemuse klikihuve, vaid rahva määratu enamuse huve. Pärast sotsialismi võitu ja kõigi sotsiaalsete gruppide seisundi põhilist nivelleerumist majanduselus kaob aga ühiskonna tarvete (resp. huvide) selgekujuline klassiesinduse süsteem. Samal ajal ilmneb käegakatsutatav praktiline vajadus mingisuguse esindussüsteemi säilimise järele, sest selle puudumine halvaks ühiskonna sihipärast edasilikumist progressi teed mööda: tekiks isiklike ja kitsaste grupihuvide «paabel». Juhtiv koht taolises esindussüsteemis kuulub klassidevahelisele plaanilis-majanduslikule keskusele.

Majandusliku funktsioneerimise käigus toimub niihästi selle keskuse kui ka iga kollektiivi ja üksikisiku kui osatäitja kahestumine. Kõik nad etendavad tegevuse vastastikuse vahetamise protsessis piltlikult öeldes saatja-vastuvõtja osa, kusjuures ühed hangivad peamiselt kaupu, teised teenuseid, paljud aga ka mõlemaid. Kõiki üksiktöötajaid võib muide vaadelda tööalaste teenuste osutajatena, olgu siis tegemist tootva või mittetootva tööga. K. Marx juhtis tähelepanu asjaolule, et sotsialismi tingimustes omandab kogu tööprotsess sotsiaalses mõttes teenuste tootmise iseloomu, sest asjastunud töö ei saa enam muutuda võõra elavtöö alistamise ja parasiitliku omastamise vahendiks.

Kriipsutagem veel kord kokkuvõtlikult alla kahe süsteemi olemusest tingitud põhierinevust majandusseaduste toimemehhanismi iseloomus: kapitalismi puhul on tegemist tarvete (resp. huvide) **kokkupõrkamise ja põimumise** mehhanismiga, sotsialismi puhul aga tarvete (resp. huvide) **põimumise ja võistle-mise** (rivaliteedi) mehhanismiga. Millistest lülidest koosnevana võiks viimast ette kujutada? Lubatagu siinkohal tähelepanu juhtida järgmisele hüpoteetilisele liigendamisvariandile:

- 1) majanduslike tarvete ja huvide ühiskondlik (suuremal või vähemal määral tsentraliseeritud) esindussüsteem,
- 2) sotsialistlik ühiskondlik ettevõtlus,
- 3) kaupade ja teenuste koordineeritud pakkumine,
- 4) nõudmine ettearvestatud tasemel ja struktuuris,
- 5) sotsiaalsete gruppide koostöö ja rahvastiku migratsioon.

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 3, стр. 47.

Erinevalt kapitalistlikust anarhilisest konkurentsimehhanismist võime seda nimetada näiteks majandusseaduste plaanilis-kaubaliseks toimemehhanismiks. Kõik loetletud lülid (hoovad) kujutavad endast sotsialistlikus majanduses paratamatuid majandusseaduste «täidesaatjaid». Ühestki nimetatust pole võimalik loobuda ega mööda pääseda, olenemata meie soovidest.

Vaatleme põgusalt üksikuid lülisid. Ühiskonnas näeme alati üldiste ja lokaalsete, sealhulgas isiklike huvide põimumise kõrval nende teatavat rivaliteeti. Nende omavahelise suhte nii- või teistsugune reguleerimine osutub möödapääsmatuks. Sama kehtib jooksvate ja perspektiivsete huvide kohta, alates üksikisikust ja lõpetades ühiskonna kui tervikuga. Antud küsimustes võimalike lahendusvariantide vahel valiku teostamisel ei saa jääda lootma indiviidide otsustustele (isevoolule): sel juhul jääksid lõpptulemusena kogu ühiskonna tarbed suurel määral rahuldamata. Kahju kannataksid kõik. Asi on selles, et vastavalt formatsiooni põhilisele majandusseadusele teenib iga tootmisviis selle peremeest. Kui aga otsustuste tegemisel hakatakse millegipärast peremehest mööda minema, kaotaks tootmine oma loomuliku orientatsiooni, hakkaks «kukerpallitama» ega teeniks kokkuvõttes normaalselt enam kellegi huve. Sotsialistliku tootmise peremeheks ei ole iga töötaja üksikult, vaid kõik ühiselt. Siit tulenebki koordineeritud otsustuste paratamatus, mida, nagu öeldud, saab praktiliselt teha vaid plaanilis-majandusliku keskuse vahendusel ehk tarvete ja huvide suuremal või vähemal määral tsentraliseeritud esindussüsteemi olemasolu korral.

Teiseks näeme üksikute isemajandavate kollektiivide ning kollektiivi kuuluvate töötajate tarvete ja huvide omavahelist tihedat põimumist koos samaaegse rivaliteediga. Öeldu leiab praktilise väljenduse sotsialistliku ühiskondliku ettevõtluse vormis, mis kujutab endast tõelist vaba rahvaettevõtlust kõigi töötajate ühistes huvides. Majandusseaduste toimemehhanismi antud lüli (hoob) on kõige vahetumas seoses tootmise kaubalise iseloomuga ja etendab eriti suurt osa just kaubatootmise seaduste ühe objektiivselt paratamatu «täidesaatjana». Ilma efektiivse ettevõtluseta nagu majandusliku tegevuse tsentraalse suunamisetagi kasutatakse olemasolevaid eeldusi töötajate tarvete rahuldamiseks poolikult.

Kolmandaks põimuvad ja võistlevad omavahel töötajate kui kaupade ja teenuste pakkujate tarbed ja huvid, alates plaanilis-majanduslikust keskusest ja lõpetades reatöötajatega. Sotsialistlikud tootmissuhted loovad pinna oma iseloomult terve rivaliteedi ja sotsialistliku võistluse õhkkonna tekkimiseks üld-

joontes koordineeritud pakkumise raames nii kollektiivide kui ka üksiktöötajate vahel. Seegi vastuoluline huvidepõiming kuulub paratamatu lülina kogu sotsialismi majandusseaduste süsteemi toimetehhanismi koostisse.

Neljandaks näeme samade töötajate kui kaupade ja teenuste nõudjate tarvete ja huvide mitte vähem vastuolulist põimumist eeskätt pakkujate ning mingil määral ka teiste nõudjate omadega. Sotsialismi tingimustes esineb sageli paraku nõudjate omavaheline võistlus. Silmapaistev koht antud lüli koostises kuulub ettearvestatud taseme ja struktuuriga turunõudmise (ostujõulise nõudmise) süsteemile. See lüli kujutab endast justkui rahvamajanduse tasakaaluhooba. Ostjate omavaheline rivaliteet aga räägib disproportsioonidest ehk tasakaaluhäiretest rahvamajanduses.

Viidendaks kohtame sotsialismi majandusseaduste toimetehhanismi ainsat lüli, kus erinevate tarvete ja huvide kandjateks on tõepoolest üksteisest lahus seisvad inimestegrupid. Kapitalismist erinevalt ei ole siiski tegemist polaarse, vaid põhiliselt ühetasemeliste sotsiaalsete gruppidega. Nendevaheline «kaadri volavus» ei kuulu klassilises tähenduses mitte vertikaalse, vaid horisontaalse migratsiooni liiki ja seda ei tõkesta kuigivõrd tajutavad sotsiaalsed barjäärid. Ilma viimati mainitud «täidesaatjata,» täpselt samuti nagu kõigi teistetagi, ei oleks garanteeritud kogu majandusseaduste süsteemi, sealhulgas näiteks proportsionaalsuse (muutuvate proportsioonide) seaduse normaalne toime.

Niipalju majandusseaduste objektiivse **toimetehhanismi** ühest võimalikust tõlgitsusvariandist. Nagu öeldud, eeldab see käsitlus majandusseaduste **kasutamise mehhanismi** vaatlemist omaette mõistena. Tegemist on sotsialismile spetsiifilise nähtusega, kuna kõigis varasemates formatsioonides, kapitalism kaasa arvatud, toimus majandusseaduste kasutamine põhiliselt kobamisi, intuitiivselt, empiirilisel. Teadlikult väljakujundatud mehhanismi selleks kas ei saanudki tekkida või ei saadud täiel määral ära kasutada, sest ekspluataatorite klassihuvide tingivad 1) tähtsaimate spetsiifiliste majandusseaduste, iseäranis lisaväärtuse seaduse varjamist või otsest keeldumist vastavate tegelike seoste avalikust õigeksvõtmisest ning nende asemel näiliste «seaduste» väljamõtlemist ja 2) tähtsaimate üldsotsioloogiliste seaduste, eriti ajaloo põhilise arenguseaduse ignoreerimise püüet, mis viib loomulike ühiskondlike protsesside toore jõu abil «ärakeelamise» katseteni. Seega kujutab majandusseaduste teadliku kasutamise mehhanismi loomise võimalus endast väga olulist sotsialismi eelist. Ühtlasi tuleb aga tunnistada, et mainitud võimaluse tegelik ärakasutamine jätab veel tublisti soovida.

Selleks et valitseda majanduslike protsesside ja sündmuste üle, mitte aga objektiivsete majandusseaduste üle, mis ei saa võimalikuks ühiskonna mingil arenguastmel, on esimese abinõuna tarvis majandusseaduste ja nende toimemehhanismi tundmisel rajanevat teaduslikku ettenägemist. Alles siis saab järgmise abinõuna võimalikuks majandusseaduste teadliku kasutamise mehhanismi väljakujundamine. Viimase, nagu objektiivse toimemehhanismigi kohta võib igasuguse kahtluseta öelda vaid seda, et ta kujutab endast vastuoluliste mõjutegurite keerukat põimingut. Kui esimene annab suunava orientatsiooni inimeste reaalselt ainuvõimalikule mõistlikule (otstarbekale) majanduslikule käitumisele, siis teine nende endi poolt valitud ja üldiseks tunnistatud eesmärgile allutatud sihipärasele tegevusvariandile ajalooliselt ainsa otstarbeka käitumisjoone raames. Kui esimene sisaldab tarvete (resp. huvide) vastuolulise põimingu mitmesuguseid konkreetseid avaldusvorme, siis teine tehniliste, majanduslike, juriidiliste, organisatsiooniliste, administratiivsete, moraalsete jm. mõjuelementide põimumise vorme.

Majandusseaduste teadliku kasutamise mehhanismi koostisse võiks arvata näiteks järgmised lülid:

- 1) majanduse administratiiv-organisatsiooniline struktuur ja juhtimistegevuse printsipiaalsed alused,
- 2) majanduse plaanilise reguleerimise meetodite süsteem,
- 3) majanduslike parameetrite süsteem,
- 4) praktilise majandusliku tegevuse meetodite süsteem,
- 5) efektiivse majandusliku tegevuse stimuleerimise süsteem (nii positiivse kui negatiivse tagasiside mõttes).

Arvatavasti pole toodud loetelu ammendav. Uhtlasi on teda võimalik igal soovitaval määral detailiseerida. See ülesanne ei kuulu aga valdavas osas enam poliitilise ökonoomia, vaid majandusteaduse rakenduslike harude kompetentsi. Alljärgnevalt peatume vaid mõnedel plaanilise kaubatootmise reguleerimise küsimustel.

Akadeemik V. Nemtšinov ütleb: «Kui me hakkame teadlikku lähtekohta kasutama üksikotsustuste kaudu, siis veereme vältimatult administreerimise stiihiasse. Sotsialistlikus majanduses ei tekita see vähem kahju kui kapitalistlik stiihia oma konkurentsiga. Öeldu kõlab veidralt, kuid on tõsi».⁶ Praktiliselt ei olegi võimalik kõiki üksikküsimusi ühtses keskuses otsustada, isegi mitte ülikiiirete elektronarvutite abil. Ometi valitses meil pikka aega tootmise reguleerimise liigse tsentraliseerimise tendents. Puudus usaldus majandusseaduste teadliku kasutamise

⁶ Методологические вопросы общественных наук. М. 1966, стр. 297.

mehhanismi kui kollektiivide tegevust sihipäraselt suunava jõu vastu. Ja õigusega, sest mehhanism oli puudulik. Majandusreform on kutsutud teda täiustama, kuid antud ülesanne pole ühel hoobil lahendatav. Esialgu puudub paljudes küsimustes täielik selgus ja nad jäävad vaieldavateks.

Pealegi ei suuda mingi reform vabastada majandust vastuoludest ja nende edasise lakkamatu ületamise vajadusest. Mõned vastuolud, näiteks plaanipärasuse ja väärtusseaduse kui reguleerivate mõjutegurite vaheline vastuolu, muutuvad kindlasti isegi akuutsemaks. See on loomulik ega anna põhjust ärevuseks. Mainitud vastuolu ületamisel tuleb vaid ilmutada suuremat oskust, kainet lähenemist ja paindlikkust. Vale oleks anduda illusoorsele optimismile ja väita, et mingit vastuolu teravnemist pole näha. Senise majandusseaduste kasutamise mehhanismi kõige nõrgemaks kohaks oli operatiivne tagasiside, mis takistas tema vähegi automaatset funktsioneerimist ning sundis iga pisematki kangi ja kurvi otse keskusest vajalikku asendisse pöörama. Just selles lõigus lööbki nüüd plaanipärasuse ja väärtusseaduse vaheline vastuolu eriti välja.

Leidub «optimiste», kes on valmis kergekäeliselt kinnitama, et ka sotsialismi tingimustes võib väärtusseadust julgesti käsitada tootmise regulaatorina. Teised äärmuslased kalduvad jälle väärtusseadust antud valdkonnast hoopis «minema kihutama». Enamik majandusteadlasi nõustub praegu siiski ilmselt täiesti reaalse seisukohaga, et mistahes üksikut seadust pole üldse põhimõtteliselt õige regulaatori aupjedestaalile tõsta. Seda funktsiooni täidab seaduste süsteem tervikuna, ehkki mõned seadused suuremal määral kui teised.

Vaidlustuhinas jäi muide kahe silma vahele tootmise reguleerimise mõiste täpsustamise vajadus. Mõned turu kaudu reguleerimise agaramad pooldajad hakkasid iga nihet tootmises, mille kutsus esile väärtusseaduse toime, tõlgendama kui tõendit nimetatud seaduse reguleeriva osa kohta. Häda seisab aga selles, et paljud nihked ei viinud mitte paremuse, vaid halvemuse poole, soodustades näiteks disproportsioonide süvenemist, hoolimata administratiivset laadi vastuabinõudest. Mis reguleerimise mõiste see niisugune siis õige on?

Nähtavasti võib põhijoontes nõustuda A. Petroviga, kes väidab, et «reguleerimine on protsess, mille abil tagatakse süsteemi korrastatud seisund ja kindlaksmääratud organiseerituse tase»⁷. Tõsi, antud autor käsitab tootmise reguleerimise mõistet põhjendamatult kitsalt, välistades millegipärast rahvamajan-

⁷ А. С. Петров. Экономические основы управления производством. М. 1966, стр. 19.

usliku reguleerimise, kuid sellel asjaolul pole siinkohal mingit tähtsust.

Õeldu nõuab kahte liiki nihete põhimõttelist eraldamist. Ühed (majanduslikult soodsad) aitavad proportsionaalsust säilitada või taastada. Nende hulka kuuluvad nihked, mis viivad 1) aegunud proportsioonidelt uutele ja 2) disproportsioonidelt vajalikele, optimumile lähematele proportsioonidele. Ainult selliseid nihkeid võib võtta reguleerimise tunnusmärkidena.

Vastupidised (majanduslikult ebasoodsad) nihked viivad vajalikelt proportsioonidelt disproportsioonidele või juba olemasolevatelt veelgi teravamatele disproportsioonidele. Erijuhuna etendab analoogilist osa vajalike nihete puudumine või liigne aeglus, s. o. vananenud proportsioonide konserveerimine, stagnatsioon. Desorganiseerivad nihked, mis häirivad süsteemi korrastatust, ei saa kuuluda reguleerivate protsesside liiki. Õigem oleks öelda, et niisugusel juhul on tegemist hoopis tootmise irreguleerimisega.

Sotsialistliku tootmise ajalugu pakub küllaldaselt näiteid selle kohta, et väärtusseadus etendas sageli just irregulaatori osa. Kõige reljeefsema pildi loovad andmed põllumajanduse alalt. Olles toodud tõendina justkui väärtusseaduse reguleeriva osa kohta, pöördusid nad mõnikord autori vastu, s. o. ei kinnitanud tema teoreetilisi järeldusi, vaid lükkasid need hoopiski ümber⁸.

Väärtusseaduse irreguleeriva toime võimalus sotsialistlikus majanduses kujutab endast üsna tõsist probleemi, eriti uutes tingimustes, kus süsteem «ettevõtte-turg» omandab majandusseaduste kasutamise mehhanismis varasemast hoopis suurema kaalu. Selle probleemi teravik peitub hinnakujundamise valdkonnas. Et mõista väärtusseaduse tõelist kohta sotsialistlikku tootmist reguleerivate mõjutegurite hulgas, võiksime rahvamajanduse reguleerimise mehhanismi skematiseerida järgmiselt.

GLOBAALNE EHK KÕIKE- HÖLMAV TASE	TOOTMINE	PLAANI- MAJANDUSLIK KESKUS	TARBED
	TURUTASE	PAKKUMINE	HINNAD
LOKAALNE TASE	TEHNO- LOOGIA	ÜLESANDED, NORMATIIVID	TELLI- MUSED

Tegemist on niisiis kolmekihilise mudeliga, kusjuures süsteem «ettevõtte—turg» paikneb teises (keskmises) kihis. Kihid

⁸ Г. С. Лисичкин. План и рынок. М. 1966, стр. 61—62.

pole võrdse mõjujõuga: nende vahel valitseb subordinatsioon. Rahvamajanduse kui terviku struktuuri kujundamisel on mõõduandvaks pealne kiht. Järelikult ei saa väärtusseadus sotsialismi tingimustes olla tootmise põhiregulaator. See ei tähenda aga sugugi, nagu oleks talle paratamatult määratud irregulaatori osa. Otstarbeka hinnakujundamise korral võib väärtusseadus edukalt täita kaasregulaatori funktsiooni, mida ta üldjoontes, kuigi väga piiratud ulatuses, on teinud ka senises praktikas. Märkigem muuseas, et kapitalismi tingimustes asub väärtusseadus tootmise stiihilise reguleerimise pealmises kihis, s. o. tooniandval tasemel.

Tekib küsimus: millistele nõuetele peab hinnakujundamine vastama, et väärtusseadus esineks kaasregulaatorina? Teatavasti on olemas mitmeid omavahel võistlevaid hinnakujundamise kontseptsioone ja mudeleid. Valdav osa majandusteadlasi leiab, et hinnamudeli üldmetodoloogiliseks aluseks tuleb võtta väärtus, praktiliseks aluseks aga mingisugune väärtuse modifikatsioon. Sellele vaidleb vastu J. Kronrod, kes leiab, et mingit sotsialismile spetsiifilist väärtuse modifikatsiooni ei saa põhimõtteliselt olla⁹. Mõned teised majandusteadlased, vaieldes väärtuse kui hinnakujundamise mudeli lähtekoha vastu, väidavad omakorda, et see eeldaks absoluutselt kõiketeadva ja kõikenägeva plaanilis-majandusliku keskuse olemasolu ning majandusliku protsessi ülitsentralisatsiooni, mis on praktiliselt võimatu. Selles väites sisaldub kaheldamatu tõetera.

Mõlemale nimetatud kriitilisele seisukohavõtule on iseloomulik üks ühine puudus: nad ei pööra tähelepanu kalendaarsele ajategurile. Tõsi, klassikaline väärtusekontseptsioon seda otsest ei sisalda, kuigi tootmishindade teoorias antud tegur siiski kaudselt kajastub. See asjaolu on tingitud marksistliku **kapitalismi** poliitilise ökonomia kriitilisest põhiülesandest. **Sotsialismi** poliitilise ökonomia konstruktiivset põhiülesannet arvestades pole kalendaarse ajateguri kõrvalejätmine enam millegagi põhjendatud. Seega ei tule tootmisvahendites kehasunud varemtehtud tööd arvestada mitte lihtsalt mahulise ajakulu alusel, vaid kalendaarse ajateguriga korrigeeritud (suurendatud) mahulisest ajakulust lähtudes.

Esitatud teoreetilise kaalutluse aluseks on reaalselt olemasolev töötava ühiskonna loobumisahtus akumulatsiooni heaks. K. Marx kritiseeris teravalt Seniori, Milli, Molinari, Roscheri, Scrope'i, Wirthi ja teiste vulgaarteoretikute poolt tööliste jaoks loodud propagandistlikku kapitalisti «loobumise evangeliumi». Ent täiesti väär oleks laiendada seda kriitikat loo-

⁹ «Экономические науки» 1968, № 1.

bumise ideele üldse. K. Marx räägib peamiselt vaid sellest, et kapitalist kui **ekspluataator** ei loobu tegelikult millestki töölise kui **ekspluateeritava** hüveks. Kui ta «loobub» kogu võõra töö vilja viivitamatust läbipriiskamisest, siis üksnes veelgi suurema hulga võõra töö alistamise ja omastamise, teiste sõnadega ekspluateerimise laiendamise otstarbel¹⁰.

K. Marx kirjutab: «Kuna varemtehtud töö esineb alati kapitali rüüs, s. o. tööliste A, B, C jne. töö passivad omandavad mittetöölise X aktive kuju, siis kiidavad kodanlased ja majandusteadlased taevani varemtehtud töö teeneid, mis šoti geeniuse MacCullochi järgi peab koguni saama erilist tasu (prot-senti, kasumit jne.). Niisiis, tootmisvahendite kujul elavast tööprotsessist osavõtva varemtehtud töö järjest kasvavat osatähtsust ei kirjutata töölise enese arvele...»¹¹. Siit nähtub, et varemtehtud töö kalendaarse ajateguri mõjul järjest kasvavat osatähtsust kui sellist K. Marx ei eita. Vaidlust põhjustab hoopis küsimus, kelle arvele see kirjutada, s. o. kelle tegeliku loobumise tulemusena vaadeldav efekt tekib. Miks ei peaks siis töötav ühiskond kiitma **oma huvides** rakendatava varemtehtud töö teeneid? Ei võta ju sotsialismi tingimustes tööliste A, B, C jne. passivad mitte kellegi X-i, vaid nende endi ühiste aktive kuju.

Vähemalt kaks asjaolu sunnivad, olenemata meie soovist, arvestama kalendaarset ajategurit hinnakujundamise reaalse mõjujõuna. (Kas vastavat korrektiivi tõlgendada väärtuse elemendina või mitte, on muidugi iseküsimus, kuid sellel pole antud juhul vähimatki tähtsust: väärtuse modifitseerumise kaudu tuleb ta ikkagi arvesse¹².) Esiteks pole ühiskonnale põromendi vaheline intervall. Mida pikemale see venib, seda rohkem tööd osutub lõppkokkuvõttes «mahasuretatuks» ja lanmugi tähtsusetu töö kulutamise ja tarvete rahuldamise geb võimalike tarbimisressursside hulgast välja. Optimaalse ja tegeliku variandi vaheline erinevus väljendubki konkreetse väärtusesummana (korrektiivina), mida ei saa kirjutada millegi muu kui kalendaarse teguri ja sellega seotud loobumise arvele. Majandusorganisatsioonil, kes on süüdi korrigeeriva lisandi kasvus, tuleks materiaalselt vastutada töötava ühiskonna ees, kelle loobumise hinda selline ebasoodus nihe nõudis.

¹⁰ K. Marx. Kapital, I, Tallinn 1953, lk. 171, 205, 515, 518 jt.

¹¹ Sealsamas, lk. 528.

¹² Sageli vaieldakse asjatult üksteisest möödarääkimise pinnal. Nii-sugusest viljatust vaidlusest aitab mõnikord üle terminoloogia detailsem ja täpsem diferentseerimine. Näiteks oleks mõeldav vahetegemine tõise passiva- ja aktivaväärtuse vahel, nii et esimene hõlmaks ainult mahulist ja teine kalendaarse teguriga korrigeeritud tööajakulu.

Teiseks pole loobumise ja ka saadava efekti tänane absoluutsuurus ilma kalendaarse teguriga korrigeerimata võrreldav homse-ülehomsega veel sellepärast, et ta moodustab erineva suhtosa ühiskonna käsutuses leiduvate ressursside üldkogusest. Näiteks, kui käesoleval aastal eraldada mingi objekti rajamiseks 100 tingühikut kapitaalmahutusi, võib see moodustada, ütleme, 1 protsendi meie käsutuses olevatest ressurssidest. Viis aastat hiljem «maksab» sama objekti püstitamine võib-olla ainult 0,5 protsendist ressurssidest loobumise «hinda». Niihästi tänased kulutused kui ka tänane efekt on, nagu näha, homsetest-ülehomsetest sisuliselt kaalukamad. Seda arvestabki nende «prot-senteerimine» («diskonteerimine»), mida harilikult tehakse liitprotsentide valemi abil, lähtudes mahutuste efektiivsuse koefitsiendist. Viimase arväärtuseks pakuvad käesoleval ajal mitmesuguste meetodikate autorid suurusi 0,1—0,3 piires.

Kalendaarset ajategurit arvestades saaksime hinnaskaala (mudeli), mis läheneb ühel või teisel määral tootmishindade skaalale, langemata sellega siiski päriselt kokku. Oleks aga ekslik arvata, et selline hinnakiri tagaks kohe väärtusseaduse igati soodsa reguleeriva mõju praktilisele majanduslikule tegevusele. Ta sunniks vaid vajaliku lugupidamisega hindama varemtehtud töö teeneid tuleviku hüvede ees, heites n.-ö. silla eilse ja homse vahele ning tagades mineviku ja tuleviku hinnangute tasakaalustamise, pidades seejuures silmas oleviku vajadusi, ülesandeid ja võimalusi. Ent võimaluste ja majanduslike hinnangute tasakaalustamine peab toimuma mitte ainult piki kalendaarset ajatelge, vaid ka sellega ristsuunas, näiteks oleviku pinnal. Siit kerkivad uued probleemid, mis omakorda sunnivad hinnaskaalat korrigeerima.

Jutt on nõudmise ja pakkumise tasakaalustamise ülesandest. Seda suudab lahendada vaid niisugune hinnakiri, mis seostab tõise väärtuse vastava modifikatsiooni, s. o. kalendaarse ajateguriga korrigeeritud modifikatsiooni ehk aktivaväärtuse üksikute toodete kasulikkuse määraga. Iga hind, mis ignoreerib realiseeritava toodangu kasulikkuse astet, saab suhteliselt iseseisvate kollektiivide tootmistegevuse suunajana (orienteerijana) avaldada ainult irreguleerivat mõju. See on absoluutne paratamatus. Kuidas aga üksteist mitteasendavate tarbimisväärtuste kasulikkuse määra praktiliselt kindlaks teha, on praegu alles lahendamata probleem. Ei saa siiski nõustuda pessimistidega, kes arvavad, et ta jääbki lahendamata. Mõningaid positiivseid tulemusi on sellesuunalised uurimused juba andnud.

Nähtavasti tuleb asuda ka kasulikkuse mõistet diferentseerima. Kõigepealt on vaja läbi töötada kaupademassi struktuurse kasulikkuse kindlaksmääramise meetodika. Lähtekohaks olgu

näiteks olemasoleva struktuuri võrdlemine mingi esimeses lähenduses enam-vähem optimaalse variandiga (tarvete või esialgu vähemalt nõudmise seisukohalt vaadatuna). Iteratsioo-nimeetodi abil saab siis optimumile järk-järgult läheneda. Teise uurimissuunana tuleb arvestada üksikute kaupade komponent-kasulikkuse (tehnilise täiuslikkuse astme ja kvaliteedi) arvulise kindlaksmääramise ülesannet. Lõpuks on vaja muidugi leida moodus, et sünteesida kaks eelnimetatud parameetrit ühtseks kompleksse kasulikkuse näitajaks. Need probleemid on keerulised, kuid kaasaegse teaduse käsutuses olevate vahendite abil lahendatavad. Suhteliselt vähem raskusi tekitab sellele järgnev hindade korrigeerimine kasulikkuse koefitsientidega.

Teeme kokkuvõtte. Majandusseaduste toimemehhanism kujutab endast majanduslike tarvete ja huvide vastuolulist põimingut, mitte aga lihtsalt tarbeid ja huvisid, nagu väidab J. Kronrod. Kapitalismile on iseloomulik konkurentsimehhanism ehk huvide kokkupõrkumine ja põimumine, sotsialismile aga huvide põimumine ja võistlemine (rivaliteet). Nii üks kui teine mehhanism koosneb mitmetest elementidest, omavahel haakuvatest lülidest. Majandusseaduste teadliku kasutamise mehhanism saab suhteliselt täielikult välja areneda alles sotsialismi tingimustes. Teda on võimalik muuta ja täiustada inimeste tahtel. Eriti olulist osa etendab seejuures teaduslik hinnakujundamine, mis lähtub tõise väärtuse teooriast. Et viimast käsitletakse seniajani liiga lihtsustatult, siis takistab see kalendaarse ajateguri osa igakülgselt arvessevõtmist väärtust modifitseeriva mõjujõuna. Esimeseks põhinõudeks, mis aitab vältida väärtusseaduse irreguleerivat toimet, on varemtehtud töökulutuste senisest kõrgem hindamine, teiseks põhinõudeks aga kaupade ja teenuste kasulikkuse paindlik kajastamine hinnapoliitikas.

В. Козлов

Механизм действия и использования экономических законов

Резюме

Механизм действия экономических законов представляет собой противоречивое сплетение экономических потребностей и соответствующих интересов. Капитализму характерен конкурентный механизм, который до империализма состоял из трех звеньев, а в современных условиях приобрел более развернутый вид. В него входят: 1) конкурент-

ная борьба между поставщиками товаров, 2) объединение капиталистов в монопольные союзы, 3) платежеспособный рыночный спрос, 4) экономическая классовая борьба, 5) вмешательство капиталистического государства в экономику. В целом этот механизм характеризуется столкновением и сплетением интересов, в отличие от механизма действия экономических законов социализма, который характеризуется сплетением и соперничеством интересов. Последнее еще недостаточно исследовано теорией.

Вниманию читателя предлагается гипотетический вариант расчленения механизма действия экономических законов социализма, включающий следующие звенья: 1) система обобщенного представительства потребностей и интересов общества (отличающаяся большей или меньшей степенью централизации), 2) социалистическое общественное предпринимательство, 3) координированное предложение товаров и услуг, 4) спрос на намеченном уровне (с учетом структуры), 5) сотрудничество социальных групп и миграция народонаселения. Действие экономических законов, независимо от нашей воли, предполагает наличие совокупности всех этих частных «исполнителей».

Механизм сознательного использования экономических законов сравнительно полное развитие получил лишь при социализме. Его структура теорией также недостаточно проанализирована. В качестве его элементов можно рассматривать, например, следующие: 1) административно-организационная система хозяйства, 2) система методов планового регулирования экономики, 3) система экономических параметров, 4) система методов практического ведения хозяйства, 5) система стимулирования эффективной хозяйственной деятельности. Важную роль на практике играет преодоление противоречия между прямой и обратной связью регулирования производства. Чтобы цены не превратились в иррегулирующий фактор, они должны учитывать не только объемные, но и календарные затраты времени (сопряженные с производством продукции), а также структурную, компонентную и комплексную полезность различных товаров.

**The Effect-Mechanism and the Use-Mechanism of the
Laws of Economic Development**

Summary

The effect-mechanism of the laws of economic development is a contradictory complex of economic necessities and interests.

The competition-mechanism or the clash and intertwining of the interests is characteristic of capitalist society and the intertwining and competition of the interests is characteristic of socialist society. Both of them consist of a number of elements.

The mechanism of the conscious use of laws of economic development can be almost entirely developed only in the conditions of socialist society. It can be changed and improved at the will of men. It is also composed of certain elements. A reasonable (rational) production regulation takes a right price policy for granted. Prices must take into account the time necessary for the production in its volume and extent, and the social utility of various goods.

V. Koslov

MAJANDUSLIKEST VASTUOLUDEST JA NENDE ÜLETAMISE MEHCHANISMIST

Tegelikkuses ei leidu ühtegi majanduslikku nähtust, mis poleks sisemiselt vastuoluline; vastuolude puudumine tähendaks liikumatust ja elutust. Majandus on aga elav organism. Järelikult ei saa me loota, et suudaksime vastuolusid uurimata mõista kogu majanduselu, eriti tema liikumapanevate jõudude saladusi. Nagu üldse teadus, peab ka poliitiline ökonomia ühe oma fundamentaalse metodoloogilise lähtekohana käsitama dialektilist vastandite ühtsuse ja võitluse seadust.

Poliitiline ökonomia keskendab tähelepanu majanduslikele protsessidele. (Et liikumatuid nähtusi pole olemas, võib igas nähtuses avastada teatavaid protsesse.) Igas protsessis ilmneb omakorda vastuolu temast osavõtvate vastandlike külgede, näiteks uue ja vana vahel. Protsess ei saaks toimuda vastandite ühtsuse ehk «vaenuliku seoseta»¹; ta ühendab endas lahutamatu tekkimise ja kadumise, sündimise ja suremise. Seega vastuoludeta poleks üldse mingit protsessi olemaski.

Võtame tootmisprotsessi. See kujutab endast niisuguste vastandite, nagu loomise ja hävitamise ühtsust. Hävitatakse looduslike objektide, kuid ka ühiskondlike suhete endine seisund ja luuakse uus, mis rahuldab suuremal määral inimlike tarbeid. Rikutakse olemasolev tasakaal uue nimel, mis tavaliselt vastab inimese kõrgematele huvidele. Ka tööprotsess ühendab endas vastandlikud küljed — kulutamise ja kasutoomise (inimene kulutab jõudu ja aega, luues vajalikke hüviseid).

Tootmisele järgneb jaotus, mis omakorda ühendab «vaenuliku seosena» terviklikuks protsessiks kaks vastandlikku külge — saamise ja ilmajäämise (ühed saavad selle, millest teised ilma jäävad). Teisiti pole lugu ka vahetusega: selle käigus toimuvad üksteisele järgnevad metamorfoosid, mis tähendavad ühe konkreetse kaubakuju mahajätmist ja teise vastu-

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 26, ч. III, стр. 529.

võtmist teatava väärtusesumma ulatuses. Väärtus, lahkudes turustatavatest toodetest, kehastub vahetusprotsessis ümber ostetavasse kaupadesse, näiteks ettevõttele vajalikesse tootmisvahenditesse. Lõpuks avaldub ka tarbimises vastuolu tööga loodud hüviste hävitamise ja inimlike tarvete rahuldamise vahel.

Loetletu moodustab vaid tühise osa majanduslike vastuolude hulgast, mis muidugi pole kõik võrdse tähtsusega. Esmajärguliste hulgas väärib märkimist näiteks vastuolu tootmise ja tarvete vahel. Tarbimisprotsessis leiavad tarbed vaid ajutist rahuldamist, kusjuures uued tarbed ei piirdu enamasti juba rahuldatute lihtsa kopeerimisega, vaid tekivad kõrgemal tasemel, püstitades uusi nõudeid ka tootmise ette.

Tootmine ise etendab siiski otsustavat osa mitte üksnes nimetatud vastuolu ületamise, vaid ka kujunemise mehhanismis. Kui poleks olnud tootmise kasvu, oleks tarbimine sulgunud alatiseks muutumatutesse raamidesse. Tähendab, tarvete kasv oleks jäänud reaalse aluseta ja hääbunud kui absurdne protsess (tarvete kasvu praktilist puudumist täheldame tegelikult loomariigis). Tootmine, luues uusi saadusi, sünnitab ka tarbeid nende järele. Nii tekitab meeldiva uudistootte ilmumine paljudel soovi selle omandamiseks; meeldivus signaliseerib vastava tarbe olemasolust. Uute toodete hulga suurendamine nõuab aga aega. Vahepeal ilmuvad ka teised uudistooted, sünnitades omakorda vastavaid tarbeid, mis panevad materiaalse elu liikuma tõusvas spiraaljoones.

Rahuldamata tarvete jääk kannustab lakkamatult tootmist, küttes üles energiat, mille rakendamine võimaldabki kõnealust vastuolu järjekindlalt ületada. Tootmise ja tarvete vaheline vastuolu kuulub iseenesest jäädavate liiki, mida ei saa kunagi päevakorrast maha võtta.

Hoolimata sellest, et vastuolude silmanähtavalt suur osa majanduselusel, kommunistlik tootmisviis kaasa arvatud, on leidnud ammu põhimõttelist tunnustamist, pole nende uurimine veel saavutanud vajalikku teoreetilist taset. Korduvad diskussioonid ei osutunud kuigi viljakaks, mistõttu sotsialismi vastuolude kohta hakati kasutama tuntud idamaist kõnekäändu: «Kergem on tiigri selga sattuda kui tiigri turjalt lahkuda».

Metodoloogiliste lähtekohtade ebaselguse tõttu kujunes poliitilises ökonomias olukord, kus vastuolude probleem (sotsialismi tingimustes) nihkus tagaplaanile ja seda käsitleti sageli alles teema põhiosa «sileda» esituse järel, n.-ö. peenes kirjas, olgu siis otseses või kaudses tähenduses. Ometi tuleks dialektika põhiline seadus — vastandite ühtsuse ja võitluse seadus — võtta kõigi poliitilise ökonomia kategooriate käsitlemise põhi-

aluseks. Sellest keeldumine suleb tee sotsialismile omaste majanduslike protsesside küllalt sügavale analüüsile.

Asi pole ainult kartuses sattuda «tiigri selga». Peamine raskus tulenes ja tuleneb praegugi nähtavasti vastuolude teooria tardunud seisundist. Klassikud tegid selle teooria arendamise huvides ära tohtu suure töö. Nende pärand on meie teoreetilises arsenalis hindamatuks relvaks. Kuid tänapäeval ei saa seda lugeda piisavaks kas või seetõttu, et meie ette on kerkinud hoopis uued ajaloolised ülesanded. Kõrvuti marksismi-leninismi teooria muude osadega on nüüd ka vastuolude teooria kutsutud märksa rohkem teenima konstruktiiv-rakendusliku iseloomuga ülesannete lahendamise huve. Selleks ei piisa dialektilise arengu klassikalise skeemi «vastuolu*-võitlus-lahendus» kui tahes põhjalikust tundmisest, ehkki omal ajal rahuldab mainitud skeem teooriat täiel määral. Veelgi enam, just abstraherumine paljudest detailidest võimaldaski klassikutel selgesti välja tuua arengu kui sellise, eriti aga ajaloo revolutsioonilise arengu kõige olulisemad momendid.

Nüüd, kus me tunneme arengu üldteoreetilisi lähtekohti, tuleb meil järk-järgult taas süveneda üksikasjadesse, nõrgendamata samal ajal tähelepanu üldistuste suhtes. Kui näiteks klassikud ei andnud üldist vastust küsimusele, kuidas vastuolud mõjutavad arengu tempo t, siis meilt nõuab tänane tegelikkus, et see küsimus ei jääks vastamata. Kahjuks on meie teoreetikud liiga kaua alahinnanud toimunud muudatuste kogu sügavust ja siit tulenevaid uusi nõudeid teooria vastu.

Kirjanduses võib kohata vaid väheseid napolisõnalisi arvamuseavaldusi vastuolude mõjust majanduslike ja üldse ajalooliste protsesside kulgemise tempole, sedagi enamasti üksikjuhtude kohta, ilma vastuolude teooriat täiendavate oluliste üldistusteta. Üksikud üldistamise katsed omakorda kannavad võrdlemisi suvalist iseloomu. Levinud on näiteks arvamus, et olenevalt vastuolude «... intensiivsusest ja lahendamise vormidest läbivad nad mitu küpsusastet — kujunevad, kuid veel väljaarenemata; kujunenud, intensiivsed, kuid veel protsessi edasiviivad; äärmiselt teravnenud ja juba arengut segavad või koguni pidurdavad vastuolud»². Paraku ei mahu elu alati sellisesse üheplaanilisse skeemi ja esitab mõnikord otse vastupidiseid näiteid. Küllalt sageli tuleb ette juhtumeid, et just äärmuseni teravnenud vastuolud viivad arenguprotsessi edasi maksimaalse tempoga.

* Mõeldud on vastuolu tekkimist, mida omakorda võib liigendada näiteks järgmiselt: samasus — erinevus — vastandlikkus — konflikt.

² Я. А. Кронрод. Законы политической экономии социализма. М. 1966, стр. 143.

Siiski ei saa ka sellist situatsiooni vaadelda kui üldreeglit. Probleem on märksa keerukam.

Selleks et leida võti, mis avaks tee vastuoludes peituva arengu allika ja selle tempo vaheliste seoste mõistmisele, tuleb skeemi «vastuolu-võitlus-lahendus» ilmselt detailiseerida ja täiendada mitmesuguste modifikatsioonidega, tungides skeemis sisalduva kolme sõlmpunkti vahelülide leidmise teel vastandite võitluse «mikromaailma». Selliselt avaksime täielikumalt eeskätt vastandite võitluse **mehhanismi**, kaasa arvatud vastuolude ületamise protsessi **kiirenemise ja aeglustumise mehhanism**.

Kas vastuolude üldteooria on käesoleval ajal võimeline pakuma küllalt selgeid järeldusi, mida saaks ära kasutada metodoloogilise baasina viimati nimetatud mehhanismi spetsiifiliste joonte uurimisel majanduselu valdkonnas? Nähtavasti mitte. Hiljaajani valitsenud hämmastavat ükskõiksust vastuolude kiirema või aeglasema ületamise mehhanismi suhtes tuleb hinnata kogu vastuolude teooria arenguloo suurima lüngana, mille tõttu me seisame tänapäeva nõuetele vastava süsteemikindla, enam-vähem tervikliku vastuolude teooria puudumise fakti ees.

Iseloomulikuks näiteks võib pidada 1964. a. ilmunud V. Gorbatsi küllalt huvitavat ja sisukat raamatut «Vastuolude liikidest» (just seepärast, et antud raamatule kuulub koht teaduse eesliinil).³ Raamat väärrib tähelepanu selle poolest, et ta kajastab võrdlemisi hästi vastuolude teooria seisundit käesoleval momendil ja püüab anda teatud panuse saavutatud arengujoonelt edasiliikumiseks. Vastuolude võitluse **mehhanism** jääb siingi endiselt varju.

V. Gorbatsš täiendab vastuolude grupeerimise üldlevinud moodust, mis tavaliselt lähtub kolmest tunnusest (sisemised ja välised, põhilised ja mittepõhilised, antagonistlikud ja mitteantagonistlikud vastuolud). Ta lisab neli grupeerimise aspekti (paratamatud ja mitteparatamatud, objektiivsed ja «subjektiivsed», võimalikud ja tegelikud, üldised ja spetsiifilised, saades kokku 7 kahepoolset gruppi ehk 14 liiki omavahel põimuvaid vastuolusid. Muidugi pole sellega kaugeltki kõik aspektid ammendatud. Näiteks puuduvad grupeeringus jäädavad ehk püsivad ja ajutised vastuolud.

Peamine puudus seisneb aga muus: nimelt ei pöörata raamatus tähelepanu erinevale osale, mida ühed või teised vastuolud arenguprotsessi tempo kujundamisel etendavad. Praktiliselt on probleem mitte üksnes arengu üldise allika äranäitamises, vaid ka selles, et näidata, millal ja millistes tingimustes vastuolud kutsuvad esile protsessi kiirenemise ja

³ В. Горбач. О видах противоречий. Минск 1964.

missugustel asjaoludel aeglustumise. Vastusest sellele küsimusele oleneb suuresti niisuguste tingimuste loomine, mis soodustavad majanduse kiirendatud arengut. K. Marxi ja F. Engelsi ette ei tõusnud eriti aktuaalsena vastuolude ületamise mehhanismi optimeerimise ülesanne. Meil aga pole võimalik sellest mööda pääseda.

Raamatu lõpus jõuab V. Gorbatš sisuliselt pessimistlikule järeldusele, nagu oleks vastuolude üldteooria võimetu toime tulema paljudes erinevates valdkondades esinevate vastuolude ammendamatu rohkusega. Ta väljendab arvamust, et «... vastuolude osa küllalt täielik ja igakülgne valgustamine arenguprotsessis on põhimõtteliselt võimalik üksnes sel alusel ja selle tulemusel, kui analüüsida vähemalt väga rohkearvulisi ja mitmekesiseid objektiivse maailma ning teadvuse vastuolusid»⁴. Tähendab, otsustav on eri valdkondade spetsiifika: las iga teadusharu esindajad ekslevad oma eripäraste vastuolude tihnikus, dialektika aga loobub kõigi jaoks ühiste metodoloogiliste positsioonide kättenäitamisest üldistamise alusel, sest see ei ole «põhimõtteliselt võimalik». Tegelikult pole siiski vastuolude üldteooria tunnetuslikud ja konstruktiiv-rakenduslikud võimalused sugugi nii piiratud.

Kahtluse kutsub esile veel V. Gorbatši järgmine arvamuseavaldus: «Selge, et neil, kes loevad, nagu viiks nähtuste arenemisele ainult vastuolude lahendamise akt, pole õigus. Selle seisukoha tunnistamine võrduks, ütlemega, arvamusega, nagu tingiks lapse ilmaletulekut mitte kogu vastuoluline arenguprotsess emaihus, vaid ainuüksi sünnitus». Autor ei näita, kellele ta vastu vaidleb. Kui aga pidada silmas neid, kes täiesti põhjendatult väidavad, et arengut ei tingi mitte vastuolude lihtne staatiline olemasolu, vaid nende dünaamiline ületamine, siis tuleb ilmselt küll sõna «akt» lugeda autoripoolseks lisandiks ja järelikult tema vastulause iseenda vastu sihituks. Puudutades asja olemust, tuleb tunnistada, et nähtus võiks jääda vastuoludest «rasedaks», ilma et see tingiks mingit arengut, juhul kui neid vastuolusid ei ületataks. Näiteks on magneti kahe pooluse vahelist vastuolu raske lugeda magneti arengu allikaks.

Ühtlasi leidub V. Gorbatši raamatus n.-ö. ridade vahele peidetult siiski veel üks vastuolude grupeering, mis just pakubki huvi arenguprotsessi tempo aspektist. See sisaldab 1) vastuolusid, mis ilmselt viivad arengut edasi või kiirendavad seda («seaduspärased», «terved», «normaalsed» vastuolud, näiteks inimese ja looduse vahel); 2) arengu kulgemise suhtes neutraalsed, kuid kvalitatiivselt olulised antud nähtuse spet-

⁴ Sealsamas, lk. 269.

⁵ Sealsamas, lk. 192.

siifilise iseloomu kujundamisel (ilma kahe pooluse vastandlikkusest ei oleks magnetit kui sellist olemas); 3) vastuolud, mis segavad ja pidurdavad arengut, põhjustades lõpptulemusena kas ühe või mõlema vastandliku külje hukkumise («mitteparatamatud», «asjatud», «mittevajalikud», «juhuslikud», «subjektiivsed», «pahaloomulised», «patoloogilised», nagu näiteks vastuolu organismi ja viiruste või ühiskonna ja kuritegelike elementide vahel).

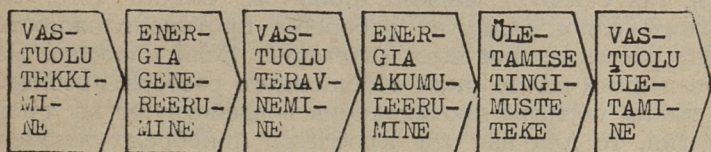
Kogu selle grupeerimisviisi kasulikkuse juures tuleb ühtlasi silmas pidada teatavat tinglikkust ja liikuvust (muutlikkust). Paljudele vastuoludele kuulub vahepealne koht mainitud gruppide piirdealadel. Pealegi võib üks ja sama vastuolu arengu käigus grupist gruppi ümber paikneda, etendades kord kiirendavat, kord aeglustavat või neutraalset osa. Vastuolude ületamise mehhanismi tundmaõppimine eeldab tingimata selliste siirdeprotsesside uurimist. Antud grupeeringu peamiseks voo-ruks ongi tähelepanu nihutamine staatiliselt dünaamilisele aspektile.

«Tervete» ja «patoloogiliste» vastuolude ületamine ei kulge loomulikult ühtemoodi. Esimesed kuuluvad sageli jäädavate liiki ja nende ületamine ei tähenda järelikult vastuoludest lah-tisaamist. Tegemist võib olla vaid selle ajutise (pulsseeriva) nõrgenemisega, mille tüüpiliseks näiteks on näljatunde kustutamise ja taasilmumise kui inimese ja looduse vahelise vastuolu üks avaldusvorme. Jäädavate vastuolude suhtes on nähtavasti ebaotstarbekas kasutada väljendit «lahendamine», sest nad on ju lõplikult lahendamatud. Sõna «ületamine» sobib antud juhul hoopis paremini. Teda võib käsitada laiema tähendusega (üldisema) terminina, nii et vastuolude «lahendamine» jääks nende «ületamise» erijuhtumiks, mis tuleb praktiliselt ette ainult ajutiste vastuolude puhul. «Patoloogilised» vastuolud ei saa tavaliselt olla jäädavad ja kuuluvad lahendamisele, mille tulemusel kustuvad, kaovad. Õigeaegsete profülaktiliste abinõudega on neid mõnikord võimalik neutraliseerida.

Vastuolude teooria lüngad avaldavad poliitilise ökonomia arengule mitmeti ebasoovitavat mõju. Sotsialismi poliitilises ökonomias sageli kasutatav väljend «mõnikord tekivad vastuolud» on oma sisult täiesti väär. Ta desorienteerib mõttekäiku ja takistab majanduslike protsesside juurteniulatuvat lahkamist, sest dialektilised vastuolud ei «teki mõnikord», vaid on tegelikult alati olemas. Järelikult osutub küsimus, kas majanduselu on alati või ainult mõnikord vastuoluline, üleliigseks. Tegelik probleem, millelt eelmine probleemiasetus tähelepanu kõrvale juhib, seisneb selles, millised konkreetsete vastuolud on antud etapil kõige aktuaalsemad, milliste vastuolude ületamine etendab progressi kiirendamise seisukohalt

esmajärgulist tähtsust ja millised vastuolud, vastupidi, hakkavad tagaplaanile nihkuma. Ei saa öelda, et meie teooria suudaks alati pakkuda moonutamata pilti majanduslike vastuolude «hierarhiast» olevikus, rääkimata tulevikust. Isegi mineviku vastuolude süsteemi gradatsioonianalüüs pole laitmatu.

Lõpuks juhime lugeja tähelepanu skeemi «vastuolu — võitlus — ületamine» (eelöeldust juhindudes loobume sõnast «lahendus») ühele hüpoteetiliselt mõeldavale täpsustamissuunale mõne vahelüli sisseviimise teel. Võimalik, et see suund aitab meil vastavate spetsiaalsete uurimuste alusel edaspidi mingil määral läheneda vastuolude võitluse «mikromehhanismi» tundmaõppimisele. Üldkujul näeks mudel välja järgmiselt.

Rõhutagem veel kord, et tegelik areng leiab aset vaid vastuolu ületamise tingimisel, kusjuures ühe vastuolu ületamine sünnitab ilmtingimata mingi uue vastandlike poolte ühtsuse ehk nende «vaenuliku seose». See paneb aluse võitluse jätkumisele, mis sedamööda kuidas vastuolu teravneb, kutsub esile järjekordse energialaengu akumulereerumise. Viimane omakorda kujuneb vastuolu ületamise uueks jõuimpulsiks.

Vastuolu ületamine võib pikale venida kõigepealt energia aeglase akumulereerumise tõttu. Teise takistava põhjusena nimetagem ebasoodsaid tingimusi energia rakendamiseks. Pole võimatud juhtumid, et energia «kulub» asjatult (nii-öelda tühi-käigul), ületamata vastuolu või ületades seda ainult osaliselt, madala kasuteguriga. Vastandäärmuseks on liiga tormiline lahendus, millel on purustavad tagajärjed ja mis samuti kisub kasutegurit alla.

Ammu, kuid mitte eriti edukalt vaieldakse küsimuste ümber, kas inimestel on otstarbekas vastuolusid «maha rahun-tada» või, vastupidi, «teravdada» ja kuidas üldse käituda vastuolulises situatsioonis. Mõistagi ei saa neile küsimustele erinevates konkreetsetes tingimustes anda ühetaolist vastust. Tõde, nagu märkis V. I. Lenin, on alati konkreetne. On ilmne, et pinnalised otsustused valmisretseptide või -dogmade alusel võivad viia tõsistele vigadele, ent suurim viga oleks siiski üldistava teooria tähtsuse alahindamine. Teaduslikult põh-

jendatud vastuste leidmine paljudele seni veel vastuseta küsimustele, mida esitab elu, eeldab vastuolude teooria järjekindlat täiustamist. Oma panus selle heaks tuleb anda mitte üksnes dialektilisel materialismil, vaid ka teistel teadustel, sealhulgas poliitilisel ökonomial.

В. Козлов

Об экономических противоречиях и механизме их преодоления

Резюме

В политической экономии социализма вопрос о противоречиях был отодвинут на задний план и обычно преподносился, так сказать, мелким шрифтом, вместо того, чтобы положить закон единства и борьбы противоположностей в основу рассмотрения всех категорий. Если классики марксизма-ленинизма не дали обобщенного разбора проблемы о том, каким образом противоречия воздействуют на темпы развития, то для нас эта проблема приобрела жизненное значение. Но наши теоретики недооценивали всю глубину изменений и вытекающих отсюда новых запросов к теории. Теперь перед нами встала задача более глубокого изучения механизма борьбы противоположностей, включая частный механизм ускорения и замедления процесса преодоления противоречий.

В порядке рабочей гипотезы автор выдвигает следующую обобщенную модель механизма борьбы противоположностей: возникновение противоречия — возбуждение энергии — обострение противоречия — накопление энергии — становление условий разрядки — преодоление противоречия. В случае медлительного накопления энергии противоречие может иметь затяжной характер. Темпы развития зависят еще и от условий разрядки. В частности, при некоторых условиях энергия может быть «расходована», так сказать, на пустую разрядку, без преодоления или только с частичным преодолением противоречия, т. е. с низким коэффициентом полезного действия, а при других условиях сам процесс разрядки может приобрести чрезмерно бурный, разрушительный характер. Одно и то же противоречие может оказывать то ускоряющее, то тормозящее воздействие на темпы развития. Важно знать, преодоление каких конкретных противоречий приобрело первостепенное значение и какие, наоборот, отодвинулись на задний план. Для этого необходим непрерывный диалектический анализ действительности.

About Economic Contradictions and the Mechanism of Overcoming them

Summary

The problem of economic contradictions has been underestimated in the political economy of socialism for a long time. Contradictions were not taken as a basis for the analysis of all categories. Up to the present time we have no sufficient clearness in the question of how the contradictions exercise their influence on the rate of development.

At present it is necessary to study the mechanism of the struggle of opposites more intensively and besides this the mechanism of acceleration and deceleration in overcoming the contradictions.

The following logical model as a hypothesis on the mechanism of the struggle of opposites is presented by the author: the origination of a contradiction — the generation of energy — the aggravation of the contradiction — the accumulation of energy — the formation of conditions for a solution — the overcoming of the contradiction.

The same contradiction can have an accelerating or a decelerating effect in the course of development. It is important to know which of the contradictions are becoming more actual and which of them are losing their actuality. To achieve this purpose reality must be continuously analysed dialectically.

N. Varnavski

TOOTMISFONDIDE RINGKÄIGU LÄHTEPUNKTIST

Tootmisfondide ringkäigu probleemil on väga suur teoreetiline ja praktiline tähtsus. Avades sotsialistlikku tootmisse avanseeritud väärtuse funktsionaalsed vormid ja liikumise seaduspärasused, on ta sotsialistliku laiendatud taastootmise teooriale ülemineku vajalikuks vahelülis, ilma milleta on mõeldamatu sotsialismi poliitilise ökonomika loogiline järjestus. Samal ajal on selle probleemi lahendus tootmisfondide ratsionaalse kasutamise teaduslik-metoodiliseks aluseks.

Teoreetilisest küljest kerkib uurijate ette palju keerulisi küsimusi, eelkõige küsimus sellest, mida peab tunnistama tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks. Sõltuvalt vastusest avaneb ringkäigu esimese ja järgnevate staadiumide sisu, selgub nende otstarve ning olemus ja lõpuks kujuneb üks või teine kontseptsioon.

Mõned majandusteadlased väidavad, et ringkäigu lähtepunktiks on tootmisvahendite sotsialistlik ühiskonnastamine ja nende jaotamine ettevõtetele; selle esimene staadium aga seisneb järelikult selles, et tootmisvahendid muutuvad tootmisprotsessis valmistoodanguks, kaubaks.¹

See väide tugineb sellele, et esiteks peab ringkäigu lähtepunkt kajastama sotsialistliku tootmise tekkimise iseärasust. Ajalooliselt algab see tootmisvahendite ühiskonnastamisest ja nende kasutamisest. Seepärast on ka tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks nende tootlike jõudude vorm (T). Teiseks algab

¹ «Ajalooliselt on sotsialistliku tootmise tootmisfondide ringkäigu lähtemomendiks nende omastamine töötajate poolt... Iga ettevõtte alustab oma tegevust sotsialistliku riigi poolt talle põhi- ja käibefondide kinnistamise momendist. Nende fondide väärtus eksisteerib algul tootmisfaasis, seejärel läheb üle tootlikust vormist valmistoodangu väärtusse, sellest rahalisse vormi ja edasi tootlikku» (А. А. Аракелян. Фонды социалистических предприятий. «Знание», М. 1960, стр. 29—30). Sotsialistlikule ettevõttele kinnitatud tootmisvahendite väärtus muudab pidevalt oma vormi tootmistegevuse protsessis. Esialgselt läheb ta tootmisvahendite esemelisest vormist üle kauba vormi, siis rahalisse ja lõpuks läheb uuesti üle tootmisvahendite lähtevormi, sooritades seega ringkäigu» (П. Павлов. Кругооборот производственных фондов социалистических предприятий. «Вопросы экономики» 1961, № 5, стр. 86—87).

iga uue sotsialistliku ettevõtte tegevus temale põhi- ja käibefondide kinnistamisega riigi poolt ning nende kasutamisega. Seetõttu ei ole tootmisfondide ringkäigu alustamiseks vaja sissejuhatava eeldusena raha muutumist kaubaks (R-K.) Kolmandaks ei nõua sotsialistlik tootmine tööjõu ühendamiseks tootmisvahenditega raha eelnevat avansseerimist, sest nende vahetu ühendamine on tingitud juba tootmisvahendite ühiskonnastamisest. Neljandaks pole väärtuse liikumise eelduseks mitte selle ringlus, vaid tema loomine töö protsessis. Viies peavad tootmisfondid ja tööstuslik kapital oma ringkäigu vormilt erinema, sest nad on ka oma olemuselt põhjalikult erinevad.

Esimesel pilgul tundub see kontseptsioon üpris veenvana ja on seepärast ka laialdaselt levinud. Ent siiski eksisteerib majandusteaduses hoopis teine kontseptsioon, mille pooldajad, tuginedes faktidele, väidavad, et ei tootmisvahendite sotsialistlik ühiskonnastamine ega põhi- ja käibefondide kinnistamine sotsialistlikele ettevõtetele pole tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks, vaid selleks on ettevõttele eelarvelise finantseerimise ja riikliku krediidi kaudu rahaliste vahendite eraldamine ning nende eest põhi- ja käibefondide vajalike elementide muretsemine (ostmine), seega rahaline avansseerimine.²

Võib tekkida küsimus, kas see pole ükskõik: kinnistatakse ettevõttele põhi- ja käibefondid või eraldatakse nende muretsemiseks vajalikud rahalised vahendid? Kas pole vaidlusobjektiks terminid? Sugugi mitte. Vaidlus käib põhiliselt selle ümber, kuidas õigemini kajastada teorias neid protsesse, mis toimuvad tegelikult sotsialistliku majanduse tingimustes, ja luua seega praktilisele tegevusele kindlam teaduslik alus.

Vaidluses ringkäigu lähtepunktist põrkuvad kokku sotsialistliku majanduse arengu kaks erinevat tendentsi ning vastavalt sellele kaks kontseptsiooni: suhete edasise naturaliseerimise tendents ja kaubalis-rahaliste suhete kaudu denaturaliseerimise tendents. Tootmisfondide ringkäigu teooria edukamaks väljaarendamiseks ja nende kasutamise parandamiseks on tähtis, et see küsimus laheneks võimalikult kiiremini.

Alustame esimese kontseptsiooni pooldajate argumentatsioonist.

On kahtlemata õige, et sotsialistliku tootmise eksisteerimine ja areng algab tootmisvahendite ühiskonnastamisest ning aja-

² «Tootmisfondide liikumine algab staadiumist või faasist R-K» (С.А. Ленская. Кругооборот и оборот общественных фондов в СССР. М. 1967, стр. 75. Tootmisfondide ringkäigu esimene staadium R-K». (Политическая экономия. Коммунистический способ производства. Соцэкгиз, М, 1963, стр. 339)

looline moment peab ringkäigus kajastuma. Siiski pole aga õige samastada iga individuaalse fondi ringkäigu lähtemomenti sotsialistliku tootmisviisi ajaloolise lähtemomendiga, sest need on hoopis erinevat laadi nähtused. Sotsialistliku tootmise ühiskonnastamine puutub tema sisusse, ringkäik aga selle liikumise vormi. Kuigi sotsialistlik ühiskonnastamine muudab põhjalikult tootmise sotsiaalmajanduslikku iseloomu ning loob tootmistegevusele hoopis uued tingimused ja võimalused, ei muuda ta selle kaubalis-rahalist vormi ega kaota väärtuse liikumise seadusi.

Tõepoolest, kui kõik sotsialistlikud ettevõtted kujutavad endast kaubatootmise ettevõtteid, siis on ka kogu nende toodang kaup. Seepärast vastanduvad tootmisvahendid igale kaubatootjale kui kaubad ja et saada nad enda käsutusse, tuleb nende eest tasuda.

«Et ühiskond tahab rahuldada oma vajadusi ja toota sel eesmärgil teatud liiki kaupu, ta peab nende eest tasuma».³

Sularahata vahetus ja tootmisvahendite eraldamine krediidi arvel ei muuda asja, sest tegemist on ainult arvelduste vormiga.

Niisiis tuleb tootmisprotsessi alustamiseks osta vajalikud tootmisvahendid, selleks aga peab olema teatud rahasumma. See on kaubatootmise vältimatu seadus, mida tõestab igapäevane praktika. Käibefondide, veelgi enam põhifondide muretsemiseks akumuleerib ettevõtte eelnevalt oma arvele vastavad rahasummad. Seega igale reaalsele akumulatsioonile, igale esimesele sotsialistliku materiaalse tootmise sfääri suunatava väärtuse ringkäigule eelneb raha akumulatsioon. Üksnes seetõttu peab paika sotsialismi tingimustes rahalise akumulatsiooni objektiivne vajadus ja raha vastav funktsioon.

Järelikult eelneb kaubatootmise tingimustes, olenemata tootmisviisist, vahetule tootmisprotsessile tavaliselt tootmisvahendite ostmise protsess, see on akt R-K. Seepärast on tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks raha.

Iga individuaalse tootmisfondi ringkäik kujutab endast väärtuse liikumise kindlat korda, mille määrab mitte tootmisviis, vaid tootmise kaubalis-rahaline vorm, määrab see, et sotsialistlikud ettevõtted esinevad sotsialismi tekkimise momendist kuni meie päevadeni üksteisest eraldatud majanditena, kes saavad normaalselt funktsioneerida ja areneda ainult omavahelise kaubavahetuse alusel, mida organiseerib plaanipäraselt ühiskond. See on reaalne tegelikkus, millele tuleb ringkäigu lähtemomendi määramisel tugineda.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. I, стр. 204.

Mis puutub ringkäigu ajaloolise momendi, sotsialistliku tootmisviisi tekkimise erinevuste kajastamisse, siis märkigem vaid, et tootmisvahendite ühiskonnastamise tulemusena muutub põhjalikult ringkäigu olemus, kuid vorm jääb põhiliselt endiseks. Kapitalistliku kaubatootmise arengu viimaseks produktiks on finantskapital, mis sotsialistliku ühiskonnastamise tulemusena muutub ühiskondlikeks finantsideks. Seepärast on sotsialismi tingimustes kaubatootmise üldiseks lähtepunktiks sotsialistlikud finantsid. Selline on majandusliku arengu dialektika ja ajalooline loogika, mis kajastub tootmisfondide ringkäigus.

Esimese kontseptsiooni pooldajad loomulikult ei eita selliseid sotsialistliku majanduse tegureid, nagu finantseerimine ja krediteerimine. Nad tunnistavad ka rahaliste vahendite ja üldse väärtuse avansseerimist sotsialistliku tootmise sfääris.⁴ Ent nad arvavad siiski, et mitte need kaubalis-rahaliste suhete reaalsed tegurid ei määra loodava ettevõtte tootmis-majandusliku tegevuse algust ja järelikult ka tema tootmisfondi ringkäigu lähtepunkti, vaid nende kõrval kehtiv naturaalne «tema varustamine põhi- ja käibefondidega sotsialistliku riigi poolt».⁵

Sellisel juhul pöördume faktide poole. Uued tootmisettevõtted luuakse teatavasti riiklike kapitaalmahutuste alusel niinimetatud tasuta finantseerimise arvel riigieelarvest. Eelarveliste vahendite käsutajad — NSV Liidu Rahandusministeerium ja kohalikud rahandusorganid — kannavad kapitaalmahutuste finantseerimiseks ettenähtud assigneeringud vastavalt rahvamajanduse arendamise ja kapitaalehituse plaanile Ehituspanga asutustele. Viimased avavad uue ehituse tellijatele finantseerimisarved, ehitajatele aga arveldusarved.

Seejärel moodustatakse ehitatava ettevõtte direktsoon, kes saab tiitlihoidja ja tellija õigused. Tellijad ja ehitusorganisatsioonid sõlmivad omavahel kapitaalehituse lepingu, millega määratakse kindlaks vastastikused kohustused ja arvelduste tingimused. Ehituspanga vastavad asutused võtavad tellija poolt aktsepteeritud ehitusorganisatsioonide arved maksmiseks

⁴ «Põhifondidele avansseeritud summa taastamiseks jaotub ta ühtlasi kõikidele toodangu ühikutele» A. A. Аракелян. Фонды социалистических предприятий. «Знание», М. 1960, стр. 13; «Ettevõtte avansseeritud väärtuse liikumist peab uurima kas rahalise või tootliku vormi liikumisest» (П. Павлов. Экономическое содержание и формы кругооборота средств социалистических предприятий. «Вопросы экономики», 1967, № 6, стр. 731).

⁵ А. А. Аракелян. стр. 29—30; К. Вальтук. Кругооборот и оборот фондов предприятий. «Экономика», М. 1964, стр. 25—26.

ja kannavad nõutud rahasumma tellija arvelt ehitusorganisatsiooni arvele.

Järelikult maksab tellija (vastava ettevõtte direktsioon) ehitusorganisatsiooni valmistoodangu eest, seega ostab sisuliselt riigieelarvest assigneeritud rahaliste vahendite eest endale põhifondid. Ehitusorganisatsioonide valmistoodang esineb kaubana. Niisiis on loodava ettevõtte iseseisva tegevuse esimeseks aktiks ehituse toodangu eest tasumine, s. o. akt R-K.

Enne ehituse lõpetamist eraldatakse loodava ettevõtte käsutusse riigieelarvest rahalised vahendid masinate, tooraine, kütuse, instrumentide ja muu tootmisprotsessiks vajaliku muretsemiseks (otsmiseks).

Teiste aktide R-K tulemusena kujunevad ettevõtte käibefondid. Ettevõttele eraldatud rahalised vahendid ning nende eest muretsetud põhi- ja käibefondid kinnistatakse antud ettevõttele ja need moodustavad tema põhikirjalise fondi.

Nagu näeme, ei varustata loodavaid ettevõtteid põhi- ja käibefondidega naturaalses vormis. Ettevõtte muretseb ise riigieelarvest eraldatud rahaliste vahendite eest oma põhi- ja käibefondid. Järelikult on iga uus ettevõtte tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks raha (R).

Ettekujutus sotsialistlike ettevõtete naturaalsest varustamisest põhi- ja käibe vahenditega ei tekkinud juhuslikult. Sotsialistliku rahvamajanduse tekkimise ajal, mõningail juhtudel ka järgnevatel aastatel, varustas riik, teostades oma majanduslik-organisaatorlikku funktsiooni, sovhoose, põllumajanduslikke artelle ja ehitusorganisatsioone maaga, jaotas riiklike ettevõtete vahel ümber tootmis- ja rahalisi vahendeid ning viis ellu teisi aktsioone, mis olid tõesti naturaalse iseloomuga. See tekitaski paljude majandusteadlaste hulgas arvamuse, et sotsialistlike tootmissuhete peamiseks ja lähtevormiks on naturaalne vorm. Mis puutub aga kaubalis-rahalistesse suhetesse, siis pole nad sotsialistlike tootmissuhete teostamise vormiks, vaid on abistava, peamiselt arvestusliku iseloomuga.

Sotsialismi tootlike jõudude ja sotsialistlike tootmissuhete arenemisega tugevnes tootmise kaubaline vorm, süvenesid suhted ühiskonnas, täiustus ühiskondliku tootmise organiseerimise meetod — isemajandamine. See majandusliku arengu objektiivne ja progressiivne tendents väljendus arenenumate sotsialistlike riikide, sealhulgas ka meie maa majanduspoliitikas. NLKP programmis ning partei Keskkomitee 1965. a. septembripleenumi ja XXIII kongressi otsustes pööratakse eriti tähelepanu kaubalis-rahaliste ja isemajanduslike suhete

igakülgse kasutamise ja edasise täiustamise vajadusele ühiskondliku tootmise organiseerimisel. Sellele on suunatud ka teostatav majandusreform.

Domineerivaks on kujunenud arvamus, et mida kiiremini teeb sotsialistlik ühiskond lõpu ettevõtete tasuta varustamisele tootmisvahenditega ja nende, kaasa arvatud kõlvikud, tasuta äravõtmisele, seda tundavam on tootmise efektiivsuse tõstmine. Sellest hoolimata on veel mõned majandusteadlased vanade ettekujutuste kammitsas, kaitstes visalt mõningaid naturaalsete suhete ideid.

Varustamise teooria pooldajad, nagu eespool märgitud, ei eitagi, et varustamine kujutab oma olemuselt väärtuse avansseerimist materiaalsesse tootmisse. Avansseerimine on aga selline väärtuse ringlusse suunamine, mille tulemusena väärtus, sõltumata avansseerimise viisist ja vormist, pöördub oma lähtepunkti tagasi teatud juurdekasvuga.⁶

Väärtuse niisuguse liikumise kohta kirjutas Marx: «Selle protsessi aktiivse subjektina, mille kestel ta heidab kord endalt rahalise ja kaubalise vormi ning samal ajal säilib ja kasvab nendes muudatustes, vajab väärtus kõigepealt iseseisvat vormi, milles oleks konstanteeritud samasus iseendaga. Ja see vorm on tal raha kujul. Seepärast kujutab raha iga väärtuse kasvamise protsessi algus- ja lõpp-punkti».⁷

Seega juhib K. Marx meid antud juhul väga tähtsale järeldusele: avansseeritud väärtuse liikumine üldse on identne rahalises vormis avansseeritud väärtuse liikumisega, seepärast on mõlema liikumise lähtepunktiks raha. Kapitaalmahutused aga, samuti kõik soetamised, mida sotsialistlikud ettevõtted teevad eelarvelise finantseerimise, riikliku krediidi või akumulatsiooni arvel, kujutavad endast avansseerimist. Järelikult võime öelda, et tootmisfondid on sotsialistlikku materiaalsesse tootmisse avansseeritud väärtus.

Seda järeldust ei saa kummutada ka väide, nagu ei olevat sotsialismi tingimustes vaja avansseerida raha tööjõu ühendamiseks tootmisvahenditega, sest nende vahetu ühinemise tagab juba nende ühiskonnastamine. Toodud näite pooldajad püüavad vahetu ühinemise vormelist lähtudes sisendada mõtet, et tootmisvahendite ühiskonnastamisega laheneb see probleem ühekorraga ja sotsialismi kõigi põlvkondade jaoks, mistõttu poliitilisel ökonomial polevat tarvis muretseda.

⁶ Isemajandamise alusel organiseeritud sotsialistlike ettevõtete fondid peavad ringkäigu sooritamisel kasvama, suurenema. Peab toimuma akumulatsioon. (A. A. Аракелян, стр. 29).

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, стр. 165.

Tootmise materiaalsete ja isikuliste tegurite ühendamine kujutab endast keerulist sotsiaal-majanduslikku suhet, mis on vahetult seotud tootmisfondide kujunemise ja liikumisega. Sellel protsessil on oma lähte- ja lõppmoment. Lähtemomendist alates piirdub küsimus tootmisvahendite omandusvormiga ja on määrava tähtsusega. Lõppmoment hõlmab tööjõu ja tootmisvahendite funktsioneerimise valdkonda, s. t. nende tegelikku kasutamist. Tal on allutatud tähtsus, kuid ilma temata ei ole suhe terviklik. Ilma selleta on esimene aspekt ainult baasiks, millel võivad areneda vastavad suhted Näiteks väljendub selle suhte algmoment kapitalismi tingimustes selles, et tootmisvahendid on eraldatud töötajaist ja vastandatud neile kui ekspluateerimise vahend, kui kapital. Neid tegureid võidakse aga teatud viisil tootmisprotsessi elustamiseks ühendada ja sel juhul astub suhte teostamise staadiumi. Selle suhte vastuolu seisneb selles, et kapitalismi tingimustes toimub tootmise põhitegurite tegelik ühendamine nende sotsiaalmajandusliku eraldumise baasil. Just seda faktilist ühendamist vaatlebki K. Marx kui kapitalismi spetsiifilist erinevust ja iga individuaalse kapitali ringkäigu lähtepunkti.

Sotsialismi tingimustes on antud suhte lähtemoment selles, et tootmisvahendid ei ole eraldatud töötajaist, vaid on nende ühisomand. See aga ei tähenda veel, et nad on tegelikult tööjõuga ühendatud. Vastupidi, täiesti võimalikud on juhud, et tööjõu ja tootmisvahendite suured ressursid on aktiivsesse ühendusse kaasa tõmbamata. Seepärast ongi pärast ühiskonnastamist väga tähtsaks ülesandeks ühiskondliku töö organiseerimine, tööjõu ja tootmisvahendite tegelik ühendamine ja ratsionaalne kasutamine. Sotsialistliku korra erinevus ja eelis on selles, et tootmise materiaalsete ja isikuliste tegurite tegelik ühendamine toimub nende sotsiaal-majandusliku ühendamise teel, s. t. ühiskondliku omanduse baasil. Seda tegelikku ühendamist tuleb vaadelda sotsialismi spetsiifilise erinevusena, mille määrab tootmisvahendite ühiskondlik omand, ja iga individuaalse tootmisfondi ringkäigu lähtepunktina.

Sotsialismi tekkimise ja arenemise tingimustes on välja kujunenud kaadri valiku, paigutuse ja kasvatamise kindel kord. Selle põhimõtteks on plaanipärasus, sihikindlus ja materiaalne huvitatus. Kõige tähtsamat osa etendab seejuures töö vajalikkuse ja kohustuslikkuse tunnetamine. Igaüks valib oma jõudude rakendamise valdkonna täiesti vabatahtlikult. Igal sotsialistliku ühiskonna töövõimelisel liikmel on õigus tööle ja ühiskondlike tootmisvahendite kaasomanikuna on ta kohustatud töötama. Selleks et töötada, tuleb ta võtta ettevõttesse tööle individuaalse või kollektiivse kokkuleppe alusel ja tal

peab olema kindel garanteeritud töötasu.⁸ Ükski ettevõtte ei või saada endale tasuta tööjõudu ja ükski töötaja ei nõustu kaasaja tingimustes töötama tasuta. Seega on töö rahalisel tasustamisel kahesugune otstarve. Ta on üheaegselt tööle kaasatõmbamise majanduslikuks vahendiks ja elatusvahendite jaotamise üheks vormiks sotsialistlikus ühiskonnas.

Mõned majandusteadlased on ekslikul arvamusel, nagu täidaks rahaline töötasu, sealhulgas ka palk, sotsialismi tingimustes ainult jaotuse funktsiooni, mistõttu seda ei saa vaadelda kui avansseerimist. Tegelikult täidab töö rahaline tasustamine, mis on omane nii kapitalismile kui ka sotsialismile, mõlemal juhul kahesugust funktsiooni. Kapitalismi tingimustes on ta tööjõu kui kauba väärtuse või hinna muundunud vormina tööjõu tootmisvahenditega tegeliku ühendamise hoovaks, esinedes samal ajal töötaja osana rahvatulu jaotamisel. Sotsialismi tingimustes on rahaline tasustamine töö järgi jaotamisele kuuluva vajaliku produkti põhiosa väärtuse või hinna muundunud vormiks, töötajate ühiskondlikku töösse kaasatõmbamise. s. t. tööjõu tootmisvahenditega ühendamise ja ratsionaalse kasutamise vahendiks. Üheaegselt on ta ühiskondliku tarbimisfondi jaotamise abinõuks.

Niisiis ei taga kommunismi esimene faas tööjõu ja tootmisvahendite vahetut, tegelikku ühendamist. See ühinemine toimub sotsialistlikes majandustes rahalise töötasu, teiste sõnadega kaubalis-rahaliste suhete kaudu. Alles siis, kui kaovad kaubalis-rahalised suhted ja sotsialistlik ühiskond astub kommunistliku tootmisviisi teise faasi, saabub tööjõu tootmisvahenditega vahetu ühendamise periood. Järelikult on selle suhte alus sotsialismi ja täieliku kommunismi ajal üks — tootmisvahendite ühiskondlik omandus, kuid teostamise vormid on erinevad. Seda tuleb arvestada tootmisfondide ringkäigu algpunkti vaatlemisel sotsialismi tingimustes.

Rahvatulu jaotamise seisukohalt saab töötasu teoks ainult loodud väärtuse arvel ja esineb kui töötaja osa ühiskondlikust produktist. Individuaalse tootmisfondi ringkäigu seisukohalt esineb töötasu juba avansseerituna. Loomulikult on üksikjuhtudel, kui toodangu valmistamise ja realiseerimise periood on lühem kui aeg palga kahe väljamaksmise vahel, võimalus tasustada tööd selle perioodi jooksul loodud väärtusest. K. Marx teatavasti arvestas seda võimalust individuaalkapitali ringkäigu analüüsimisel. Ent ta ei lähtunud mitte erilisest vaid ühiskondlikult iseloomulikest ringkäigu tingimustest ja nägi

⁸ «Tööjõu ühendamine tootmisvahenditega sotsialistliku majanduse põhilülis — ettevõttes — toimub tööjõu palkamise teel». (В. Воротил о в. Воспроизводство основных фондов промышленности. Изд. ЛГУ, 1958, стр. 9).

seepärast ette muutuva kapitali avansseerimise vajalikkust. Meie tingimustes vältab toodangu valmistamise ja realiseerimise aeg keskmiselt üle kahe nädala. Seepärast peame lähtuma rahaliste vahendite töötasuks avansseerimise vajalikkusest. See vajadus paistab eriti kujukalt silma uute ettevõtete ekspluatatsiooni andmise ajal, ettevõtete tunduva laiendamise ja uute võimsuste käikulaskmise momendil.

Et iga kapitaalvahetus on tegelikult avansseerimine, tuleb ka töötasu vaadelda kõigil juhtudel avansseerimisena. Lühidalt, rahaliste vahendite avansseerimine töötasuks, palgaks (R-P) on tootmisfondide ringkäigu tingimustes samasugune objektiivne vajadus, nagu nende avansseerimine tootmisvahendite eest maksmiseks (R-Tv) ja mõlema avansseerimise lähtepunktiks on raha.

Mõned majandusteadlased ei taha tunnista töötasu rahalist avansseerimist üksnes seetõttu, et akt R-P olevat võrdne aktiga R-Tj⁹, s. t. tööjõu ostu-müügi aktiga, mis pole sotsialismile üldse omane. Akte R-P ja R-Tj ei ole aga oma olemuselt mingit alust samastada. Akt R-P ei tähenda sugugi tööjõu ostu-müüki. See tähendab ainult seda, et sotsialistlikud tootmissuhted, sealhulgas ka tegevuse vahetuse suhted teostuvad kaubalis-rahalisel vormis. Akt R-P näitab ainult seda, et sotsialismi tingimustes hinnatakse tootmistegevust raha abil ja vastavalt ka tasustatakse.

Püüdes tõestada, et tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks on nende tootlik vorm (T), viitavad mõned majandusteadlased üldtuntud faktidele, et väärtust luuakse mitte ringluses, vaid tootmises. Ei tohi unustada, et kapitali ja ka tootmisfondide ringkäik ei alga tühjast kohast ega toimu naturaalmajanduse olukorras, vaid teostub arenenud kaubalis-rahaliste suhete tingimustes, kus väärtus on juba olemas ja liigub. Sotsialism pärandab kaubatootmise, raha ja väärtuse liikumise seadused. Koos sellega pärandab ta väärtuse materiaalse tootmise sfääri avansseerimise objektiivse vajaduse. Seepärast ongi väärtuse ringkäigu lähtepunktiks ka sotsialismi tingimustes raha. Eespool toodud väite pooldajad unustavad, et ka kapitalismi tingimustes luuakse väärtust tootmissfääris, kuid ikkagi algab iga individuaalse kapitali ringkäik rahalisest avansseerimisest. Küsimus sellest, mis tekkis enim — kas väärtuse tootmine või selle ringlus, sarnaneb küsimusega, kumb eksisteeris varem — Maa või selle pöörlemine. Väärtuse ringlus on lahutamatu

⁹ On ju ringkäigu aluseks toodud suhe R-P oma olemuselt sama mis R-Tj (И. Павлов. Кругооборот производственных фондов социалистических предприятий. «Вопросы экономики» 1961, № 5, стр 38).

selle tootmisest, ainult koos moodustavad need protsessid ringkäigu.

Ja lõpuks peatume sellel, et tootmisfondi ringluse vorm peab erinema kapitali ringkäigu vormist, sest nende olemus on täiesti erinev. Et nende olemus on erinev, see on üldtuntud tõde. Samuti on aga teada, et vorm ei muutu automaatselt kohe sisu muutumise järel, vaid teenib mõnda aega uut sisu, nii nagu tootmise kaubaline vorm teenib sotsialistlikku tootmist.

Mõlemas ringkäigu vormis väljendub tegelikult üks ja sama protsess: materiaalse tootmise sfääri avanseeritud väärtuse liikumise protsess. Seepärast on nad vormilt sarnased ja neil on üks ja sama lähtepunkt — raha.

Kapital ja tootmisfond ei ilmunud esialgselt rahalises vormis mitte seepärast, et esimene on kapital ja teine tootmisfond, vaid seepärast, et mõlemad eksisteerivad kaubatootmise tingimustes ja oma funktsioonide täitmiseks peavad võtma rahalise vormi. Esinemine turul rahalises vormis ei ole kapitali eelis, mis tuleneb tema olemusest. See on kapitali kohus ja tuleneb tema väärtuselisest vormist. Marx ütleb akti R-K kohta: «See üldise kaubaringluse akt kujuneb samal ajal funktsionaalselt kindlakujuliseks osaks individuaalse kapitali iseseisvas ringkäigus».¹⁰ Sama võib öelda ka individuaalse tootmisfondi kohta.

Seega ei tõesta arutlused vormist, et tootmisfondide ringkäigu lähtepunktiks on T (tootmine).

Muuseas, vormi küsimuse püstitanud P. Pavlov ei paku asemele paremat midagi, kui et soovitab alustada ringkäiku mitte R-i ega ka T staadiumist, vaid Tv-st, s. t. tootmisvahenditest. Sellega on hoopis võimatu nõustuda, sest jutt on ju tootmisfondi liikumisest, mis teatavasti esineb ainult kolmes funktsionaalses vormis — R, T, K.

Arutluse lõpetuseks vaatleme küsimust veel ühest aspektist: kas tootmisvahendid vastanduvad vahetule tootjale sotsialismi tingimustes kaupadena või mitte? Jah, vastanduvad. Järelikult, et saada neid enda käsutusse, tuleb nad osta, sooritada akt R-K, mille lähtepunktiks on raha.

Kas sotsialistlikul ettevõttel on võimalik saada tööjõudu enda käsutusse sel teel, et tõmmata töötajad töösse kaasa mingi mittemajandusliku mooduse kaudu? Ei ole, sest sotsialismi tingimustes sellist moodust pole. Sotsialistlikul ettevõttel on ainult üks võimalus: rakendada tööjõudu majanduslikul teel, töö rahalise tasustamise näol, s. t. akti R-P kaudu, mille lähte-

¹⁰ К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч., т. 24, стр. 32.

punktiks on raha. Kahtlematult on väär ette kujutada, nagu võiks sotsialismi tingimustes inimesi tööle sundida, ignoreerides materiaalse huvitatuse printsiipi.

Kas on väärtuse mahutamise sotsialistlikku tootmise sfääri avansseerimine, mis peab end tasuma? On küll. Väärtuse avansseerimise olemus väljendub kõige täielikumalt ja tähtsamalt valemi $R-R'$ abil, mille lähte- ja lõpp-punktiks on raha. Järelkult ei väljendu väärtuse liikumise iseloom sotsialistlikus tootmises mitte lihtsa kaubatootmise valemi $K-R-K$ kaudu, vaid valemiga $R-K-R'$.

Pidevalt toimuvad tootmise laiendamise operatsioonid tähendavad, et tegutsevatele tootmisfondidele lisanduvad üha uued täiendused realiseeritud lisaprodukti, s. t. rahalise akumulatsiooni arvelt. Iga uus täiendus alustab oma ringkäiku raha muundumisest tootmisvahenditeks ja palgaks, aktsioonist, mille lähtepunktiks on raha.

Suurem täiendus võib oma ringkäiku alustada iseseisvalt, väiksem aga liituda tegevfondidega. Iga juhul on neil ühine lähtepunkt. Tegutsevad tootmisfondid on põhiliselt akumulatsioonifondid ja senikaua, kuni nad eksisteerivad, taastoodavad nad oma ringkäiku samal kujul, nagu see algas igal uuel täiendusel, s. t. rahast.

Ringkäigu lähtepunkti täpsel kindlaksmääramisel on praktilise tegevuse jaoks suur tähtsus.

Sotsialistliku tootmise teaduslik organiseerimine, samuti nagu tootmise tehnoloogia, nõuab kõigi operatsioonide ranget loogilist järjestust lähtepunktist lõpp-punktini.

Iga majandusjuht tunnetab oma kogemuste varal, et ettevõtte tegevuse organiseerimine peab algama tema finantsilisest kindlustamisest, kapitaalehituse lõpetamisest (kui seda tehakse), kaadri valikust, paigutusest ja lõpuks tootmise materiaal-tehnilisest varustamisest. Sellele peab orienteeruma ka majandusteooria. Ta peab väljendama ühiskonna majanduslikke huve, mis antud juhul seisnevad järgmises: enne kui alustada tootmis-majanduslikku tegevust, tuleb leida avansseerimise optimaalsed suunad, mis tagaksid tootmisfondide maksimaalse tootlikkuse ja iga tootmisse paigutatud rublalt maksimaalse tulu.

Rahvamajanduse huvid nõuavad kõrget vastutustunnet ja distsipliini rahalistes arveldustes — hangete, ehitustööde, transpordi jne. teenete tasustamisel. Pole veel harulduseks juhud, et ettevõtted, kuigi nad saavad vajalikud tootmisvahendid ja kasutavad neid, ei kiirusta maksimisega ja seavad sellega varustaja raskesse olukorda.

Käesoleval ajal annab tööstusrajoonides tunda tööjõu terav

defitsiit. See tingib tööjõu äärmiselt ratsionaalset kasutamist. Kõik see nõuab teoorialt tõsist tähelepanu. Tõestades, et ringkäigu lähtepunktiks on rahaline avansseerimine, seame need küsimused esiplaanile.

Н. Варнавский

Об исходном пункте кругооборота производственных фондов

Резюме

Руководствуясь тем, что научной основой рационального формирования и использования производственных фондов является теория их кругооборота и оборота, а успешное создание этой теории зависит от правильного понимания исходного пункта их кругооборота, автор на основе сопоставления различных взглядов экономистов по данному вопросу и анализа действительных отношений доказывает, что таким исходным пунктом является денежное авансирование.

В статье утверждается, что социалистическое обобществление средств производства, изменив социальную сущность производства, не отменило его товарной формы, в силу чего средства производства остаются товарами. Поэтому действительный кругооборот каждого индивидуального производственного фонда начинается со стадии покупки средств производства (Д—Т), исходным пунктом которой являются деньги. Только этим вызывается объективная необходимость финансирования, кредитования и денежного накопления в условиях социализма.

Таким образом с самого начала отношения социалистического предприятия с государством, которые не являются отношениями купли—продажи, отделяются от отношений между самими предприятиями, которые являются отношениями купли—продажи. Автор подчеркивает мысль, что при анализе кругооборота производственных фондов предметом исследования являются не первые, а вторые отношения.

С этих позиций подвергается критике распространенное представление, будто кругооборот фондов вновь создаваемых предприятий начинается с вещественного наделения их

средствами производства со стороны государства, и на основе последовательного рассмотрения всех взаимоотношений и хозяйственных операций, связанных с созданием новых предприятий, доказывается, что средства производства приобретаются ими путем ряда покупок за счет соответствующих денежных ассигнований из государственного бюджета. Попутно указывается на процесс развития товарно-денежных отношений в условиях социализма и делается вывод о необходимости распространения хозрасчетных отношений на все экономические связи между предприятиями и государством.

Особо подчеркивается, что ассигнования в сферу производства и все необходимые денежные вложения самих предприятий носят характер авансирования стоимости. Затем, опираясь на соответствующее положение из «Капитала», доказывается, что исходным пунктом указанного авансирования являются деньги.

Рассматривая далее (опять же с позиций обособившегося хозрасчетного предприятия) социалистический способ соединения рабочей силы со средствами производства, автор приходит к выводу, что непосредственного соединения указанных факторов первая фаза коммунизма не дает, что это соединение осуществляется через посредство денежной оплаты труда. После этого показывается необходимость денежного авансирования для оплаты труда, т. е. для фактического соединения личных и вещных факторов производства, в качестве исходного пункта кругооборота. В связи с этим раскрывается двойственное назначение заработной платы, как фактора соединения и как фактора распределения национального дохода.

В целом статья отражает борьбу двух тенденций и, соответственно, двух концепций развития социалистической экономики — дальнейшей натурализации экономических отношений и дальнейшего развития товарно-денежных отношений, и нацелена на скорейшее разрешение спора в пользу последнего, что является необходимым условием для успешного разрешения очередных экономических задач строительства коммунизма.

About the Initial Point of the Production Funds Circulation

Summary

Taking into account that the scientific basis of the rational forming and using of production funds is the theory of their circulation and turnover and that a successful development of this theory depends on the right understanding of the initial point of their circulation, the author demonstrates, in the way of the contraposition of different views expressed by economists on the problem as well as in the way of analysing real relations, that such an initial point is the money advance.

The article contains the most convincing arguments to be found in the scientific works of A. A. Arakelyan, P. M. Pavlov and other economists in favour of the contrary view as if the initial point of the circulation of production funds were not the monetary, but the productive form of those funds. There upon the author refutes these arguments one after another.

In this article the author affirms that the socialist collectivization of the means of production, having changed the social essence of the production, did not change its commodity form by force of which the means of production remain as ware. Therefore the real circulation of each individual production fund begins from the stage of the purchase of the means of production (moneyware), the initial point of which is money. But due to it, there arises an objective necessity for financing, crediting and accumulating money in the conditions of socialism.

So, from the very beginning, the relations between a socialist enterprise and the state, having nothing in common with those of purchasing and selling separate from the relations between the enterprises as such which represent relations of purchasing and selling. The author stresses his opinion that while analysing the circulation of production funds the latter, but not the former relations are to be investigated.

Taking this for granted, the author criticizes the widespread idea as if the circulation of funds of recently established enterprises begins from the material ensuring of those enterprises with means of production by the state, and proves on the basis of a successive consideration of all interrelations and economic operations connected with the establishment of new enterprises that those buy the means of production with the

help of a number of purchasings at the expense of corresponding assignations from the state budget. At the same time the author explains the progress of the development of commodity and monetary relations in the conditions of socialism and comes to the conclusion that self-supporting relations are to be extended on all economic connections between the enterprise and the state.

The author emphasizes especially that the assignations for the production sphere and all the necessary money investments of enterprises themselves have the nature of an advance of value. Being based on a corresponding thesis to be found in the «Capital», the author proves that the initial point of the advance above-mentioned is money.

Considering, from the positions of an isolated self-supporting enterprise, the socialist method of joining manpower to the means of production, the author arrives to the conclusion that a direct joining of factors above-mentioned does not take place in the first phase of communism and that such joining occurs in the way of the monetary remuneration of labour. The author demonstrates then that a money advance is necessary for the remuneration of labour, i. e. for the real joining of individual and material factors of the production as the initial point of circulation. In connection with this fact the author explains the dual purpose of the wage as a joining factor and as a factor of national income allotment. Then other arguments are produced in favour of this standpoint.

As a whole the paper reflects the struggle between two tendencies and, correspondingly, of two conceptions of the development of socialist economic structure: the tendency of a further naturalization of economic relations and the tendency of a further development of commodity and monetary relations, and sees the quickest solution of the debate in accepting the latter conception necessary for solving, in a successful way, the economic problems to follow in connection with the construction of communism.

M. Randveer

RAHVAMAJANDUSLIK TÖÖMAHUKUS JA VÄÄRTUS KUI VAJALIKU TÖÖAJA MAJANDUSLIKUD VÄLJENDUSVORMID SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Teatavasti muutub kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis võimalikuks produkti tootmiseks kulutatud töö hulga otsene arvestamine tema immanentses mõodus — tööajas. F. Engels kirjutas, et produktis sisalduva ühiskondliku töö hulga kindlaksmääramiseks pole siis enam vaja kasutada kaudset teed, vaid igapäevane kogemus näitab otseselt, millist kogust tööd on keskmiselt vaja.¹

Produkti valmistamisel tehtud töökulutuste mõõtmine vahetult tööajas ei kujuta endast midagi kvalitatiivselt uut, inimkonna poolt varem kasutatamatut. Kordab ju inimühiskonna arenemine juba läbikäidud astmeid, kuid seejuures mitte endisel, vaid kõrgemal baasil.

On teada, et juba kaubavahetuse tekkimise perioodil vahetatiprodukte proportsionaalselt neis sisalduva töö hulgale. Seda võimaldas asjaolu, et produkti valmistamiseks vajalik tööaeg oli keskaegsetele talupoegadele ja käsitöölisele, s. t. tollastele tootjatele küllaltki hästi teada.

Produkti valmistamiseks kulutatud tööaeg oli Engelse sõnade järgi ainsaks sobivaks vahetusele kuuluvate suuruste kindlaksmääramise mooduseks, igasugune teine viis oli täiesti mõeldamatu.

Kaubatootmise areng põhjustas sügavaid muudatusi väärtuse suuruse kindlaksmääramises tööaja kaudu. Otsustavaks sai üleminek metallrahale, mille tagajärjel väärtuse kindlaksmääramine tööajas ei ilmnenu enam nähtaval kujul kaubavahetuse pealispinnal. Rahva teadvuses tuhmus ettekujutus tööst kui väärtuse mõödust; absoluutse väärtuse esindajaks sai raha.²

Kuigi tootmise edasisel arenemisel kaotas ühiskond järkjärgult objektiivse võimaluse tehtud töö arvestamiseks vahe-

¹ F. Engels. Anti-Dühring, lk. 273.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 25, ч. II, стр. 472 и 474.

tult tööajas, saab see arvestus võimalikuks ja vajalikuks kommunistlikus ühiskonnas, kus Marxi sõnade kohaselt on teostatav otsene teadlik kontroll tööaja üle.³

Mitte üksnes kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, kaubalis-rahaliste suhete puudumise tingimustes, vaid juba praegu on vajalik produktis sisalduva töö hulga otsene arvestamine. Et kehtestada ühiskondlikult vajalikele töökulutustele vastavaid hindu, planeerida töoviljakuse tõusu, kindlaks määrata rentaabluse normi jne., on vaja teada mitte üksnes väärtuselises vormis, vaid ka tööajas väljendatud töökulutuste suurust.

Viimane näitaja on vaba teatavatest puudustest, mis on seotud kulutatud töö hulga väljendamise väärtuselise vormiga. Seepärast peakski ühiskondlikult vajaliku tööaja kategooria (ilma oma väärtuselise hinnanguta) saama sotsialistlike ettevõtete majandusliku tegevuse efektiivsuse üheks tähtsamaks kriteeriumiks.

Teatavasti on vajadusest üksi vähe. Peab olema ka võimalus töökulutuste väljendamiseks nende immanentses mõodus, milleks on aeg.

Võib öelda, et vajalikud eeldused selleks on olemas. Töökulutuste arvestamise võimalus vahetult tööajas tuleneb eelkõige sotsialistliku majanduse plaanipärasest organisatsioonist. Et plaanipärasus on sotsialistliku majanduse vahetult ühiskondliku iseloomuga tootmise arenemise immanentseks vormiks, et töö väljendamine väärtuse vormis kannab küll objektiivse, aga sellegipoolest plaanipärase, järelikult teadlikult teostatava protsessi iseloomu ning et plaanipärasus nõuab teadliku proportsionaalsuse säilitamist töökulutuste ja nende ühiskondliku väljendusvormi — väärtuse vahel, siis eeldab ta töö vahetult tööajas arvestamise võimalikkust, sest mitte mingisugusest teadlikust proportsionaalsuse säilitamisest ei saaks olla juttugi seal, kus objektiivne proportsionaalsus jääb teadmatuks. See võimalus eksisteerib esialgselt individuaalsete konkreetsete töö kulutuste suhtes. Praktiliselt realiseerub ta toodangu ühiku valmistamiseks objektiivselt vajalike kulutuste kindlaksmääramise, s. t. töö normeerimise kaudu. Viimane moodustab aga toodangu rahvamajandusliku töömahukuse suuruse arvutamise põhialuse.

Viimasel ajal rõhutatakse majandusteaduslikus kirjanduses tihti vajadust võtta planeerimise praktikas kasutusele toodangu

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Избранные письма. Госплитиздат, 1953, стр. 198.

täieliku ühiskondliku töomahukuse näitaja.⁴ Selle näitaja ülesandeks on kõigi toote valmistamisel tehtud ühiskondlikult vajalike töökulutuste suuruse kindlaksmääramine.

Toodangu rahvamajanduslik töomahukus kujutab endast töomahukuse näitaja üht eriliiki.⁵

Tooteühingu töomahukus määratakse tööaja kulutuste (arvestatuna inimtundides) ja selle aja jooksul valmistatud toodangu koguse (naturaalsetes mõõtühikutes) suhtena. Matemaatiliselt võib toote töomahukust väljendada murru abil

$$T = \frac{t}{q},$$

kus T — tooteühiku töomahukus;

t — kulutatud tööaeg inimtundides;

q — aja t jooksul valmistatud toodangu hulk (kogus) naturaalsetes mõõtühikutes.

Toodangu rahvamajanduslik töomahukus kujutab endast aga tooteühiku valmistamiseks tehtud kõigi elava ja asjastatud töö kulutuste summat inimtundides. Teiste sõnadega: toodangu rahvamajanduslik töomahukus väljendab täielikke ühiskondliku töö kulutusi antud produkti valmistamise kõigil staadiumidel, alates tooraine saamisest ja lõpetades valmis- toote realiseerimisega.

Statistikas kasutatav töomahukuse näitaja väljendab üksnes toote valmistamiseks tehtud elava töö kulutusi ja neidki mitte täielikult. Vastavate uuringute alusel võib väita, et temas kajastub vähem kui 44% tööstuslik-tootva personali üldistest töökulutustest, sealhulgas ehitusmaterjalide ja raudbetooni tööstuses 38%, kergetööstuses 70% ning paberi- ja söetööstuses 95%. Eriti tühise osa (kõigest 11,6%) sisaldab nimetatud näitaja abitöölise töökulutustest.⁶

Toodangu rahvamajanduslik töomahukus kui tehtud elava ja asjastatud töö kulutuste kogusumma erineb põhjalikult eeltoodud näitajast. Näiteks kui täielikud töökulutused 100 m² puuvillase kanga valmistamiseks moodustavad 96 inimtundi, siis ainult 2,3 tundi sellest kulutatud tööaja kogusummast tähendab

⁴ Основные положения по дальнейшему совершенствованию планового ценообразования. 1964, стр. 4.

⁵ Тöомahukuse näitajate klassifikatsiooni kohta vt. М. Демченко. «Трудоемкость продукции — важнейший показатель производительности труда», в книге: Резервы роста производительности труда в промышленности СССР, М. 1961, стр. 340—341.

⁶ Современная практика ценообразования. Под ред. Р. А. Белова. М., «Экономика», 1966, стр. 177.

elava töö kulutusi tootmise viimases staadiumis. Ulejäänud 93,7 inimtundi moodustavad asjastatud töö kulutused kõigil eelnenud tootmise staadiumidel.⁷

Tooteühiku valmistamiseks tehtud täielike töökulutuste arvestamine kujutab endast üht teed ühiskondlikult vajalike töökulutuste ligikaudse suuruse kindlaksmääramiseks. Siinkohal peab märkima, et ühiskondlikult vajalike töökulutuste suuruse väljaselgitamise võimalikkusse suhtuvad nõukogude majandusteadlased erinevalt. Mõned neist eitavad toote valmistamise ühiskondlikult vajalike töökulutuste suuruse kindlaksmääramise võimalikkust.⁸ Teised kinnitavad samal ajal, et tänu kaas-aegsete elektronarvutite ja matemaatiliste meetodite kasutamisele on käesoleval ajal olemas reaalsed eeldused täielike ühiskondlikult vajalike töökulutuste suuruse määramiseks.⁹ Käesoleva artikli autori arvates võib viimase seisukohaga täielikult nõustuda. Sotsialistliku majanduse plaanipärane arendamine mitte üksnes ei nõua selle probleemi lahendamist, vaid loob ka reaalsed tingimused toote valmistamise ühiskondlikult vajalike töökulutuste suuruse arvutamiseks. Viimaste teadliku kindlaksmääramise võimalus on üks sotsialismi eelis. Tundmatu turu jaoks töötavate ja üksteisest eraldatud tootjate eksisteerimise tingimustes avaldub ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurus vaid kui tendents pidevalt kõikuvate turuhindade seas. Seepärast on ja jääbki ühiskondlikult vajalike töökulutuste kvatitatiivne määramine eratootjate ühiskonnas seitsme luku taga hoitavaks saladuseks.

Vaieldavaks on nõukogude majandusteadlaste hulgas kujunenud ka küsimus produkti väärtuse suuruse kindlaksmääramise võimalikkusest. Mõned meie majandusteadlased on arvamisel, et matemaatika arendamisel saavutatud edu ja elektronarvutite kasutamine loovad võimaluse selle ülesande lahendamiseks.¹⁰ Teine osa autoreid kaitseb aga vastupidist seisu-

⁷ Р. Белоусов, Е. Комина, Д. Комарова. Определение и использование показателя полных трудовых затрат в планировании. «Плановое хозяйство» 1965, № 5, стр. 28.

⁸ Д. Тимошевский. Ценообразование и закон стоимости в социалистическом хозяйстве. Автореферат. Киев, 1966, стр. 115. Вопросы методологии изучения и измерения производительности труда. М. 1956, стр. 285.

⁹ Современная практика ценообразования, стр. 177.

¹⁰ В. Г. Лопаткин. Товарные отношения и закон стоимости при социализме, «Мысль». М. 1966, стр. 119—121; И. А. Пыхова. Трудоемкость продукции промышленности. «Экономика», М. 1965, стр. 19; М. М. Дорошин. Полные трудовые оценки и вопросы их использования в экономическом анализе и планировании. Автореферат.

kohta, s. o. nad eitavad väärtuse kvantitatiivse määramise võimalikkust.¹¹

Esimese kontseptsiooni pooldajad samastavad kaks erinevat mõistet: «väärtuse» ja «ühiskondlikult vajalikud töökulutused». Lähtudes õigest eeldusest, et ühiskondlikult vajalike töökulutuste suurus on kindlaksmääratav, kuulutavad nad, et väärtuse suuruse vahetu arvestamine on samuti võimalik, sest ühiskondlikult vajalikud töökulutused kujutavad endast väärtuse kvantitatiivset külge. On aga teada, et väärtuse kvantitatiivne külge ei ole veel väärtus. Produkti väärtusel on ju ka kvalitatiivne külge, ta märgib inimestevahelist suhet, mis kvantitatiivsele määramisele ei allu. Ühiskondlike töökulutuste samastamine väärtusega tähendab eelkõige väärtuse kui ühiskondliku suhte määratluse ignoreerimist.

Selle vaatekoha kaitsjad unustavad nähtavasti, et väärtuse substantsi moodustab abstraktne töö, ainult kaubalis-rahalistele suhetele iseloomulik ühiskondliku töö spetsiifiline vorm, mida arvuliselt määrata pole võimalik. Tootes kehastunud abstraktne töö võtab väärtuse vormi ja tema suurust saab kindlaks määrata üksnes raha abil. Teist moodust abstraktse töö hulga mõõtmiseks pole ega saagi olla.

Marx ja Engels rõhutasid korduvalt, et toote väärtuse suurus pole võimalik otseselt kindlaks määrata.¹² Majandusteadlased aga, kes usuvad väärtuse kvantitatiivse määramise ülesande lahendamise võimalikkusse sotsialismi ajal, püüavad tõestada, et marksismi-leninismi klassikute vastavad seisukohad kehtivad üksnes stiihilise kaubatootmise tingimustes, mis ei soodustanud väärtuse suuruse kindlaksmääramist vajalike lähteandmete saamise raskuse tõttu. Sotsialistliku majanduse tingimustes olevat aga väärtuse suuruse väljaselgitamine täiesti võimalik.¹³

Kiirete elektronarvutite näol on meil tõepoolest olemas vahendid produktis sisalduva töö hulga arvutamiseks, kuid ühiskondlikku suhet ei ole isegi elektronarvutid võimelised kvantitatiivselt määrama.

Marx rõhutas, et toote valmistamiseks kulutatud töid (s. t. abstraktset tööd, mis loob kauba väärtuse — M. R.) pole üldse võimalik välja arvutada.¹⁴

¹¹ А. Ф. Тимошевский. Закон стоимости и проблемы ценообразования. «Экономика», М. 1964, стр. 37; Л. М. Кантор. Ценообразование в СССР, «Экономика», М. 1964, стр. 19—20.

¹² К. Маркс. Капитал, I kd., lk. 72.

¹³ В. Г. Лопаткин. Товарные отношения и закон стоимости при социализме, стр. 120—121.

¹⁴ Архив Маркса и Энгельса, т. II (VII). Партиздат, 1933, стр. 189—191.

Seepärast näib põhjendamatusena ka kinnitus, et Marxi väited väärtuse suuruse kindlaksmääramise võimatuse kohta on seletatavad Marxi poolt tunnetatud vajadusega alla kriiputada väärtuse kategooria keerulisust.¹⁵

Et väärtuse kindlaksmääramine vahetult tööajas on võimatu, seda tõestab veenvalt V. N. Tšerkovets. Ta kujundas omapärase loogilise mudeli, mis koosneb kaubalis-rahaliste suhete kategooriatest. Viimased asuvad kolmel korrusel, vastavalt oma kohale väärtuse kujunemise protsessis. Esimesel korrusel toimuvad individuaalsed tööprotsessid, mida mõõdetakse konkreetse tööajaga. Teisel korrusel leiab aset ühiskondliku väärtuse kujunemine. Viimast mõõdetakse ühiskondlikult vajaliku tööajaga. Kolmandal korrusel muundub ühiskondlik väärtus hinnaks.

Autor kinnitab, et igal korrusel toimuvat olevat küll võimalik funktsionaalsete sõltuvuste abil väljendada, aga üleminekul ühelt «korruselt» teisele, s. t. ühelt kvaliteedilt teisele, tekivad põhjuslikud seosed, mille analüüs näitab, et töömahukuse näitajates pole väärtust võimalik väljendada.

Katses arvutada väärtust, lähtudes füüsilistest töökulutustest, näeb V. N. Tšerkovets väärtuse kvantitatiivse määramise kvalitatiivse spetsiifika alahindamist.¹⁶

Selle seisukohaga võib täielikult nõustuda. On ju väärtuse sisemise olemuse tõttu tema kindlaksmääramise ainsaks võimalikuks vahendiks raha. Tootes kehastunud abstraktne töö, mis moodustab väärtuse substantsi, ei väljendu iseendas, vaid teises tootes, millega esimene on seotud vahetuse kaudu ja mis arenenud kaubalis-rahaliste suhete tingimustes esineb raha vormis.

Marksismi-leninismi klassikud lähtusid sellest, et kui ühiskond õpib väärtust mõõtma vahetult tööajas, siis muudab ta sellega väärtuse mittevajalikuks.¹⁷

Nagu eespool märgitud, on üheks ühiskondlikult vajalike töökulutuste ligikaudse suuruse määramise meetodiks toote valmistamiseks vajalike täielike töökulutuste arvestamine. Viimased sisaldavad peale antud toote valmistamisel tehtud elava töö kulutuste ka tooraines, materjalides, kütuses, energias, sisseseades ja teistes äratarvitatud tootmisvahendites asjastatud töö kulutusi.

¹⁵ Д. Кондрашев. Цена и стоимость в социалистическом хозяйстве. М. 1963, стр. 53.

¹⁶ В. Н. Черковец. Планомерность социалистического производства, «Экономика», М. 1965, стр. 193—194.

¹⁷ F. Engels. Anti-Dühring, lk. 273.

Täielike töökulutuste arvutamisel kasutatakse lähteandmetena otseseid elava töö kulutusi materiaalse tootmise harudes. Kui abstraheerida töö redutseerimisest, siis iseloomustavad otsesed elava töö kulutused kvantitatiivsest küljest toote väärtuse seda osa, mis moodustab uue loodud väärtuse. Järelikult jääb täielike töökulutuste leidmiseks ainult välja selgitada toote väärtuse ülekantud väärtuses kehastunud varemtehtud töö suurus. Et ülekantud väärtust kui materiaalsete kulutuste väärtust võib omakorda vaadelda uue loodud ja ülekantud väärtuse ühendusena, jaguneb ka temas väljendatud töö vastavalt elavaks ja varemtehtud tööks.

Selliste üksteisele järgnevate liigendamiste teel võibki lõpuks ülekantud väärtust tervikuna tinglikult kujutada uue loodud väärtusena, järelikult kõigis antud produkti valmistamiseks vajalikke tootmisvahendeid tootnud tootmisharudes kogu varemtehtud tööd elava tööna.

See on muidugi teaduslik abstraktsioon, kuid ta rajaneb marksistlik-leninlikul majandusõpetusel, Marxi tööväärtuse teoorial. Pealegi peegeldavad kõik teaduslikud abstraktsioonid Lenini sõnade järgi loodust sügavamalt, õigemini, täielikumalt.

Täielike töökulutuste arvutamise ülesande lahendamise otsingud algasid võrdlemisi ammu. Esimesena töötas produkti tootmiseks vajalike töökulutuste määramise meetodi välja 1904. aastal vene kodanlik majandusteadlane V. K. Dmitrijev.

Toote valmistamiseks otseselt ja kaudselt kulutatud töö üldise koguse leidmiseks soovitas ta järgmist valemit:¹⁸

$$x = h_a + \frac{1}{m} x_1 + \frac{1}{m_2} x_2 + \dots + \frac{1}{m_m} x_m,$$

kus x — tooteühiku a valmistamiseks kulutatud töö üldsumma; h_a — töö kogus, mis on vahetult kulutatud tooteühiku a valmistamiseks;

x_1, x_2, \dots, x_m — «tehnilised kapitalid»,¹⁹ mis on andnud oma produkti toote a valmistamiseks;

$\frac{1}{m_1}, \frac{1}{m_2}, \dots, \frac{1}{m_m}$, «tehniliste kapitalide» osad, mis on ära tarbitud produkti a valmistamisel.

¹⁸ В. К. Дмитриев. Экономические очерки, Очерк I. Теория ценности Д. Рикардо. М. 1904, стр. 8.

¹⁹ «Tehnilised kapitalid» (V. Dmitrijev terminoloogia järgi) sisaldavad kõiki töövahendite tootmisel tehtud materiaalseid ja töö kulutusi.

Järgnevatel aastatel otsingud jätkusid.²⁰ Käesoleval ajal on täielike töökulutuste kindlaksmääramiseks mitmeid variante.²¹

Täielike töökulutuste arvutus eeldab tooteühiku valmistamise otseste töökulutuste koefitsiendi ehk töömahukuse koefitsiendi väljatoomist.

Otseste töökulutuste koefitsient leitakse järgmiselt:

$$t_i = \frac{T_i}{x_i},$$

kus t_i — otseste kulutuste koefitsient;

T_i — i -tootmisharu tootmispersonaliga aastane tööajafond;

x_i — i -tootmisharu aastane kogutoodang.

Tootmisharu tootmispersonaliga aastane tööajafond leitakse antud tootmisharu töötajate aasta keskmise nimestikulise arvu korrutamisel ühe töötaja aastase tööajafondiga (inimtundides). Keskmise nimestikuline arv saadakse tootmisharu palgafondi ja selle haru töötajate keskmise töötasu suhtena. Et välja arvutada ühe töötaja aastast tööajafondi, tuleb lähtuda kulutatud inimpäevade arvust, tööpäeva pikkusest (võttes arvesse iga töötajate kategooria tööajakadusid) ja töötajate kategooriate osatähtsusest antud tootmisharu tootmispersonaliga üldarvus. Peab ütleva, et ühe töötaja aastase tööajafondi suuruse kindlaksmääramine on küllalt komplitseeritud ülesanne, sest ettevõtetes ei tehta selleks vajalikku statistikat.

Üksikute toodete rahvamajandusliku töömahukuse väljaselgitamiseks kasutatakse tootmise ja toodangu jaotamise tootmisharude-vahelise väärtuselise bilansi alusel saadud täielike töökulutuste koefitsiente. Ka selle näitaja leidmiseks on rohkesti võimalusi.²²

Seoses sellega, et tootmisharude-vahelise bilansi koostamise meetodika on rakendatud ainult üksikutes sotsialistlikes riikides (Nõukogude Liit, Ungari, Tšehhoslovakkia, Saksa

²⁰ Л. Лубны-Герцык. О переходе капитала в трудовые эквиваленты. М., Изд. РИО ВСНХ, 1922; М. Катель. К вопросу о методологии измерения производительности труда в промышленности. «Вопросы труда» 1932, № 8—9.

²¹ М. Эйдельман. Межотраслевой баланс затрат труда и его экономическое значение, «Социалистический труд» 1963, № 2, стр. 21; Р. А. Белоусов. Разработка методов корректировки денежного выражения народнохозяйственных величин. В сборнике «Общественно-необходимые затраты труда, себестоимость и рентабельность». Изд. АН СССР, 1963, стр. 68.

²² Белоусов, Е. Комина, Д. Комарова, Определение и использование полных трудовых затрат в планировании, «Плановое хозяйство» 1965, № 5, стр. 29; И. А. Машинский, Народнохозяйственная трудоемкость продукции, «Наука», М. 1966, стр. 22.

Demokraatlik Vabariik ja Poola), kerkib teistes maades probleem leida täielike kulutuste arvutamiseks mingisugune kaudne meetod.

Kaudsel teel on rahvamajanduslikku töömahukust võimalik kindlaks määrata nn. rahvamajandusliku omahinna abil, s. t. omahinna abil, mis on «puhastatud» puhastulu elementidest. «Puhastatud» omahinna all mõistetakse tooteühikule langevat töötasu täielike kulutuste summat. See on töötasu summa, mis on kulutatud eranditult kõigil antud toote valmistamise staadiumidel, alates tooraine hankimisest ja lõpetades valmistodangu realiseerimisega. Järelikult väljendab «puhastatud» omahind produkti valmistamise kõikidel staadiumidel temas asjastunud vajaliku töö suurust.

Rahvamajandusliku omahinna leidmise olemus seisneb materiaalsete kulutuste «puhastamises» tarbitud tooraine, materjalide, kütuse, energia, sisseseade jne. hindades sisalduvatest puhastulu elementidest.

Maades, kus tootmisharude-vahelisi bilansse välja töötatakse, arvestatakse rahvamajanduslikku omahinda selle baasil. On aga võimalik ka kaudne tee: materiaalsete kulutuste «puhastamiseks korrutatakse tooraine, põhi- ja abimaterjalide, energia, kütuse jne. kulutuste suurused materiaalsete kulutuste täielikule töötasule taandamise koefitsientidega.²³

Toodangu rahvamajandusliku omahinna jagamisel tema valmistamise kõigi staadiumide töötajate keskmise töötasuga²⁴ saamegi tööajas väljendatud täielike töökulutuste suuruse, s. t. antud toodangu täieliku ühiskondliku töömahukuse.²⁵

Kahtlemata ei garanteeri rahvamajandusliku töömahukuse kindlaksmääramise kaudne meetod saadavate tulemuste absoluutset täpsust, kuid tootmisharude-vahelise bilansi puudumise korral on selle meetodi kasutamine hädavajalik, sest täielike töökulutuste leidmise vajalikkus on väljaspool kahtlust.

²³ Jutt on lõpp-produkti valmistamise kõikides staadiumides kulutatud ressursside tootmisel väljamakstud täielikust töötasust.

²⁴ Keskmise töötasu diferentseerituse astmest sõltuvalt võib täielikke töökulutusi inimtundides välja arvutada kas lihtsustatud või täpsustatud meetodi alusel.

²⁵ Ю. Кормнов, Б. Ладыгин. Вопросы экономической эффективности международного социалистического разделения труда. «Внешняя торговля» 1963, № 2, стр. 25; Ю. Кормнов, В. Савин. Учет издержек транспортировки в международном социалистическом разделении труда. «Плановое хозяйство», 1963, № 6, стр. 88.

Народнохозяйственная трудоемкость и стоимость как экономические формы выражения общественно необходимого рабочего времени при социализме

Резюме

В социалистическом обществе необходим прямой учет количества труда, заключающегося в продукте. Для установления цен в соответствии с общественно необходимыми затратами труда, для планирования производительности труда, для определения нормы рентабельности и т. д. надо знать величину трудовых затрат, выраженных не только в стоимостной форме, но и в рабочем времени.

Все необходимые предпосылки для выражения затрат труда в их имманентной мере, какой является время, при социализме имеются. Наличие возможности такого учета предполагает уже плановая организация социалистической экономики.

Общественно необходимые затраты труда на производство продукции характеризует показатель полной общественной трудоемкости, выражающий полные затраты общественного труда на всех стадиях изготовления данного продукта, начиная от стадии получения исходного сырья и кончая реализацией готового изделия.

Расчет полных затрат труда на производство продукции представляется одним из способов решения задачи приближенного исчисления величины общественно необходимых затрат труда. Определение полных общественно необходимых затрат труда возможно благодаря внедрению современной электронной вычислительной техники и математических методов.

Некоторые советские экономисты считают возможным и определение величины стоимости продукта. Это означает игнорирование марксистско-ленинского понимания стоимости как общественного отношения.

При расчете полных затрат труда исходными являются прямые затраты живого труда по отраслям материального производства. Если абстрагироваться от редукции труда, то прямые затраты живого труда позволяют проанализировать, исходя из производства с количественной стороны, новую стоимость продукта. А поскольку стоимость продукта кроме

вновь созданной стоимости включает также прошлый труд, воплощенный в средствах производства, требуемых для изготовления данного изделия, постольку необходимо прошлый труд также выразить в единицах рабочего времени и суммировать к затратам живого труда.

Для определения полных затрат труда в настоящее время имеется несколько способов.

В связи с тем, что все эти методы исчисления полных затрат труда на производство единицы продукции основываются на данных межотраслевого баланса производства и распределения продукции, а практика составления межотраслевых балансов освоена только в некоторых социалистических странах, требуется найти какой-нибудь косвенный метод определения полных затрат труда.

Исчисление народнохозяйственной трудоемкости косвенным путем предлагается осуществить при помощи так называемой народнохозяйственной себестоимости, т. е. себестоимости, «очищенной» от элементов чистого дохода, которая делится на среднечасовые ставки заработной платы работников, занятых изготовлением данной продукции на всех последовательных стадиях производства.

M. Randveer

National-Economic Working Capacity and Value as Economic Forms of Socially Useful Working Time in Socialist Conditions

Summary

In socialist society it is useful to calculate the amount of work in the product. To establish adequate prices of the socially useful labour expenses, to plan the increase of labour productivity, to determine the rate of profitability etc., it is necessary to know the labour expenses not only in the form of value but in the form of working time as well.

In the conditions of socialism there are all the necessary preconditions for expressing labour expenses in time. The possibility of calculating labour expenses directly in working time results from the planned organization of socialist economy.

Socially useful labour expenses are characterized by the index of complete social working capacity that expresses total

expenses of social labour in all the stages of production, beginning with raw material up to realization of the finished product.

Calculating total expenses on the production unit represents a way to determine the approximate value of socially necessary labour expenses. Applying modern computers and mathematical methods, it is possible to find out total socially necessary labour expenses.

Some Soviet economists consider it possible to determine the product value as well. But that means ignoring the Marxist-Leninist definition of value as social relation.

To calculate total labour expenses the direct living labour expenses in material production spheres are used as initial data.

Direct living labour expenses characterize the part of the product value that makes up the new value. Now there are various methods to find out total labour expenses.

All these methods are based on the data of the balance between the branches of production. But as the methods are known only in some socialist countries, the other countries must find an indirect method for calculating total labour expenses.

It is possible to determine the working capacity of national economy indirectly by using the economic cost price, i. e. the cost price minus net profit. The cost price is divided by average pay of workers in all the stages of production.

I. Külaots

HUVID JA STIIMULID

Ühiskonna majanduslikud suhted on alati seoses erinevate majanduslike vajadustega ja neid peegeldavate huvidega. F. Engels märgib: «Iga antud ühiskonna majanduslikud suhted avalduvad kõigepealt huvidena.»¹ Tootmisvahendite omandusvormil ja sellel baseeruvatel tootmissuhetel on määrav mõju materiaalse huvi kujunemisele.

Ühiskondlik omand tootmisvahenditele määrab ära majanduslike suhete iseloomu sotsialismi tingimustes. Tootmisvahendite muutmisega ühiskondlikuks omandiks kaasneb nende kasutamine kõikide ühiskonnaliikmete huvides. Klassiühiskonnas esinev antagonistlik vastuolu on likvideeritud. Töötajate vajaduste järjest täielikum rahuldamine kujuneb sotsialismi põhiliseks majanduslikuks seaduspärasuseks. Töötajate materiaalsete vajaduste rahuldamine toimub ühiskonnaliikmete ühise töö tulemusena loodud materiaalsete hüvede abil. See omakorda tingib töötajate majanduslike huvide ühtsuse, liidab töötajad ühtseks assotsiatsiooniks. Iga töötaja vajaduste rahuldamine moodustab ühe osa ühiskonna kui terviku vajadustest; rahuldades üksiktöötaja vajadusi rahuldatakse ka osa kogu ühiskonna vajadustest. Teiselt poolt loob kogu ühiskonna vajaduste rahuldamine võimaluse tootmise arenguks, tekitab ka igas töötajas uusi vajadusi, mille rahuldamine toimub ühiskondliku tootmise teel. Majanduslike vajaduste rahuldamisel sotsialismi tingimustes avaldub üksiku ja üldise dialektiline seos. F. Engels kirjutab, et sotsialismis «tootmise ülejääk, mis ületab ühiskonna lähimad vajadused, selle asemel, et tekitada vaesust, kutsub esile uusi vajadusi, luues üheaegselt vahendeid nende rahuldamiseks.»²

Iga ühiskonnaliikme ja kogu ühiskonna majanduslike huvide ühtsust ei tohi aga mõista vulgaarselt, nagu seda on

¹ K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, I kd., Tallinn, 1957. lk. 498.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., 4, стр. 334.

püüdnud teha kodanluse ideoloogid. Nad väidavad, et sotsialism ja kommunism kujutavad endast ühiskonda, kus kõikide inimeste huvid allutatakse vägivaldselt mingile skeemile, kus on hävitatud inimese individuaalne mina. Majanduslike huvide marksistlik käsitlus, mis vaatleb huvisid kui objektiivset kategooriat, ei tähenda huvide kandja, s. o. inimese individuaalse mina eitamist. Autori arvates on majanduslik huvi ühiskonna, klassi, sealhulgas ka üksikisiku objektiivne suhe olemasolevatesse majanduslikesse vajadustesse, virgutades sotsiaalset kollektiivi ja üksikisikut suunama oma teadlikku tegevust vajaduste rahuldamisele. Huvide objektiivsus ei seisne arusaadavalt mitte selles, nagu esineks huvi väljaspool subjekti, väljaspool huvi kandjat. Huvide objektiivsus viitab sellele, et olukord, milles subjekt (ühiskond, klass jne.) viibib, tekitab teatud kindlad vajadused ja nõuab temalt kindlat tegevust nende rahuldamiseks, kusjuures see paratamatus ei kujune mitte tema teadvusest, vaid ühiskondlikust olemisest.³ Üksiku ja üldise dialektiline seos ühiskonnaliikmete vajaduste rahuldamisel eeldab paratamatult teatud spetsiifikat nii sotsiaalsete gruppide kui ka üksikute ühiskonnaliikmete majanduslikes vajadustes, seega ka majanduslikes huvides. Sotsialism ei hävita seda spetsiifikat, vaid vastupidi, loob võimalused selle vabamaks ja täielikumaks arenguks. Seega ühiskondlike huvide osatähtsuse kasv ei vähenda isiklike ja kollektiivseid huve, vaid loob soodsa pinna nende igakülgseks arenguks, sest ühiskondlikud huvid kajastavad iga üksikisiku huve kõige täielikumana, arenenumas vormis.

Töötajate majanduslikud huvid ei lange alati ja kõikjal ühte, vaid tekivad erinevused nii isiklike kui ka kollektiivsete huvide valdkonnas. Ühiskonna huvid tervikuna ei lange alati täielikult kokku iga üksiktöötaja või kollektiivi huvidega. See tõttu on vaja üldistest huvidest esile tõsta need, mis haaravad laialdasemat tootjate hulka, need mille rahuldamine loob perspektiivi rahvamajanduse edasiseks arenguks, tootmise kasvuks ning täiustamiseks, s. o. tagavad kõikide huvide rahuldamise tulevikus. See eeldab töötajate majanduslike huvide diferentseerimist, olulisemate huvide esiletoomist, muutes need kõikide tootjate üksikuteks huvideks ja stimuleerides nende elluviimist. Jõuame järeldusele, et stiimul on ergutusvahend klasside, sotsiaalsete gruppide, kollektiivide ja üksikisikute teatud kindlate huvide intensiivistamiseks. Materiaalne stimuleerimine on seega majanduslike huvide ergutamine aineliste hoobade abil.

³ Г. Е. Глезерман. Интерес как социологическая категория, «Вопросы философии» 1966, № 10, стр. 17—18.

Stiimulid võib jagada kahte põhilisse rühma: materiaalsed ja vaimsed stiimulid. Kui materiaalsed stiimulid toimivad inimese majanduslike huvide valdkonnas, neid virgutades või intensiivistades, siis vaimsed stiimulid mõjutavad inimese vaimseid huvisid.

Materiaalse stimuleerimise eesmärk on esile tuua need huvid, millel on kõige aktiivsem mõju tootjatele, kasutada neid kui stiimuleid inimese tõise tegevuse suunamiseks. Seejuures tuleb ühelt poolt lähtuda juba väljakujunenud aktiivsetest huvidest, püüdes neid olenevalt huvide subjektiivsest iseloomust ühendada, grupeerida. Teiselt poolt on aga vaja ka äratada ja innustada teatud huvisid, muuta seni passiivselt eksisteerinud huvid aktiivseteks huvideks. Näib, et viimane osutub kõige komplitseeritumaks protsessiks, sest see nõuab erinevatele sotsiaalsele rühmadele lähenemisel nende omapära arvestamist.

On vaieldamatu tõsiasi, et töötajate stimuleerimisel kõrgematele töistele saavutustele etendavad olulist osa nii materiaalsed kui ka vaimsed stiimulid ja et nende kasutamine on paratamatu. Küll aga ei ole veel jõutud ühisele seisukohale selles, missugune tähtsus on neist kummalgi, millised on võimalused nende ühise toime koordineerimiseks. Selles küsimuses on palju erinevaid seisukohti.

Pikema aja jooksul peeti õigeks kontseptsiooni, mis lahutas majanduslikud stiimulid vaimsetest. Arvati, et töötajate ergutamise parematele töötulemustele peab toimuma esmajoones vaimsete ehk veelgi täpsemalt — moraalsete stiimulite vahendusel. Leiti isegi, et majanduslike stiimulite kompleksi kasutamine koos moraalsete stiimulitega oleks viimaste labastamine. Nii loodi kunstlik vahesein materiaalsete ja vaimsete stiimulite vahele.

Leidub autoreid, kes vastandavad materiaalseid ja moraalsete stiimuleid ja peavad võimalikuks sellist olukorda, et ühiskonnas toimivad üksnes materiaalsed või moraalsete stiimulid. Nii väidab A. D. Smirnov, et kommunismis esinevad üksnes moraalsete stiimulid, sotsialismis aga kõrvuti nendega ka materiaalsed.⁴

Viimasel ajal on mõned majandusteadlased ja filosoofid esitanud küllaltki huvitava kontseptsiooni. Nad väidavad, et majanduslike ja vaimsete huvide isoleerimine on ebaõige ega soodusta töötajate materiaalse huvi kasvu. Nad näevad põhjendatult majanduslike ja vaimsete huvide harmoonilises lähenemises kõige otstarbekamat teed materiaalse stimuleerimise edasisel täiustamisel. Analüüsimisel jõutakse järeldusele, et

⁴ А. Д. Смирнов. Теоретические основы хозяйственного расчета. «Высшая школа», 1962, стр. 14.

materiaalse huvitatuse suurendamiseks rakendatavad stimuleerimissüsteemid, sisaldades materiaalseid ja vaimseid stiimuleid, on oma olemuselt üheaegselt nii objektiivsed kui ka subjektiivsed. Stiimuli objektiivse iseloomu määramisel tekivad lahkeliid. Osa autoreid⁵ samastab ekslikult huvi stiimuliga ja satub väärale teele, väites, et materiaalsetel huvidel on objektiivne-subjektiivne iseloom. Hoopis täielikuma lahenduse annavad autorid,⁶ kes, eristades rangelt huvid stiimulitest, väidavad, et majanduslikel huvidel on alati objektiivne iseloom, stiimulid on aga objektiivsed-subjektiivsed.

Meie arvates tuleks põhijoontes nõustuda viimati mainitud kontseptsiooniga, kuid peab täiendavalt märkima, et huvide tunnetamine ergutab inimest nende realiseerimisele. Seejuures tuleb ühelt poolt eristada objektiivset huvi, mis väljendab ühiskonna eksisteerimise ja arenemise vajadusi, s. o. inimese olemise vahetut väljendust ühiskonnas, eeskätt majanduslikes suhetes. Siit tulenebki inimese huvitatus teatud ülesannete lahendamise suhtes. Teiselt poolt väljendab stiimul huvide peegeldumist inimese teadvuses. Stiimul ei haara mitte kõiki huvisid, vaid eelkõige aktiivsemaid (sest huvid võivad olla ka passiivsed). Stiimulite ergutav toime sõltub suurel määral sellest, kui olulised on inimesele huvid, mida nad peegeldavad. Kuigi huvid on objektiivsed, sõltub nende realiseerimine paljudest teguritest, nii objektiivsetest kui ka subjektiivsetest. Seega ei ole mitte huvid objektiivsed-subjektiivsed, vaid stiimulid, mis toimivad huvide rahuldamise protsessis.

Materiaalse stimuleerimise efekt sõltub eeskätt stiimulite otstarbekohasest valikust. Seejuures ei tohi piirduda üksnes stiimulitega, mis avaldavad mõju ühiskondliku tootmise mingis kitsas sfääris, vaid on tarvis tagada ühtne tegurite kompleks, mis mõjuvad üheaegselt nii tootmisele, jaotamisele kui ka tarbimisele. Töötaja majanduslikud huvid peavad kajastuma üheaegselt tootmise, jaotamise ja tarbimise kaudu. Kui jätta üks neist teguritest kõrvale, kannatab selle all kogu stimuleerimissüsteem. Eespooltoodust lähtudes on stimuleerimist otstarbekohane vaadelda järgmiselt.

⁵ В. А. Медведев. Закон стоимости и материальные стимулы социалистического производства. М. 1966; А. Г. Здравомыслов. Проблема интереса в социологической теории. Изд. ЛГУ, 1962.

⁶ Г. Е. Глезерман. Интерес как социологическая категория. «Вопросы философии» 1968, № 10; Л. Н. Коган. Диалектика материальных и моральных стимулов к труду. В книге «Диалектика материальной и духовной жизни общества в период строительства коммунизма». М. 1966; Ю. И. Палкин. Сочетание материальных и моральных стимулов к труду при социализме. Вопросы философии, 1966, № 6.

1. Tootmisprotsessis vajalike tingimuste loomine, mis tagaksid püstitatud eesmärgi saavutamise. Tingimuste puudumisel kaotab stiimul oma jõu ja võib teatud juhul muutuda isegi iseenda vastandiks. Näiteks, kui stimuleeritakse toodangu kõrget kvaliteeti, kuid ettevõtte käsutusse laekuvad materjalid ei võimalda nõutava kvaliteedi saamist, võib püstitatud stiimul vastupidi töötajate huvide ergutamisele vähendada neid ning luua passiivse ja ükskõikse suhtumise tööprotsessi.⁷ Või teine näide. Ettevõttes stimuleeritakse tootmisprotsesside täiustamist, kuid ratsionaliseerimisettepanekud jäävad samal ajal rakendamata või viiakse ellu pika aja jooksul. Enne stiimuli püstitamist on vaja luua eeltingimused, sest kergemeelsed eksperimendid materiaalsel stimuleerimisel ilma reaalse tagatiseta viivad vältimatult selleni, et töötajad kaotavad usalduse kõige uue vastu, tekib konservatism, kaob loominguline enesealgatus.

Seega on materiaalse stimuleerimise esimeseks tingimuseks tootlike jõudude taseme reaalne arvestamine. Seda on võimalik sotsialismi tingimustes teha vaid teaduslikult põhjendatud planeerimise kaudu. Plaan peab kajastama nii reaalselt baasi, millest plaaniülesannete loomisel lähtutakse kui ka tootmise arendamise perspektiive. Peale selle, et luua tulemuse saavutamiseks vajalikud tingimused, tuleb tagada töötaja huvide võimalikult täielikum rahuldamine tulemuse saavutamise korral. Siit tuleneb vajadus korraldada jaotamine selliselt, et see tõstaks töötajate materiaalse huvi oma töise panuse suurendamise vastu.

Teisest küljest ei tingi vajaliku materiaalse baasi olemasolu veel stiimulite tekkimist. Näiteks tuleb haridusreformi teostamisel silmas pidada, et selleks ei piisa üksnes materiaalsest baasist (koolihooned, õppevahendid jne.) ja õpetajate kaadri olemasolust, võid ka õpilased peavad olema huvitatud haridusliku taseme tõstmisest. Kahjuks aga olemasolevad jaotussuhted ei tekita selleks piisavalt materiaalselt huvi.⁸

2. Jaotamine peab tõstma töötajate huvi töise panuse suurendamise vastu. See eeldab eeskätt töö järgi jaotamise majandusseaduse nõuete õiget rakendamist jaotamisel.

⁷ Vabariigi paljudes kergetööstusettevõtetes sõltub toodangu sordilisus suurel määral materjalidest. V. Klementi nimelises õmblusvabrikus sõltub teise sordi toodangu erikaal vihmamantlite tootmisel 75% ulatuses saadud materjalist ja vaid 25% tööliste töö kvaliteedist. Õmblusvabriku «Sangar» direktori J. Krafti andmetel on ligi kolmandik ettevõtte toodangu praagist tingitud ebakvaliteetsetest materjalidest.

⁸ Vabariigis suureneb olulisel määral nende noorte hulk, kes jäta-
vad kooli lõpetamata. Nii ei lõpetanud 1963/64. õppeaastal 8. klassilist kooli 18% ja keskkooli 26% õpilastest. Öhtukoolides moodustas väljangevus samal õppeaastal 23%.

Käsitledes materiaalset stimuleerimist toob V. Türk⁹ majanduslike põhiprintsiipidena teaduslikult põhjendatud planeerimisele lisaks järgmised jaotussuhteid hõlmavad printsiibid: a) vastavus töötasu ja tööjõu taastootmiseks tehtavate kulutuste vahel, b) palgafondi jaotamine vastavalt töö hulgale ja kvaliteedile, c) selle ühiskondliku tarbimise osa suurendamine, mille jaotamisel arvestatakse töötaja osavõttu tootmisest. Kuigi need printsiibid on igati põhjendatud ja hõlmavad jaotussuhete põhilise osa, ei kajasta nad tööjõu varjatud kulutusi, mis kaasnevad teaduse ja tehnika tormilise progressiga. Viimane aga eeldab, et lisaks tööjõu kulutustele, mis toimuvad vahetult tootmisprotsessis, tuleb teha tööjõu täiendavaid kulutusi väljaspool tööpäeva piire: a) erialase ja üldharidusliku taseme tõstmine (õpingute jätkamine õhtukoolis või kaugõppe teel), b) olemasolevate teadmiste pidev täiendamine ja uuendamine (uue teaduslik-tehnilise informatsiooni kogumine ja läbitöötamine), c) omandatud teadmiste ja laekuva teaduslik-tehnilise informatsiooni loominguine kohandamine konkreetse tootmisprotsessi edasiseks täiustamiseks. Need protsessid ei kajastu enamasti jaotussuhetes, kuigi nad on tootmise edasises arengus suure tähtsusega. Nii näiteks ei tingi kõrgema kvalifikatsiooni omandamine veel alati töötaja osa suurenemist ühiskondliku produkti jaotamisel, vaid võib toimuda isegi selle vähenemine,¹⁰ Piisavalt ei arvestata jaotamisel ka seda tööjõu kulu, mis esineb paljudel tööaladel vajaliku teaduslik-tehnilise informatsiooni kogumisel ja läbitöötamisel.¹¹ Järelikult ei ole kõikidel tööaladel (eeskätt vaimse töö puhul) töö eest tasustamisel õige piirduda üksnes selle tööhulgaga, mis on tehtud töö protsessis, vaid töötaja töötasus peab kajastuma ka täiendav tööjõu kulu kvalifikatsiooni tõstmisel. Ainuüksi mainitud printsiibi rakendamine innustab töötajaid lähenema tööprotsessidele loominguiliselt ja tõstab samal ajal ka nende vastu-

⁹ В. Тюрк. О некоторых основных принципах материального стимулирования. Ученые записки Тартуского государственного университета, Труды по экономическим наукам IX, Тарту 1966, стр. 59.

¹⁰ Näiteks on tekstiilitööstuses kõikide erialade inseneride keskmine kuu ametipalk (arvestamata preemiaid) 80—100 rubla, kudumis- ja ketrustsehhide töölised aga teenivad keskmiselt 100—115 rubla kuus, s. o. ligikaudu 20% rohkem. Ometi on teada, et inseneri diplomi saamiseks kulub 15—16 aastat, töölise kõrgema kvalifikatsiooni omandamiseks (ketraja või kangru V järk) on vaja 8-klassilist kooliharidust pluss 0,5 aastat erialast õppust, pluss 1—2 aastat tööstaaži, s. o. 9,5—10,5 aastat. Kõrgema järgu töölise palk ulatub nimetatud tsehhides 150 rublani.

¹¹ Mõningatel andmetel suudaks töötaja 40-tunnise töönädala korral aastas läbi lugeda vaid 5% keemiaalasest teaduslik-tehnilisest informatsioonist. Ligilähedane olukord on ka teiste erialade kirjanduse läbitöötamisega.

tust. Materiaalsete stiimulite loomisel tuleb arvestada kõiki eespooltoodud printsiipe, tagada nende harmooniline ühendamine, mis võimaldab stimuleerida üheaegselt nii isiklike, kollektiivsete kui ka ühiskondlike huvide rahuldamist.

3. Materiaalne stimuleerimine peab looma ka tingimused töötajate vajaduste rahuldamiseks, isiklikuks tarbimiseks. Et sotsialismis esinevad veel kaubalis-rahalsed suhted, toimub jaotamine ostu-müügi vahendusel. See aga eeldab tarbeesemete piisavat olemasolu kaubandusvõrgus. Seega on uute stimuleerimissüsteemide rakendamine efektiivne vaid siis, kui töötaja oma tõise panuse suurendamise tulemusena saadud rahaliste vahendite eest saab kaubandusvõrgust piisavas koguses vajalikke tarbeesemeid. Antud tingimuste mittetäitmisel ei ole töötajal võimalik oma rahalisi vahendeid kasutada otsustavalt just nende tarbeesemete soetamiseks, mida ta vajab, ja järelikult väheneb ka huvi tootmises. Loomulikult ei tule piirduda ainult tarbeesemete üldise hulga, vaid tuleb arvestada ka materiaalsete huvide diferentseerumist sõltuvalt huvide diferentseerumisest, huvi kandjast ning tema individuaalsest maitsest ja nõuetest. Veelgi enam, materiaalse huvi tõstmiseks avaldab olulist mõju ka tarbeesemete jaehindade järkjärguline vähendamine, kusjuures esmajärjekorras tuleb lähtuda tarbeesemetest, mis on seotud töötajate primaarsete huvidega. Tarbeesemete jaehindade otsene või isegi kaudne suurendamine mõjuks materiaalsele stimuleerimisele, muutes selle iseene vastandiks.

Nagu eespool toodust nähtub, on materiaalsel stimuleerimisel vaja arvestada tegurite kompleksi, milles tootmise ja jaotamise kõrval etendab tähtsat osa ka tarbimine ehk täpsemalt öeldes tingimuste loomine normaalseks tarbimiseks. Seega materiaalsete stiimulite loomine eeldab alati põhjalikku ettevalmistust, tingimuste loomist, mis võimaldaksid töötajate materiaalseid huvisid realiseerida kõige paremini.

Kuigi materiaalsel stimuleerimisel on määravaks objektiiivsed tegurid, oleks ebaõige üksnes nendega piirduda. Ei tohi unustada, et ühised materiaalsed huvid väljenduvad kõige erinevamate ühiskonnaliikmete kaudu. See tingib erinevate subjektide korral materiaalsete huvide tunnetamisel paratamatult teatud spetsiifilisi omadusi. Nagu F. Engels märkis, peavad inimest tegevusele innustavad stiimulid läbima tema pea, et muutuda tema tahte motiiviks.¹² Väga suurt osa mängivad vaimsed huvid. Materiaalse stiimuli tunnetamisele lähevad inimesed sageli erinevatest lähtepunktidest. Seega ei

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 21, стр. 310.

saa stiimulit vaadelda ainult objektiivse nähtusena, vaid tuleb arvestada ka tema subjektiivset iseloomu, teiste sõnadega, — stiimul on alati objektiivne-subjektiivne, sõltumata sellest, kas ta tugineb isiklikule, kollektiivsele või ühiskondlikule huvile. Selleks et materiaalne stiimul saavutaks vajaliku efekti, on tarvis, et töötajad tunnetaksid seda, mõistaksid eesmärgi, mida taotleb antud stiimuli rakendamine. Siit aga tulenebki materiaalse stimuleerimise subjektiivne külg. Kõrvuti objektiivsete materiaalsete stiimulitega tuleb arvestada ka vaimseid stiimuleid, mis sõltuvad küll materiaalsetest stiimulitest, kuid võivad avaldada olulisel määral tagasimõju.

Vaimsete huvide ja stiimulite käsitlus ei ole majanduslikus ja filosoofilises kirjanduses seni veel küllaldane, esineb lahku minevaid ja sageli isegi vastukäivaid seisukohti. Kõige põhjendatumad seisukohad näivad olevat Koganil, kes annab probleemile uue lahenduse, näidates, et moraalsed stiimulid moodustavad vaimsetest stiimulitest vaid ühe osa. Vaimsed stiimulid on tunduvalt laiemad ja rohkem iseseisvad.¹³

L. Kogan esitas järgmise vaimsete stiimulite süsteemi: 1) ideelis-poliitilised stiimulid — kommunismi võiduks, sotsialistliku maailmasüsteemi tugevdamiseks tehtava töö vajalikkuse tunnetamine inimese poolt; 2) moraalsed stiimulid — oma töö vajalikkuse tunnetamine kui moraalne kohustus ühiskonna ees, kui nõukogude inimese südametunnistus, au ja kodanikkohus; 3) loominguks stiimulid — armastus elukutse ja huvi tehnika vastu, loominguks lähenedamine tööle, tehnika ja tehnoloogia ratsionaliseerimine ning täiustamine; 4) esteetilised stiimulid — püüe rajada oma töö esteetiliselt alusele, tunda tööst esteetiliselt naudingut; 5) võistluse stiimulid — positiivne eeskujud, mis tekitab töötajates soovi jõuda eesrindlaste tasemele ja mõjub tootjatele töö kollektiivses protsessis.¹⁴

Sellest loetelust ilmneb, et vaimsed tegurid etendavad töötajate tööalasel innustamisel küllaltki olulist osa. Oleks ebaõige piirduda üksnes majanduslike stiimulitega ja jätta vaimsed stiimulid kõrvale. Materiaalsel stimuleerimisel tuleb ühendada ühtseks sünteetiliseks stiimuliks nii majanduslikud kui ka vaimsed stiimulid, mis moodustavad uue stiimuli kaks külge — objektiivse ja subjektiivse. Majandusteaduslikus ja filosoofilises kirjanduses seni avaldatud kontseptsioonide üheks nõrgaks küljeks näib olevatki see, et neid stimuleerimise külgi käsitletakse veel olulisel määral lahus, eraldi.

¹³ Л. Н. Коган. Диалектика материальных и моральных стимулов к труду. В книге «Диалектика материальной и духовной жизни общества в период строительства коммунизма». М. 1966, стр. 76—77.

¹⁴ Sealsamas, lk. 77.

Majanduslikud ja vaimsed stiimulid on vaja ühendada ühtseks stiimuliks, kusjuures nende ühendamisel tuleb tähelepanu juhtida järgmistele asjaoludele. Esiteks, töötaja suhtumine töösse, mis suuresti mõjutab töötulemust. Reipal ja optimistlikult meelestatud töötajal on töövilkakus tunduvalt kõrgem kui ükskõiksel ja mornil töötajal.¹⁵ Samuti avaldab mõju ka see, kas tööprotsess vastab töötaja huvidele ja kalduvustele ning kas töö raskus ja keerulisuse aste on vastuvõetavad. See eeldab iga töötaja huvide ja võimete tundmaõppimist ning töötaja rakendamist vastaval tööalal oma ettevõttes või vajaduse korral ka teistes ettevõtetes. Lõpptulemusena tagab see igale töötajale töövilkakuse tõstmiseks soodsamad tingimused ja loomulikult kaasneb sellega ka vastav materiaalne hüvitus töötasu näol.

Teiseks, iga töötaja peab tunnetama oma töö tähtsust nii kollektiivi töös tervikuna kui ka laiemas mõttes kogu ühiskonna huvides. See tekitab töötajas rahuldustunde, tõstab tema eneseväärikust, innustab otsima uusi teid töövilkakuse tõstmiseks ja toodangu kvaliteedi parandamiseks. Kui töötaja moolraalse stimuleerimisega (autasustamine valitsuse autasudega, foto paigutamine autahvlile, kiituse avaldamine käskkirjas jne.) kaasneb materiaalne hüvitus (premeerimine materiaalse hüvitamise fondist), loob see töö panuse suurendamiseks stiimuli.¹⁶ Eespooltoodule on vastandiks ebaratsionaalsete ja põhjendamatute tööülesannete täitmine, rahaliste vahendite pillav kasutamine, ükskõikne suhtumine kollektiivi ja riigi omandisse, leebe suhtumine ühiskondliku omandi vargusse jne.

Kolmandaks, töötajas tuleb äratada huvi oma erialase ja üldharidusliku taseme tõstmise vastu. Mitte ainult erialase, vaid ka üldharidusliku taseme tõus tagab töövilkakuse kasvu,¹⁷ intensiivistab ratsionaliseerimistegevust,¹⁸ tõstab üldist töö-

¹⁵ Nii väidab V. Terešenko vastavate katsete põhjal, et tööline, kes on ükskõikses, isegi mornis meeleolus, kulutab tööülesande täitmiseks 3—2,5 minutit, samal ajal kui reipas, optimistlikus meeleolus kulub selleks vaid 2—1 minutit.

¹⁶ Tallinnas Taksopargis saavad töölised autasustamisel ka rahalist preemiat. Näiteks aukirja puhul 10—15 rbl. Preemiat antakse staažikatele töötajatele ka ettevõtte aastapäeval. Peale selle premeeritakse töötajaid juubelisünnipäevadel, tööjuubelite puhul jne.

¹⁷ Uurimused näitavad, et 6—7 klassilise haridusega tööliste töövilkakus on nende ealt ja tööstaažilt võrdselt, kuid hariduseta tööliste töövilkakusest 67% suurem, keskharidusega töölised täidavad norme keskmiselt 8—9% rohkem (Б. В. Ракитский. Общественные фонды потребления как экономическая категория. М. 1966, стр. 134—135).

¹⁸ Masinaehitusettevõtetes on ratsionaliseerijate hariduslik tase järgmine: 5—6-klassilise haridusega — 3%, 2-klassilise haridusega 11%, 9—10-klassilise haridusega — 23% (И. Каплан. О влиянии общеобразовательного уровня рабочих на результаты их труда. «Вопросы экономики» 1966, стр. 5, 134).

kultuuri ja tööülesannetesse loominguulise lähenemise perspektiivi.¹⁹ Seepärast on vaja töötajaid sellekohaselt materiaalselt stimuleerida, s. o. arvestada töö eest tasustamisel töötaja üld- ja erialase taseme tõusu.

Ei ole vist oluline alati kindlaks määrata, kumb stiimulitest on suurema mõjuga, kas vaimne või majanduslik, tähtis on tulemus, mis kahe stiimuli ühendamisel annab tunduvalt suuremat efekti. Seega loob majanduslike ja vaimsete stiimulite ühendamine ühtseks stiimuliks võimaluse suurendada töötaja töö panust ja saavutada paremaid tulemusi, teisest küljest aga mõjub see töötajale kasvatavalt, tõstab tema kohusetunnet ühiskonna ees ning õpetab paremini mõistma isiklike ja ühiskondlike huvide ühtsust. Seepärast ei tohi kasvatusliku teguri osatähtsust stimuleerimisel alahinnata.²⁰ Ühtse tulemuse saavutamiseks on otstarbekohane majanduslikud ja vaimsed stiimulid ühendada, s. o. rakendada samaaegselt materiaalselt hüvitamist ja moraalset heakskiitu.

Kokkuvõtteks võib öelda, et töötajate materiaalse huvi äratamisel etendab tähtsat osa majanduslike huvide toime reaalne tunnetamine materiaalse stimuleerimise süsteemide loomisel. Üksnes stiimulite igakülgne teoreetiline analüüs võimaldab sellised stimuleerimissüsteemid kehtestada, mis tagaksid kõige suurema efekti. Seejuures ei tohi piirduda ainult majanduslike stiimulite käsitlemisega, vaid tuleb leida võimalusi majanduslike ja vaimsete stiimulite kõige otstarbekamaks ühendamiseks, ühtse tervikliku töise stiimuli loomiseks.

¹⁹ Algharidusega noored töötavad enamasti lihtsal füüsilisel tööl. Kitsas silmaring ja küllaldase ettekujutuse puudumine kaasaegse tööstuse tehnoloogilisest tasemest ei ärata neis huvi kvalifitseerituma töö vastu. Nad on huvitatud käsitsi sooritatavatest lihtsatest tööoperatsioonidest. Kõige enam häirivad neid rasked töötingimused ja mitteküllaldane töötasu.

5—6-klassilise haridusega noored töölisid ei eelista tavaliselt ühtki tööliiki, kuid neid hakkab huvitama võimalus ühendada tööd õppimisega.

7—10-klassilise haridusega noored töölisid eelistavad igasugust mehaanilist tööd. Nad reageerivad tugevamini töö monotoonsusele ja mehhaniseerimisaste on neile kättesaadav. (Л. Ананин, Л. Бляхан. Повышение культурно-технического уровня и рациональное использование молодежи на производстве. «Социалистический труд» 1966, № 11, стр. 124).

²⁰ V. Türk eraldab majanduslike ja sotsiaalsete printsiipide kõrval isegi kasvatuslikud printsiibid õigustatult iseseisvaks alajaotuseks. (В. Тюрк. О некоторых основных принципах материального стимулирования. Ученые записки Тартуского государственного университета, Труды по экономическим наукам, IX. Тарту, 1966, стр. 59).

Интересы и стимулы

Резюме

Основой экономической заинтересованности при социализме является все более полное удовлетворение материальных потребностей трудящихся, что обеспечивается результатами общей работы членов общества, обуславливая общность экономических интересов. Марксистская трактовка экономических интересов, рассматривая интерес как объективную категорию, предполагает известную специфику в экономических интересах как социальных групп, так и отдельных лиц. Социализм создает наиболее выгодные условия к обобщению этих типов несходных интересов. При этом необходимо выдвигать из общего круга интересов именно те, которые охватывают наиболее широкие круги производителей, удовлетворение которых создает перспективу к дальнейшему развитию народного хозяйства. Это достигается посредством стимулирования.

Стимул является поощряющим средством при интенсификации определенных интересов классов, коллективов, а также отдельных личностей. Стимулы можно подразделить на две основные группы: материальные и духовные стимулы. Материальные стимулы действуют в области экономических интересов, а духовные стимулы — в кругу духовных интересов человека.

Эффект материального стимулирования зависит прежде всего от целесообразного выбора стимула. Необходимо создать единый комплекс стимулов, который представляется целесообразным рассмотреть в нижеследующем порядке: 1) создание необходимых ценностей для процесса производства, обеспечивающих достижение поставленных задач; 2) обеспечение материальных интересов трудящегося при распределении, что требует умелого применения экономического закона о распределении по труду; 3) создания условий для удовлетворения потребностей трудящегося, для его личных надобностей.

Хотя при материальном стимулировании объективные факторы являются главными, нельзя забывать, что общие материальные интересы проявляются через интересы самых различных членов общества, что дает при познании

субъективный аспект. Здесь играют большую роль духовные интересы. Для того, чтобы материальный стимул получил необходимый эффект, необходимо, чтобы трудящиеся познавали это; отсюда и вытекает субъективная сторона стимулирования.

Объединение экономических и духовных стимулов в единый стимул создает возможность увеличить вклад трудящихся в выполняемую работу и одновременно влияет воспитывающе на трудящихся, поднимая его сознание долга перед обществом.

I. Külaots

Interests and Incentives

Summary

Meeting the material needs of society more and more completely is the fundamental economic lawfulness of socialism. This takes place as the result of the common work of the members of society, which causes the unity of the economic interests of workers. The Marxist conception of economic interests, which considers interest as an objective category, presupposes a certain specific character in the economic interests of social groups as well as of a single person. Socialism creates the most advantageous opportunity for uniting these various types of interests. It is necessary to bring into prominence the interests which concern the greater number of producers and the satisfying of which creates a perspective for further development of the national economy. This is achieved by the aid of stimulation.

Incentive is a stimulant for intensifying certain definite interests of classes, social groups, collective bodies as well as of single persons. Incentives may be divided into two basic groups — material and mental. Material incentives have an effect on the economic interests of man, mental incentives have an influence on his mental interests.

The effect of material stimulation depends first of all on the choice of incentives. It is necessary to create an integral complex of incentives, which is expedient to be contemplated as follows: 1) the creation of necessary conditions for production process, which guarantees the achievement of the aims set;

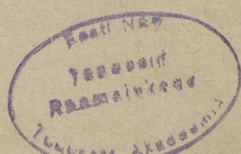
2) increasing of the material interest of the worker in distribution, which requires an expedient application of the economic law of distribution according to work; 3) the creation of the conditions for meeting the needs of the worker, for the personal consumption of the worker.

Although objective factors are decisive in material stimulation, one must not forget that common material interests are expressed through the most different members of the society, which conditions the subjective aspect in cognition. Mental interests play a great part here. For the material incentive to achieve the needed effect it is necessary that workers cognise it. Hence results the subjective side of the material stimulation.

Uniting economic and mental incentives into one incentive creates the possibility to increase the labour contribution of workers, but it also has an educating influence on the worker, increasing his sense of duty to society.

SISUKORD — СОДЕРЖАНИЕ — CONTENTS

	lk.-стр.-p.
1. L. Brutus. Süsteemsusest poliitilises ökonomias. Poliitilise ökonomia objektist	3
О системном подходе политической экономии. О предмете политической экономии	19
On the Systematic Approach to Political Economy. The Object of Political Economy	22
2. V. Koslov. Majandusseaduste toimemehhanism ja kasutamise mehhanism	23
Механизм действия и использования экономических законов	36
The Effect-Mechanism and the Use-Mechanism of the Laws of Economic Development	38
3. V. Koslov. Majanduslikest vastuoludest ja nende ületamise mehhanismist	39
Об экономических противоречиях и механизме их преодоления	46
About Economic Contradictions and the Mechanism of Overcoming them	47
4. N. Varnavski. Tootmisfondide ringkäigu lähtepunktist	49
Об исходном пункте кругооборота производственных фондов	60
About the Initial Point of the Production Funds Circulation	62
5. M. Randveer. Rahvamajanduslik töömahukus ja väärtus kui vajaliku tööaja majanduslikud väljendusvormid sotsialismi tingimustes	65
Народнохозяйственная трудоемкость и стоимость как экономические формы выражения общественно необходимого рабочего времени при социализме	74
National-Economic Working Capacity and Value as Economic Forms of Socially Useful Working Time in Socialist Conditions	75
6. J. Külaots. Huvid ja stiimulid	77
Интересы и стимулы	87
Interests and Incentives	88

О КАТЕГОРИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИИ СОЦИАЛИЗМА

На эстонском языке

Tallinna Polütehniline Instituut

Toimetaja O. Nagelman

Tehniline toimetaja J. Mõttus

Ladumisele antud 20. I 1969. Trükkimisele antud 22. V 1969. Paber 60×90/16.
Trükipoognaid 5,75. Arvestuspoognaid 5,5. Trükiarv 350. MB-04477. Tellimuse
nr. 922. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk 2

Hind 55 kop.

Hind 55 kop.

EESTI AKADEEMILINE RAAMATUKOGU

1 0200 00014172 5